[illegible], autobiography

1.50

Sepher Hayye Yehudah

Leone da Modena

ספר חיי יהודה

כולל אבטוביוגרפיא

של ר' יהודה אריה ממודינא

ותמונתו

הוציא לאור ראשונה

עם הקדמה והערות

אברהם כהנא

קיוב תרע"ב

מקורות להסטוריא ישראלית
קונטרס א'

ספר חיי יהודה

כולל אבטוביוגרפיא

של ר׳ יהודה אריה ממודינא

ותמונתו

הוציא לאור ראשונה

עם הקדמה והערות

אברהם כהנא

קיוב תרע״ב

Leon Modena
RABÌ
dall' opera dei Riti
Ediz. 1616

Sepher Chaje Jehuda

sive

Leonis Mutinensis autobiographia

nunc primum edidit

prooemio commentariisque auxit

Abraham Kahana

Kiew 1911 ——————

Бердичевъ, Тип. „Шефтель".

הקדמה.

ר׳ יהודה אריה ממודינא הוא טיפוס אופי מאד בהסטוריא הישראלית, והוא צריך עיון גדול מצדו הפסיכולוגי: תלמודי ובעל השכלה חלונית, מאמין וראציונליסטן, בעל נחושים והזיות ולוחם נגדם, קלפן מסוכן ומגנה הצחוק, מורה הוראה באסור והיתר ומנהיג התיאטרון בגיטו הווניציאני ומחבר בשבילו קומדיות,—באחת, בעל הפכים ונגודים עד לאין שיעור. ההסטוריא לא הוציאה עדיין על האיש הזה את משפטה האובייקטיבי, אע״פ שהוא בעצמו עזב לנו שפעת חומר להערכת אישיותו. אותו החומר עדיין לא נתפרסם כלו, עדיין מתגולל הוא בידי אנשים פרטיים או על האצטבאות של הביבליותיקות הגדולות שבעולם. לפני שנים אחדות הוציא ד״ר בלוי חבילת כתבים ואגרות מעזבונו של ריא״ם, שהיו טמונים במוזיאון הבריטי [1]. הרבה אור הפיץ ספר זה על חייו של ריא״ם. חבילת מכתבים זו נתנה לד״ר בלוי את האפשרות לכתב את המבוא הגרמני—זו הפרשה היפה בחיי אומתנו באיטליא שבדור ההוא בכלל ובחיי ריא״מ בפרט. אולם עוד רב החומר שעדיין לא זכה לפרסום. מקום חשוב תופסת בזה בלי ספק האבטוביוגרפיא של ריא״מ, שקראה בשם „חיי יהודה״, המוצעת כאן לפני הקורא. אבטוביוגרפיא זו היתה לפני אחדים מחוקרינו בדור העבר שהשתמשו בה והוציאו מתוכה כמה לקוטים וענינים לפי מה שהיו נזקקים להם לרגל עבודתם: מתוכה הוציא יש״ר מגוריציא את הלקוטים שבהקדמתו לס׳ „בחינת הקבלה״ (גוריציא תרי״ב), ר״א גייגר—את הקטעים שנתן בהוספתו לספרו Leon da Modena (ברסלוי תרט״ו), שד״ל—את קצורו שעשה בשביל שי״ר (אגרות שד״ל צד רפ״ו—רצ״ג) ור׳ חיים מיכל—את תולדות ריא״ם (אור החיים צד תל״ט—תמ״ד), אבל איש מהם לא נסה להוציא אותה בשלימות מחמת התיחסותם המיוחדת של חוקרינו מדור העבר אל קדמונינו: יראת הכבוד שהיה לבם של חכמינו רוחש אל הגדולים מדורות שלפניהם היתה כל כך גדולה, הדרת הכבוד ההסטורית החופפת על אותם הקדמונים היתה

---

[1] שם הספר: כתבי הרב יהודה אריה ממודינא, הוצאתים לאור בפעם הראשונה על פי כתב יד ברטיש מוזיאום עם הערות בלשון הקדש ועם מבוא גדול בלשון אשכנז אני יהודה ד״ר בלוי, בודאפישט, תרס״ו.

מסמאה את עיניהם בה במדה עד שחוששים היו שמא ימעיטו הדמות, יפגמו בכבודם של אותם הגדולים אם יוציאו לאור זכרונות ודברי הסטוריא מעין האבטוביוגרפיא של ריא״מ. מצד אחד היו מכירים את מעלתו הגדולה של בעל „חיי יהודה״ במה שלא נמנע לספר בזכרונותיו על חסרונותיו ורפיונותיו של עצמו, אבל מצד שני אי אפשר היה להם שירשו לעצמם לפגע כל כך—לפי דעתם—בכבודו של ריא״מ עד כדי פרסום הס׳ „חיי יהודה״.—הכני לבי—כותב שי״ר בשנת תר״א אל שד״ל בהחזירו לו את הלקוטים שעשה הל״ז מס׳ „חיי יהודה״—פן תגלה ח״ו חרפת הכונה בקהל רב, על דבר תאותו אל השחוק, ותתן מקום לשחוק וללעוג באדם יקר אחד מאלף, ולבזות את הנכבד כפי נטות לבך. ואולי תשלחהו ח״ו לבעלי ציון [2] לבנות ציון תמרור על חרבות גבר מצוין, ותתן קברו את רשעים השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר לגבר אשר דרכו נסתרה עד כה בענין אחד, ויסף אלוה בעדו, ותשפוך דם נקי בקרב ישראל [3].—

האוריגינאל של האבטוביוגרפיא היה ביד הבארון יעקב טריויס די בונפילי בעיר וויניציא וממנו עשה לו ר׳ משה סואבי—איש חשוב ומורה מצוין בוויניציא—העתקה מדויקת.

את האוריגינאל של הס׳ „חיי יהודה״ נתן אח״כ הבארון טריויס במתנה לר׳ אברהם לאטים, שהיה אומן את בניו של טריויס (אח״כ נתמנה בשנת תקצ״ט לאב״ד בעיר וויניציא). במות הרב הזה בשנת תרל״ה הניח את הכ״י „חיי יהודה״ עם שאר ספריו לבנו ד״ר משה לאטים, שנפטר בשנת תרמ״ג, ואחר זמן הפרישו אחיו של ר״מ לאטים מתוך עזבונו את כל הספרים והכ״י העברים, ובתוכם גם הכ״י של „חיי יהודה״, שלא היה להם לכאורה כל צרך בהם, ושלחום במתנה להביבליותיקא הנקראת בשם ברירא (Brera) בעיר מילאנו (כדי „להצילם מן האבוד״!)

ואחרי מותו של ר״מ סואבי נתן בנו את העתקת הס׳ „חיי יהודה״ במתנה לר׳ יהודה לוצאטו רב בוויניציא והל״ז מסרה לר׳ יצחק חיים קסטיליוני רב ברומא.

---

[2] הירחון ציון שהוציאו יוסט וקרייצנאך בפראנקפורט בשנות תר״א-ב׳.

[3] ע׳ אגרות שי״ר פרזימישל תרמ״ה צד 120, וע׳ ג״כ צד 71. אח״כ—כשיצא לאור הס׳ בחינת הקבלה מאת יש״ר מגוריציא—החליף שי״ר את דעתו ע״ד ריא״ם, ע׳ אגרות שי״ר צד 208

וכשרצה הרב קסטיליוני להשוות את העתקת ר"מ סואבי עם האוריגינאל של הס' „חיי יהודה" חפשו לשוא הוא ור' אלישע מפאנו הרב דעיר מילאנו בביבליותיקא ברירא במילאנו, כי מן הכ"י העברים אין שם אפילו רשימה פשוטה.

נוסח זה מיסודו של ר"מ סואבי [4] הואיל בטובו למסר לי ידידי ר' יצחק חיים קסטיליוני [5] ואני מוציאו כמות שהוא, בלי שום שנוי עיקרי, זולתי תקונים של מה בכך בחסר ויתיר. בהערותי השתדלתי לצמצם וליתן רק כל מה שנצרך לדעתי להבנת דברי ריא"מ. את השמות הפרטיים ואת המלים האיטלקיות התאמצתי למסר בטראנסקריפציא איטלקית, ויש שנסיתי להעיר על צירוף המאמרים, כי הרבה השפיעה הלשון האיטלקית על דרכי דבורו העברי של ריא"מ, ובפרט במקומות שהוא מספר על החיים החולניים.

חוץ מהערותי אני באו ג"כ כמה הערות מאת ידידי ד"ר יהודה בלוי מבודאפישט (הן מסומנות באות ב' בצדן), שהואיל בטובו לרשם על גליונות הכ"י, שהיה לפניו, ואני מביע לו בזה את תודתי מעומק לבי.

מן הס' חיי יהודה היו, כנראה, במציאות העתקות אחרות שנעשו אחרי מותו של ריא"מ, וההעתקות ההן היו מעובדות בתוספות ושנויים, כמו שהיו נוהגים לעשות המעתיקים בדורות הבינים בדברי כרוניקא וספורי מאורעות, כידוע. אפשר שמכאן היא המבוכה שגרם הרב חיד"א לכל מי שמתעסק בחקירת תולדות ריא"מ [6] במה שכתב ב„שם הגדולים" שלו (אני

---

[4] בסוף ההעתק כתוב: „ובכן נשלמה העתקת הספר חיי יהודה (אריה ממודינה) מכתיבת יד המחבר עצמו, דהיינו Autografo. והעתקתיה לעצמי ולצרכי אני הצעיר משה בן שלמה רפאל סוֹאָבֵי (Soave) איש ווינציאה, וסיימתיה היום ל"ב לספירה, סדר וכי תאמרו מה נאכל שנת שומר ה'ב'ר'י'ת' לפ"ק, פה ווינציאה אשר היית(ה) לפנים עיר ואם בישראל בתורה ובחכמה, המקום ירחם עלי ועל אשתי וארבעה ילדי והצי ואל אצטרך לידי מתנת בשר ודם, שמתנתם מעוטה והחרפה מרובה. „Finito il giorno 11 Maggio 1857. ובתחלתו של הכ"י רשום: Cominciato il di 30/4.— ר"מ סואבי כתב ג"כ תולדות ריא"מ על פי הס' „חיי יהודה" ומקורות אחרים בעתון האיטלקי Jl Corriere israelitico (Trieste), I—III (1862—1864).—

[5] לצערי הגדול הביאו העתונים (בשעת הגהת הדפים האלו) ידיעה מעציבה ע"ד פטירת ידידי האדם המצוין והחשוב ר' יצחק חיים קסטיליוני, שהיה אחד מיחידי חכמינו באיטליא מבני דורם של שד"ל ותלמידיו, ובלב נשבר אני עושה בזה אזכרה לנשמתו. כבן ע"ב היה במותו (הוא נולד כ"ה אדר ת"ר). יהא זכרו ברוך!—

[6] ע' אור החיים 413, אגרות יש"ר ח"א 83 וח"ב 73.

משתמש בהוצאת בן־יעקב, ווילנא תרי"ג) בערך יהודה כדברים האלה:
„ראיתי ס' חיי יהודה בכ"י להרב הנז' [ריא"מ] יודיע דרכיו שכותב
„שם כל העובר עליו בימי חייו הן לטוב הן למוטב, וראיתי
„לכתוב דבר פרטי. כתב הרב הנז' שהוא בתחלה לא היה מאמין
„בגלגול, ויקר מקרה ששכנתו ילדה בן וכמעט בתוך חודש
„ללידתו חלה הילד בחולאים קשים שונים ולסוף ששה חדשים
„ללידתו הגיע קצו והיה גוסס, ושכנתו קראה להרב הנזכר שיאמר
„פסוקים ודברי תורה בצאת נפשו, כמנהג המורים באיטליא. והוא
„הלך וראה הילד מצטמק ורע הוא גוסס וקרא איזה מזמורים
„והילד פתח עיניו ואמר שמע ישראל ה"א ה' אחד ויצאה נשמתו
„באחד והוא פלא. ומהיום ההוא והלאה האמין בגלגול כי עין
„בעין ראה ילד בן ששה חדשים חולה תדיר מצטמק ורע והוא
„אומר כגדול בבטוי שפתים פ' שמע כלו בקול רם".

ממקומות אחרים יודעים אנו שנכדו של ריא"מ, ר' יצחק מן הלויים (הוא היה מקובל וחבר קצור הפרדס לרמ"ק), היה מתעסק בהעתקת ספרי זקנו ובעשיית הקדמות להם. כן רואים אנו את מלאכתו בהקדמתו לס' מגן וחרב (ע' גייגר Leon da Modena בחלקו העברי דף י"א), וכן מביא רמ"ש גירונדי (תולדות גדולי ישראל 176) שעשה ר' יצחק הקדמה לס' ארי נוהם וכן גם לס' חיי יהודה. יש לשער איפוא, שלא רק הקדמה בלבד עשה ר' יצחק מן הלויים לאבטוביוגרפיא של זקנו, אלא שלא יכול למשל ברוחו והכנים גם תוספות משלו לתוך ס' זה, שבודאי היה חביב עליו מאוד מפני ששלב בו ריא"מ גם מומינטים מחיי נכדו בתוך חייו של עצמו. בין התוספות האלו היה מקום גם לספור ע"ד אותו תינוק גוסס שקרא בקול רם פרשת שמע, והוא מיסודו של ר' יצחק מן הלויים עצמו, שהיתה לו נטיה לדברי קבלה. מטעם זה אין אנו מוצאים שיסתור רמש"ג את דברי הרב חיד"א: אפשר שאותו אכסמפלר שהיה לנגד עיניו של בעל „שם הגדולים" היה ג"כ לפני רמש"ג ושניהם למדו אותו מעשה בגלגול ממקור אחד.

קיוב, מנחם אב, תרע"א.

אברהם כהנא

חיי יהודה

אלה תולדות יהודה אריה בן השוע איש אמונים כמה׳ יצחק ז״ל בן הגאון הרופא כמהר״ר מרדכי ז״ל בן הותיק כמ׳ יצחק ז״ל בן הקצין כמה׳ משה ז״ל ממודינא

מְעַט ורָעִים הָיוּ ימֵי שְׁנֵי חַיי בעה״ז [1]

באשר דבר מלך שלטון להוציא אנוש מן הארץ ביום המות ובימים הבאים הכל נשכח, זה לי יותר מעשרים וארבע שנה ברוחי בקרבי חפצתי להעלות בכתב כל מקרי הזמן אשר עברו עלי מעודי עד אחרית הימים אשר לא אמות כי אחיה, כי חשבתי יהיה יקר בעיני בני יוצאי ירכי וזרעם אחריהם ולתלמידי הקרויין בנים, כאשר הוא לי עונג נמרץ כאשר אוכל לדעת חיי אבותי וקדמוני ורבותי וכל איש רשום ואהוב, ובפרט חשקתי בזה להניחו ברכה אל בני בכורי מחמד עיני שורש לבי אשר היה זיו איקונין מדותיו דומה לי בר חכים ר׳ מרדכי ז״ל המכונה אניילו (Angelo) [2] וכל מחשבותי היו עליו, בו הייתי מתפאר ובו כל שמחת גילי, ולא אסתייעא מלתא מאז כ״ד שנה עד היום לכתוב זאת זכרון בספר, עתה כי אסף אלקים את שמחתי וזה שני חדשים לקחו אלקים נתנני שומם כל היום דוה, מאנה הנחם נפשי כי ארד אל בני אבל שאולה מחכה למות כיום מועד, ואני בן ארבעים ושבע שנים זקן ושבע רוגז חדש טבת השע״ח הסכמתי להחל ולהשלים אי״ה אספר כל עצמותי ומקרי, או זרעי או זרע זרעי או תלמידי או יודעי שמי המה יביטו יראו אוי מה היה לי מאז יצאתי לאויר העולם לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז, רגזו של מרדכי בני ז״ל, מחכה למות ואיננו. אח״כ משנה לשנה בסוף כל ששה חדשים אוסיף עליו אשר יתחדש

---

[1] בנראה נקד ריא״ם על הדברים האלה בלי שום כוונה פרטית, אלא מפני שהשתמש בלשון הכתוב (בראשית מ״ז ט׳).

[2] ע׳ אודות חיוו בס׳ כתבי הרב יהודה אריה ממודינא חלק עברי (מובא בהערות בקצור בשם „כתבים״) צד 16 הערה 1, 82 סימן פ״ה, 113 סי׳ קט״ז, 114 סי׳ קי״ת, וחלק אשכנזי צד 61-62 ושיר ממנו שם 84 (ב).

עלי, ואחרי זה יבא דבר צוואתי על המתיחס לגופי ונשמתי ועזבון מכתבי וחבורי וה׳ הטוב בעיניו יעשה.

כך מקובלני מאבא מרי ז״ל שקדמונינו מצרפת יצאו, ובביתו היה אילן מוצא תולדת משפחתנו יותר מת״ק שנים עברו [3] נמצא במכתבי הגאון זקני ז״ל, ומיד דודי מהר״ר שלמה ז״ל ממודינא הגיע ליד בן בתו קרובי מהר״ר אהרן, בעל מעבר יבק ומעירי השחר [4], בכ״ר משה ממודינא (Modena), יצ״ו דר להווה במודינא, ואמר לי שיצא מידו וחקרתיו מאד ולא יכלתי להביאו לידי עד הנה, אמנם ידעתי כי כן מקבלת זקנים כי תמיד היתה במשפחה זו תורה וגדולה במקום אחד עושר וכבוד הון עתק וצדקה, ואמר לי כי מאז צאת קדמונינו מצרפת שכנו ימים רבים בויטירבו (Viterbo) ואח״כ באו למודינא ויאחזו בה ויפרו וירבו ומהיותם ראשונים בחזקת חנות ההלואה [5] ובעושר לקחו כינויים מהעיר ההיא, ועד היום ממשלת הבתי חיים משם היא ביד כ״ר משה קרובי הנזכר כי קנו אותו משלהם קדמונינו הראשונים בעיר, והבית הראשון אשר היה להם אחוזה במודינא עודנו ביד כ״ר משה הנז׳, ואני ראיתיו ובמקומות ממנו החותם שלנו אבן שיש והוא צורת נמר [6] עומד על שתי רגליו ולולב בידו, ואמר לי כמ׳ משה הנז׳ שהוא יותר מת״ק שנה שהוא מבני משפחתנו ויש בידו בכתב רשויות כל אשר מלכו במודינא אפיפיור וקיסר ודוכסים וזולתם שקיימוהו בידם, וכמדומה שבימי כה״ר יצחק זקנו של

---

3 עי׳ Zunz, Nachtrag zur Literaturgeschichte der synagogalen Poesie 36 וכתבים ה״ש 58 הערה 2 (ב).

4 מעבר יבק נדפס במנטובה שע״ו (אוצר הספרים אות מ׳ 1660) ומעירי השחר שם שפ״ב (שם 1730 ואות א׳ 1050), וכאן מזכיר ריא״ם גם את הספר השני בשנת שע״ח שהוא עומר בה? ואולי הוסיף את הדבר הזה בזמן מאוחר או שראה הספר בכתב יד (או אפשר שנאבדה ההוצאה הראשונה מכל וכל?) (ב).

5 ע״ד התעסקות היהודים באיטליא בדורות הבינים בענף ההלואה במשכנתא בבתי הלואה מאושרים לכך מאת שלטונות הערים, קודם שנפתחו במקומות ההם בהשתדלות הכמרים מוסדות הצדקה הנקראים Monte di pietà וגם אח״כ, ועל ערכן החברותי, החשוב, של חנויות ההלואה, שהיו האיטלקים נזקקים להן הרבה, עי׳ A. Ciscato, Gli ebrei in Padova, Padova 1901, pp. 33-71. ריא״ם מספר שאבותיו היו הראשונים בחזקת חנות ההלואה במודינא, כלו׳ שהם היו בעלי הפריביליגיון שניתן לכך מאת השלטון העירוני, שהיה נותן סניף הכנסתו זה בחכירה.

6 בכ״י של ריא״ב היה כתוב מעיקרא „אריה" וממעל לתיבה זו נתקן „נמר" (מהערתו של ר מ סואבי).

א״א ז״ל הלכו לדור בבולונייא (Bologna) עם שלא הניחו מהיות להם בית וחנות הלואה במודינא וגם שם גדלו ויעשירו והחזיקו בכנוי בני מודינ״א, ואני יען גדלתי ונולדתי בויניציאה (Venezia) וישבתי בסביבותיה ארצות ולא הייתי בעיר מודינא כי אם מעשר שנים, והנה שנים או שלשה פעמים אני חותם עצמי בנוצרי ליאו״ן מודינ״א ד״ה ויניציא״ה ולא ד״ה מודינ״א כי נשארה לנו העיר לכנוי ולא לארץ מולדתנו, וכן תמצא בחבורי הנוצרים בדפים [7]. בבולונייא היה הגאון זקני ז״ל [8] כמהר״ר מרדכי אשר היה חכם גדול בתורה ומוסמך מגאוני עירו והסמיכות הנז׳ הם בידי היום, והתחיל כמה שנים מקודם לעשות חבור כמו הבית יוסף שעשה הגאון קארו ז״ל וכתב הרבה שיטות ופסקים וחבורים, רובם הם ביד מהר״ר אהרן ממודינא הנז׳, וגם היה רופא גדול ומובהק נכתר בכתר הרפואה בעוד היה הקיסר קארלו קיינטו (Carlo Quinto=קארל החמשי) בבולונייא ונעשה מאתו קאוואליי״ר ד״י ספירו״ן דור״ו [9] כי כן עש״ה הקיסר לכל אשר נכתרו ברפואה, עודנו שם, אם נוצרי או יהודי, והיה מכובד מכל אנשי עירו ושמו נודע באיטאליאה, תמצאנו זכור לטוב בין גאוני דורו בספר שלשלת הקבלה למהר״ר גדליה יחיי״א ז״ל בדור רבי יוסף בן גיקטיליי״ה, ועלה אל האלקים בן חמשים שנה בשנת צ״ר ליצירה, כי הפרד אשר היה רוכב עליו בעט ברגלו ורופאי העיר מקנאתם בו נתנו שחד אל הרופא אומן אשר היה מרפא אותו ונתן סם בתחבושת והמיתו, וביום מותו קרא לא״א ז״ל שהיה נער קטן ואמר לו פסוק לי פסוקיך והוא אמר לו בית יעקב לכו ונלכה באור ה׳, אז אמר א״כ צריך ללכת, ותיכף קרא למלמד שהיה בביתו נקרא ר׳ יצחק גאליקו (Gallico) ז״ל ולאשתו זקנתי מרת גיינטילו (Gentila) ז״ל, אשת חיל מאד אשר אני הכרתיה בפירארה בקטנותי ומתה בת צ״ד שנים, וע״י סופר עשה צוואתו והניח שנים אלה הנז׳ לאפטרופסים על עזבונו, כי ארבעה בנים הניח זכרים, הגדול היה א״א כמ״ר יצחק ז״ל בן תשע שנים, השני כמהר״ר שלמה ז״ל, השלישי כמ״ר שמעיה ז״ל והרביעי כמהר״ר אבטליון ז״ל [10] אז בן י״ח חדשים. וכמהר״ר שלמה הנ״ל גדל ויחכם מאד בתורה

---

7 כתבים צד 1, הערה 2 (ב). 8 ע׳ המקורות אודות חייו מה״א 40 (ב).

9 Cavaliere dello Sperone d'oro–נגיד מן גולת הזהב (כך מתרגם רמ״ש גירונדי בתולדות גדולי ישראל עמ׳ רמ״ד.

10 ע׳ אודות חייו כתבים 41, הערה 1.

זחכמה ואני נשקתי ידיו פעם א׳ בפיראדה החדש אשר מת בו חדש אב שנת הש״ם עודני שם ללמוד, והניח בת נשואה לכ״מ משה אביו של מהר״ר אהרן ממודינא הנז׳ לעיל מר׳ אימפריאה שמה, ואשת מהר״ר שלמה היתה מרת פיוריטה (Fioretta) ז״ל, אשה חכמה מאד בתורה והלמוד כאחותה מרת דיאנה (Diana), אם בני ריאיטי (Rieti) ממנטווה (Mantova), ושתיהן היו בנות אחות זקני ז״ל, והלכה מרת פיוריטה בסוף ימיה לארץ הקדושה ומדי עברה מפה ויניציאה דברתי עמה ובדברי תורה מצאתיה בקיאה מאד, וכאשר הגיעה לגבול א״י מתה ונקברה שם בקצה הגבול.

כמ׳ שמעיה הנז׳ היה דר במודינא על משמרת הנהגת חנות ההלואה שם ונטה לבו אל עסק האלקימיאה (Alchimia) וגוי א׳ רמהו כי הראה לו תוספת מרובה (בכ״י מרומה) והסיתו לקחת כל כסף וזהב שהיה בחנות והביאו בחצר א׳ באמרו שיתיכוהו ויוסיפו עליו כפלי כפלים, ושם תקע חרב בבטנו והרגו ושלל כל הכסף והזהב והלך לו, והיה זה ליל ביעור חמץ. והיום הבא הרגישו בדבר וימצאוהו ויקברוהו ועוד ג׳ ימים נתפש הרוצח עם כל הכסף והזהב לא חסר דבר ואותו נתחו לארבעת רבעיו. והניח בן כמ׳ מרדכי ז״ל שמת בפיראדה שנת שע״ב, והניח בת יחידה נשאת עתה לקרובינו בני מודינא מויגנייולה, ומ׳ שרה מתה בלא בנים. כמהר״ר אבטליון ז״ל הפליא לעשות בחכמות הן בתורה הן בגמרא הן בחצוניות לא היה ערוך אליו בדורו, ואחרי בואו לדור בפיראדה בכל הארץ יצא קוו מזכירו לשבח פעמים רבות כמהר״ר עזריה מן האדומים ז״ל בספרו מאור עינים תראנו משם, ורוב הספר ההוא קמח שטחן בריחים של דודי מהר״ר אבט׳ הנ״ל. בימי בחורותיו השביע אליהו הנביא ונתגלה לו, ובשנת שמ״א הלך לשם הקהלות מאיטאליאה ע״ד בלבול הספרים אל האפיפיור גריגוריאו (Gregorio) י״ג ודבר לו כמה פעמים, ופעם א׳ בפרט לפניו ולפני כמה חשמנים דבר יותר משתי שעות בלשון לאטינו מליץ טוב בעד הגמרא, ובא משם בכבוד גדול כי השיג כל מה ששאל. נפטר בפיראדה בן שמונים ושתים שנה בשנת השע״א [11] ותהי מנוחתו כבוד, ואני הספדתי עליו כהלכה ברבים פר׳ עקב פה ויניציאה, והניח בת נשואה לחכם

---

11 ע׳ אודות ימי חיון כתבים ח״ב צד 116-119 (ב).

כמהר"ר יהודה מפאנו המכונה מסאלטארו [12] מרת פולויאה (Fulvia) שמה, ולה בנים ובני בנים. ויגדל א"א ז"ל ויחכם בתורה ובמילי דעלמא ובן י"ז שנים התחיל לשאת ולתת בחנות ההלואה ובסחורה ויצא מאפוטרופיסות והצליח מאד באופן שבהיותו בן שלשים שנה, עת אשר רצו האחים להלוק, הראה שכפל עזבון אביו יותר מכפלים. ועכ"ז נמשכו דברי ריבות בין האחים האלה יותר משלשים ושתים שנה כי חלק לבם ואם היו לאחדים היה ביניהם עושר יותר ממאה אלף. והגם כי מבן י"ז שנה כאמור לא שקד עוד על הלימור נשאר תמיד משכיל ונבון מגרסא דינקותא, ולא שאלו אדם דבר הנשאל לחכמי דורנו ונעלם ממנו. ויקח לו לאשה מר' פנינה בת כמ' שמואל מארזינייאנו (Arignana ?) מאימולה (Emilia), ותלד לו חמשה בנים וארבעה בנות, ובכורו היה נקרא מרדכי אשר גדל מאד חכם ומבין ובן כ"ד שנה נפטר לעולמו אשר תמיד היה א"א מזכירו לשבח ומתאונן עליו. גם האחרים מתו לא נשארו כי אם מ' שמואל חזקיה ז"ל ומרת ארמוניאה (Armonia) היתה אשת כמ' אלישמע דספירנו ז"ל אשר מתו אחר מות א"א ז"ל, עוד אדבר בם במקומם. והנה מחמת המציק גרוש האפיפיור פיאו קוינטו שנת ש"ך [13] נסע א"א הנ"ל מבולונייא (Bologna) ויעזוב את מקנהו בית וארמון ואמנות אלפי זהב ויקח מן הבא בידו ויבא לדור בפירארה (Ferrara), ותמת מרת פנינה אשת א"א הנז' שנת שכ"ט לפ"ק, ובשנה ההיא חג השבועות לקח לו לאשה מרת רחל בת כמ' יוחנן הלוי ז"ל מיוצאי הפולייא (Apulia) אך ממשפחת

---

12 בספרו של ר' אבטליון ממודינא, ר' יהודה סאלטרו, כתב בשנת שס"ז והתנו מקוה ישראל דף ל"ה ע"א: „השר והטפסר הגאון הזה הישיש בן שמונים שנה החכם הכולל בכל החכמות כמוהר"ר אבטליון יצ"ו בן הגאון הרופא השר כמוהר"ר מרדכי ממודינא זצוק"ל שהיה גדול ליהודים בעיר בולוניא ועתה בעיר פיראַרה הוא אדוני חמי נר"ו", ולפי זה היה בשעת פטירתו בשנת שע"א בן פ"ד שנים. ועוד אמר שם ל"ז ע"ב: „הרב הגדול כמוהר"ר אבטליון ממודינה נר"ו גדול הדור שהגאון כמהר"ר שי"ק זצ"ל היה הגיל לומר שמכל חכמי ישראל לא היה מתירא חוץ מכמוהר"ר אבטליון ממודינה יצ"ו שהיה גם הוא תלמיד אביו מהר"מ מפדווה עמו ובישיבתו שמה פדווה לרוב בקיאתו בגמרא ובפוסקים ובכל חכמה רמה". וע' עוד פרטים ע"ד ר' אבטליון אצל ש"נ ליבוביטש ריא"מ 4 ובלוי כתבי ריא"ם 41.

13 צ"ל שכ"ט. ע' Jewish Encyclopedia III, 298; Grätz, Geschichte, 1 Ausg. IX, 395. בטעות כתיב במבוא לבחינת הקבלה שהגרוש היה בשנת ש"כ בימי פיאו החמישי ובטעות הגיה ליבוביטש (צד 5, הערה 5) הרביעי (ב).

אשכנזים אז אלמנה מכמ׳ מרדכי המכונה גומפלן פארינצו (Parenzo) אשר היה אחיו של כמ׳ מאיר פארינצו הנקוב בשם בכמה ספרי [14] דפוס, ולה היה בן א׳ מכמ׳ מרדכי הנז׳ שמו אברהם אז כבן ט׳ שנים, ויען שאל קודם את החכם כמהר״ר אברהם מרויגו [15] אשר היה בקי בכמה חכמות היצלח בקחתו האשה הזאת ואמר לו כי לא יצלח עמה בנכסים ואם יקחנה שישנה שמה, הסב את שמה דיאנה. ותהר לו מר׳ דיאנה הנז׳ בשנת השל״א ויהי רעש גדול וחזק בעיר פירארה לא היה כמוהו בכל הארצות, כּכל הכתוב בספר מאור עינים לחכם מהאדומים הנז׳, וינוסו לנפשם א״א ובני ביתו אל עיר ויניציאה. עודם שם יום ב׳ בין י״ח וי״ט שעות כ״ח ניסן כ״ג אפריל השל״א נולדתי אני המר והנמהר, כמעט כאיוב וירמיהו אקלל היום ההוא, כי למה יצאתי לראות עמל וכעס צרה וצוקה רק רע כל היום, ותקש מאד אמי בלדתה ובצאתי בפול הייתי ואחורי כלפי חוץ נהפכו עלי בלהות גם מאז, ולקץ שמונה ימים בשמחה רבה מל בשר ערלתי הגאון המקיבל הרשום כמוהר״ר מנחם עזריה מפאנו נר״ו [16]. וא״א ומרת שרה בת דודי כמ׳ שמעיה הנז׳ היו בעלי בריתי ויקרא את שמי יהודה אריה, ירחם ה׳ על נשמתי ויהיו טרדות חיי כפרה על עונותי ופשעי אמן. וישבו בויניציאה כשמונה חדשים וישובו ללכת פיראדה ובהיותם בדרך לפראנקולין (Francolino) קרוב לפיראדה בצאתם מהספינה נתנוני ע״י סבל גוי וינום הסבל וישאני בחיקו ויראו כי אינני וירדוף כמ׳ שמשון משולם [17] ז״ל שהיה מנהיג של א״א אחריו כשני מילין וישיגהו ויקחני ויתן לו אגרופים רבים ויביאני אל הורי. ונבוא פיראדה ונהיה שם. אז קנה א״א ז״ל ארמון יפה בפיראדה בשכונה הנקראת לה גייארה וישדך בשכבר אחי כמ׳ שמואל הנז׳ עם בת הקורינאלדו (Corinaldo) היה מכונה פאניטו [18] ז״ל, ואח״כ מאשר היה הולך

---

14 ע׳ אודותיו Amram Werner, The Makers of Hebrew Books in Italy (Philadelphia 1909), 187, 205, 254, 367-8 (ב)

15 הוא אברהם בן מנחם מרוויגו (da Rovigo) בפיראדה הרשום בס׳ מח״א 58 (ב).

16 ר׳ מנחם עזריה מפאנו (נפטר ש״פ במנטובא) היה גם רבו של ריא״ם והיו מחליפים אח״כ מכתבים (ע׳ כתבי ריא״ם סי׳ ו׳, צ״ז-ק׳, קט״ו, קל״א וקנ״ז, והמקורות לתולדותיו של רמ״ע ע׳ שם סי׳ ו׳ בהערה).

17 משולם (Mesciullam, ע׳ מורטארא מח״א 39) הוא שם משפחה. ע׳ כתבים סימן כ״ד והערות שם צד 24 39.

18 אולי צ״ל פוגיטי (Poggetto) או פאגרוטו (ב).

בדרך לא טובה הפרו השידוך. ואחל ללמוד האלפא ביתא מר׳ פלוני המכונה חזניטו, אח״כ מר׳ יצחק סופינו (Supino) ואח״כ מהר״ר עזריאל באסולה (Basola) בנו של הגאון מהר״ר משה ז״ל [19]. וגם כי נאמר יהללך זר ולא פיך אחרי כי אין זה שבח אחרי כי עלי יאמרו כד הוית זוטר לגברא השתא דקשישת לדקדק, באמת ראיתי סימן טוב בלימודי מראשית ההתחלה, ובן שתי שנים ומחצה אמרתי ההפטרה בבה״כ ובן שלש שנים הכרתי את בוראי וערך הלימוד והחכמה והייתי פותר הפרשה, ומבין [20], וכן ממדרגה למדרגה כאשר אומר. יום הייתי מתהלך בגן לרוח היום ואפול מעל אבן ותקע כף זרועי וחליתי ימים מה גם התולעים הצרו לי ואשה אחת השקתני שמן סלע ונתעלפתי, כמעט נשארתי באותו עילוף. גם מעט אח״כ נחליתי מחולי הוארולי [21], וכל הדברים האלה אשר קרו לי עד בן ד׳ שנים הנם בדעתי וזכרוני כאלו תמול בואם, ומחשבותי אז הם ידעתי עד עתה. ובשנת השל״ה נסענו מפיּרארה ונבוא לדור בקולונייא (Colonia) כרך קטן מן הויניציאנו להלוות בחנות, ויגע א״א וטרח מאד לעשות מקוה לטבילת הנשים בתוך ביתו להמשיך מים כשרים לתוכו, וסוף שנת השל״ו הכשיר אותו, ויהי היום ואני הייתי לומד משניות פרק מי שמתו עם כמהר״ר גרשון כהן עתה הוא ראש ישיבה בפולוניאה [22], ואז היה נער כמוני, והמלמד הלך לו ונלך שנינו אל המקוה לשחוק כדרך הנערים ואפול לתוך המקוה והוא היה מלא על כל גדותיו, ויברח הנער ויקרא וישמעו אנשי הבית וירוצו עם אדוני אבי ואמי ויבקשוני כה וכה כי לא ידעו אנה נפלתי. ובין כך עבר זמן שעה

---

19 מקורות חייו מח״א 6 (ב).

20 ליבוביטש (צד 6 הערה 7) הביא את דברי ריא״מ והעיר עליהם: „ולא זכיתי להבין וגם לא האמנתי בהדברים האלה עד שדרשם רבי מאיר איש שלום: „לשון זה (והייתי פותר ההפטרה והפרשה) מוכיח שהיה לומד ופותר הפרשה וההפטרה ולא שקראה בבה״כ. והקדים להזכיר ההפטרה משום מלתא דתמיהה. וכאן אנו רואים שריא״מ אמר ההפטרה בבה״כ בן שתי שנים ומחצה״. באמת מנהג ישן נושן היה באיטליא להקריא ע״י התינוקות ההפטרה בבה״כ וגם מהרב הלל הכהן (della Torre) מספר בנו שהיה קורא בן ארבע שנים ההפטרה בבה״כ וגער בבני הכנסת שהי׳ משיחים שישתקו (Lelis (della Torre, Scritti sparsi, Padova 1908, vol. I. p. 4., על כן נראה לי שאין לפלפל בדברי ריא״מ ויש להבינם בכתבם (ב).

21 varole בלשון ההמון = vaiuolo = אבעבועות.

22 בשנת שס״ה היה רב בקראקא, כנראה ממכתב ריא״מ אליו, שנדפס בכתבי ריא״מ סי׳ ק״כ, וע׳ שם בהערה לסי׳ מ״א.

אחת ואני הייתי מתחזק בידי אל קיר א׳ שפה סביב המקוה עד בוא אנשי הבית ותשלך עצמה במים משרתת אחת ותוציאני וישאוני החדרה על המטה מוטל כמת מיראה ופחד. שמה קולונייא נעשו נשואי אחי כמ׳ שמואל הנז׳ עם מרת יודיטה (Giuditta) בת כמ׳ אניילו דלי פייאני (Angello della Faggiani) מפיזארו במשתה ויום טוב, ואני אמרתי ד״ת על השלחן כאשר הורני מורי עד אשר תמהו השומעים. ויהי לי למלמד כמהר״ר מלאכי גאליקו [23] ז״ל רב ורופא ומקובל. ובימים ההם הוכה הכה ופצוע ערל א׳ נקרא פריאמו (Priamo) והיו משיחים בו אם ימות או לא בפני א״א ומורי ז״ל וכמה אנשים ואורחים בביתנו, אני קפצתי ואמרתי ימות ודאי ומקרא מלא הוא פ ר י מ ו מארץ תאבד, מאשר שחקו הרבה ואמרו עלי כלם בוצין בוצין מקטפייהו ידיעי [24]. ובחדש אלול סוף שנת של״ח נסענו מקולונייא ונבוא לדור במונטאניינה (Montagnana) כרך קרוב חמשה מילין, ערך א״א בית הכנסת בביתו להתפלל לה׳, אשר שם הוא עד היום בבית כמ׳ זרח הלוי יצ״ו, כי שנים רבות אנשי המקום לא התפללו במנין מחמת קטטות שביניהם, ונשים סדר לכל דבר. ובשנת השל״ט התחילה המערכת [25] להלחם בנו ביד חזקה ובזרוע נטויה, כי בחדש ניסן לבקשת החשמן אלוויזי דאיסטי (Alvise d'Este) על חוב אלף ת״ק סקודי [26] שהיה כבר פרוע הושם א״א ז״ל במאסר וישב שם כששה חדשים, וגם אחרי צאתו עכבו כל ממוננו ג׳ שנים לבקשת אלוויזי מוצינינגו (Alvise Mocenigo) שהיה לו לקבל מן החשמן הנ״ל, ותרב ההוצאה בריב וטענות ואין מרויח כי אם מאבד ומפזר, ואמי ז״ל אזרה כגבר חלציה לרכוב וללכת פירארה וויניציאה ולדבר לשרים ושופטי ארץ. מאז ירדנו מנכסינו כי היה לנו בלבול זה נזק בשלש שנים יותר משמונת אלפים דוקא׳ (ducati) ומבוכה רבה מאד. ויסע מהר״ר מלאכי מאתנו

---

23 ואצל גייגר, מאמר מגן וצנה ט״ו ע״ב: חזקיהו גאליקו (Gallico).

24 ברכות מ״ח ע״א.

25 כלו׳ מערכת כוכבי השמים. ריא״מ היה בחולשותיו בן דורו והיה מאמין גדול באסטרולוגיא, כמו שהיה מאמין באלכימיא והיה צחקן בקדפים. כמה פעמים נשמעהו מיחס את מאורעותיו ופגעיו לצבא השמים. —מה אדבר —אומר הוא באגרתו אל ר״ג כהן (כתבי ריא״ם סי׳ מ״ה) —ומה אומר וצבא השמים מתריזים נגדי, היו לי לאויבים, ואין לך פסיעה שלי מלמטה שאין מלאך מלמעלה מכה אותה והופכה הפוך בה והפוך בה ....

26 scudo מטבע וויניציאנית.

ויהי לי למלמד שנה אחת מהר״ר אליקים ממאצ׳יראטה [27] ז״ל מקובל ואלקי. ואחר ימים נהרג מהר״ר מלאכי הנז׳ בפיאמונטי (Piemonte) בדרך ממשרת בעל הסוסים לקחת מעותיו ועל שלקח לו ולבש קאמישולה (Camiciuola=חלוק קטן) אדומה הרגיש בדבר היהודי, אשר ממנו נסע, ויאסרוהו בבית הסהר וימיתוהו הי״ד. [28] ובחדש ניסן הש״מ שלחני א״א פיראַרה בבית כמ׳ מרדכי ממודינא נכדו ללמדני ספר וחכמה ואהי שם שנה אחת. ארבעה חדשים למדתי עם מהר״ר יחיאל טאורייולו [29] יצ״ו ושמנה חדשים עם כמהר״ר חזקיהו פינצי יצ״ו [30]. והיה נוהג מהר״ר חזקיהו שמדי שבת בשבתו כל התלמידים הלומדים אלפסי יחברו דרש בפרשה מדעתם וביום השבת במדרש [31] היה מאסף מנין והנער היה דורש לפניהם, ובהגיע הדבר אלי היה פרשת תרומה ולקחתי נושא זהב וכסף ונחשת ומאמר רשב״ג אומר על ג׳ דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג״ח וכונתי רמז ג׳ אלו זהב וכו׳ אל ג׳ אלו תורה וכו׳ ושהוא הנרצה מאת ה׳ ית׳ מהאדם ושבה (בכ״י ושבוה) היה משה שכינתו בישראל. וכאשר סיימתי אמר מהר״ר חזקיה לשנים זקנים שהיו שם מובטח[ני] בנער זה שידרוש דרשות בישראל כי מדרכו ניכר שיעשה פרי בדרושים. ואח״כ כאשר שנת שס״ה שס״ו שס״ז הייתי דורש בבה״כ גדולה במצות הק״ק בכל שבת והוא היה בא תמיד לדרשותי כשהיו משבחים דברי הוא היה אומר, זה כ״ה שנים אנכי התנבאתי עליו שיהיה דרשן דורש טוב לעמו. גם לנגן לשיר לרקד לכתוב ולשון לאטין למדתי מעט. אמנם לסבת שתים נשים משרתות כמ׳ מרדכי הנז׳ אשר שנאוני וימררו את חיי ברשע, לשרי להון מארייהו, שבתי לביתי מקץ שנה. וישלחני אדוני אבי ז״ל אייר השמ״א לפאדואה בבית כמוהר״ר שמואל ארקיוולטי ז״ל [32] סומך על שלחנו ושומע מפיו תורה. ממנו למדתי

---

27 ר׳ אליקים ב״ר ישעיה משה da Macerata (מורטארא, מח״א 36).

28 ר״ת השם ינקום דמו.

29 אולי צ״ל טארדיאול (Tardiol), ע׳ מורטארא, מח״א 64 וכתבי ריא״מ סי׳ ע״ב בהערה.

30 ר׳ חזקיה ב״ר בנימין פינצי (Finzi) היה רב בפירארא.

31 ר״ל בבית המדרש.

32 המשורר והמדקדק בעל ערוגת הבשם (נדפס בוויניציא שס״ב) ר׳ שמואל ב״ר אלחנן יעקב ארקיוולטי (Archivolti) היה אב״ד בפאדובא. בימי בחרותו הדפיס שני ספרים בהלצה, שם הא׳ דגל אהבה (וויניציא שי״א) ושם השני מעין גנים (שם שי״ג),

מלאכת השיר ולשון הכתב [33] והוא אהבני אהבה נמרצת מאז עד יום יום מותו, כי היה אומר כי אני הייתי א׳ מן התלמידים, אשר הוליד בדמותו בצלמו בחכמות. ואשב שם שנה תמימה ויקראני א״א ז״ל לשוב הביתה. ויהי כי חפצו הורי להחזיקני אצלם הביתה ניסן השמ״ב הקרה ה׳ לפנינו בחור א׳ מאיטאליאה אבל בא אז מצפת שמו כהר׳ משה בר בנימין מלרוקה [34] בן בתו של הגאון כמהר״ר משה באסולה [35] איש דעת ותבונה, ויואל משה לשבת את האיש ויהי לי מלמד להועיל וממנו למדתי הרבה. בימים ההם להשקיט אחי כמ׳ שמואל ז״ל אשר היה כל ימיו הולך בדרך לא טובה מפיזור ואיבוד הסכים א״א לחלוק עמו כאחד ונתן לו חצי כל הנמצא לו רכוש והון אמנות ומעות אשר היו כארבעת אלפים דוקא׳ (ducati) לחלקו ויפרד ויעש לו בית. ומקץ שתי שנים אייר השמ״ד נסע מאתנו כמה״ר משה מלארוקה הנ״ל והלך לציפרו (Cypro) ושדך לו שם אשה ועודנו באבו בחור וטוב נתבקש בישיבה של מעלה, וכבוא אלי לא טובה השמועה חברתי עליו קינות ובפרט השמינית [36] עברית ונוצרית קינ״ה שמו״ר הנדפסת בספרי מדבר יהודה, ואני אז בן י״ג שנה, ראוה כל המשוררים ויהללוה ועוד היום היא לנס לחכמים נוצרים [37] ויהודים, ומאז חדלתי ללמוד עם רב קבוע כי אם לבדי ואפילו בעיר גדולה לא הייתי שחברים יקיימוה בידי, אויה לי כי

הוסיף לס׳ הערוך (שנדפס שב) מראה מקומות לכל מימרות התלמוד והמדרשים שמביא ר׳ נתן בספרו (ע׳ תולדות גדולי ישראל 354, סי׳ ע״ז) ותקן כמה תפלות ותחנות. עד היום נושאים בפאדובא תפלות מיוחדות על קברי ר׳ שמואל ארקיוולטי ור׳ שמואל יהודה קאצינלנבויגין (ע׳ באריכות בלוי בכתבי ריא״ם סי׳ כ״א).

33 ר״ל לכתב דברי שיר ופרוזא.

34 della Rocca. 35 Basola.

36 כלו׳ שיר משמונה שורות. הקינה נדפסה בספרו מדבר יהודה (וויניציאה שס״ב), „כי (לפי דבריו בכתבי ריא״מ סי׳ קל״ב). רבים היו דורשים אותה ממנו“, וגם אצל ליבוביטש 7. באגרתו אל אשר קלירלי (כתבי ריא״מ סי׳ ל״א) אומר ריא״מ על שירו זה: „השמינית הכתובה תחת הקינה יצרתיה אף עשיתיה לא בלבד בסבת הנושא כי אם גם כן לחדוש האופן כי דרך אחד לה שוה היא הן שתקרא בלשון הקודש או בלשון נוצרי, וע״כ באה מעט בלשון עמוק כי עמל היה בעיני ונכבד הדבר מאד“. הקינה שוה בהברתה בין בעברית בין באיטלקית והיא נקראת בשתי הלשונות, ע׳ כתבי ריא״מ ח״ש 18-71.

37 Bartolocci הדפיס את הקינה בביבליותיקא שלו ח״ג צד 34 וגם ליבוביטש בספרו על חיי ריא״ם.

גרתי משך ימי מבחר הלימוד בלי מלמד ורב. ויחל א״א לשלחני פיורארה פעם בפעם לפקח על עסקי אמנות נשארו לגבות, שמה היה מנהיגנו כמ׳ שמשון משולם ז״ל ואהי יוצא ובא הולך ואינו עושה. ובחדש תשרי השמ״ז ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות, הוא א״א ז״ל כי כהו עיניו ועמד כמו ששה חדשים עִוֵּר ממשש באפלה ואחרי רוב הרפואות הכל אמרו כי אין עוד תקוה, בכל זאת לא חדל להתפלל יום ולילה לה׳ עד כי שמע ה׳ לקולו ושם בלב רופא א׳ שנתן לו מים קלים לשים בעיניו ושב לאיתנו ויאורו עיניו. וגדול הנס האחרון כי קודם היה קורא בבתי עינים ואחרי כן קרא וראה כל דבר בלתם חמשה שנים אשר חי אחרי זאת. וכל הימים האלה הולכים ודלים אוכלים ולא עושים היינו, כי נשאר א״א ז״ל מבוהל ובפחד ואימה מהמערכת אשר נלחמה עמו ולא נשאו לבו לקרבה אל איזו הסכמה ליסע ממתא הביש ליה וליזיל לאחריתי או כיוצא בזה. בימים ההם היה אחי בן אמי כמ׳ אברהם פארינצו (Parenzo) הנז׳ אשר גדל בבית א״א ובנערותו ובחרותו חברת הרעים הטוהו לצחוק והרבה לאבד משלו ומשל א״א ז״ל ומעולם כרחם אב על בן עשה עמו רק חסד וכל טוב. ויהי כראות אחי הנז׳ אשר הרע לעשות ויקם וילך אל עיר אנקונה (Ancona) [38] אשר היו שם משפחות רבות קרובי אמי ז״ל ושם נשא חן בעיניהם, כי יפה וטוב רואי ומשכיל היה, ויתנו לו אשה וידריכוהו בדרך ישרה. גם הוא חזר בו ויט לאורח מישור, לא השחית עוד ולא הרע, ויהי אהוב ויקר אל כל סוחרי העיר הערלים ואל כל עם קהל היהודים יכבדוהו, והיה מצליח ומרויח הרבה מאד ויצא הפסדו בשכרו. ויכתוב אל א״א ז״ל כמה פעמים כי עת הגיע לפטור עצמו מן התשלומין מכל הטובה אשר עשה לו וחלה פניו להעתיק דירתו שם אצלו, כי לו ייטיב ולי יתן מהלכים בסחורה כי היה אוהב אותי ביותר ולו לישועתה לנו. ויפצר בו מאד ולא אבה א״א שמוע עד אשר ראה רק רע כל היום ואבד כל תקוה, אז שלח שמה רכוש וכלי פשתן ומשי וחפצי בית הכנסת והסכים לשלוח את יהודה לפניו. ותהי מגפה גדולה בק״ק אנקונה בשנה ההיא ומתו הרבה בעלי בתים ולאחי הנז׳ מתו שני בנים זכרים ושני אחי אשתו נשואים ואבות בנים. וחדש אייר השמ״ח שמתי לדרך פעמי ממונטאניינה ללכת אנקונה ובהגיעי ויניציאה שמעתי כי גם חמות אחי מתה ואשתו היתה חולה מאד. ובים דרך במים עזים

---

38 אגרותיו של ריא״מ אל אחיו תורגו זה נדפסו בכתבי ריא״מ סי׳ כ׳, כ״ג וכ״ה.

הלכתי והגעתי אנקונה ר"ח סיון השמ"ח ואמצא כי שב ה' ורפא לאשת אחי והוא מר נפש מאד על כל התלאה אשר מצאתהו וכאשר ראני שמח מאד ויתנחם מעט. ויכבדני מאד וגם בעיני אנשי העיר הייתי יקר. ויום אסרו חג של שבועות חש בראשו ויפול אל המטה כאילו לא יהיה דבר ומיום אל יום הכביד עליו חליו לא נודע מה היה, וגם הוא מעת נפלו למטה אמר כי מות ימות וספר חלומות אשר ראה וכשהיו באים על מטתו זבובים היה אומר אלה הם זבובי מות, עד כי נטרפה דעתו ומקץ ט"ו ימים ליל ש"ק כ"ג סיון י"ח יוניו השמ"ח (בכ"י של ריא"מ השע"ח והוא שיבוש) בעלות השחר גוע ויאסף אל עמיו בן כ"ח שנה, וכבוד עשו לו במותו כל הקהל בדרשות וקינות וכלם בכו אותו כי היה רצוי לכל אחיו ומכיריו. ואני חברתי עליו קנים הגא והי במליצה עם איק"ו [39] הכתובים בין שירי וכתבי. אז נשארתי תוהא ומשתומם, כי משמים נלחמו, ואכנס בספינה לבדי ומיהודים אין איש אתי ואבא ויניציאה ומשם הבית למונטאניינה. לא אוכל פה לדבר הכאב והעצב אשר לבשה אמי חרדה כי אהבת נפשה אהבתהו ועד יום מותה לא שכחתהו, וגם א"א ז"ל בכה עליו, כאב את בן יבכה, ובאמת מאז גלה כל הדר ביתנו אבדה תקותנו ומשענתנו, צפיתי למן היום ההוא כי כלה היא מעם המערכת לבל אראה בטוב. ור"ח תמוז השמ"ט לבלתי עמוד בבטלה התחלתי ללמד תורה לבן כמ' מנשה לוי ז"ל [40] וליוסף בן כמ' זרח הלוי יצ"ו [41],

39. הקינה נדפסה בכתבי ריא"מ סי' כ"ו. — קינת אֶיקו (eco=הד) היא מין שיר של קינה שבסוף כל חרוז וחרוז נשנית המלה האחרונה שלו, ומצויר אצל הפיטן כאילו היקום כלו, כל אשר מסביב לו משתתף בצערו ומשיבהו כפעם בפעם בהד יללתו. טיבה של קינת אֶיקו מפורש יפה בקינתו של ריא"ט גופא על מות אחיו אברהם פארינצו: „השדה וכל אשר בו, עצי יער ואשר בקרבו והרים ובקעות, ומים וגבעות, אמרו נא: השמעתם ואם נהיתה כזאת? וזאת ליהודה (המקונן). אז שמעתי קול קורא: יהודה! — ואומר: מי הוא זה אשר קרא ני? — ויען: א נ י! — אל שדי! (וזהי קריאה של פחד והפתעה מצד המחבר, כעין Dio grande! באיטלקית, ויחד עם זה יש כאן הכתוב בבראשית כ"ה י"א: אני אל שדי) מי את המדבר? ואדם לא אראה כה? — אֶיקו (eco=הד)! ומה זה איקו, איש או אי אשה, או שד או שדה או קול? — קול!" — (וע' בפרטות ע"ד קינת איקו דברי קויפמאן ZFHB I, 227 — הוא קורא למין פיוט זה בשם Echogedichte — ודברי בלוי בכתבי ריא"מ חלק גרמני 19–22 וגם 175. —

40 אפשר הוא שנזכר בכתבי ריא"מ סי' ע"ב בשם מנשה ממונטאניינה.

41 ע' כתבי ריא"מ סי' נ"ז, ס"ז, ס"ח וק"ז. בלוחות אבנים סי' 61: מצבת החה"ר יוסף לוי זצ"ל נפטר יום ה' כ"א סיון השצ"ט.

מלאכה אשר התמדתי בה עד שנת השע״ב על אפי ועל חמתי כי לא ישרה בעיני [42]. אחרי כן יום יום היו דברי אמי אלי לאמר: לו הקשבת למצותי ותנחמני מן דאגתי, קח לך את בת אחותי היא אסתר בת מרת גייוייה [43] אחות אמי אשת כמ׳ יצחק שמחה יצ״ו לאשה, כי היא ישרה בעיני, בקרובי אקדש ובביתנו ישכון שלום. וכן לא״א ז״ל בקשה בכל אמריה, ותכתוב לאחותה על זה, אף היא תשיב אמריה, ויעמוד הדבר. ובין כך עשיתי שאלת שלום בתפלה בלי השבעה לראות האשה הנגזרת לזווגי, וחלמתי והנה זקן א׳ אוחז בידי ויביאני אל קיר א׳ אשר שם תבנית מצוייר עם פרוכת לפניו, ויסר את המסוה ואראה תבנית מ׳ אסתר בת דודתי הנז׳ וגון מלבושיה. ועודני מבים בה נשתנית אותה צורה ותבוא אחרת התחיה אשר לא קבעתי בה עיני היטב. והבקר ספרתי החלום לא״א ז״ל ולאמי ולא האמינו, עד כי חדש אלול השמ״ט באנו ויניציאה אמי ז״ל ואני לעבור אנקונה על הגאולה מהנכסים והחפצים אשר היו ביד אחי ז״ל, כי לקחה אותם אשתו ולא ראינו מהם שרוך נעל, ואח״כ נחמנו מלכת ונתמהמה בויניציאה. ועודנו שם חזרו הדברים בין אמי ואחותה והקרובים ע״ד השדוך ובאנו לכלל ישוב החתון ותקענו כף

---

42 אין דברים אלו מליצה בעלמא ומעומקא דלבא הוציאם ריא״מ וכמה פעמים אנו מוצאים אותו מתרעם בכתביו על היותו מוכרח להתעסק במלמדות. — בנוהג שבעולם—קובל הוא באגרתו אל אח לצרה, פידאגוג כמותו (ר׳ ליב לוי מלמד במונטאניינה, כתבי ריא״מ סי׳ ח׳)—פה אנכי אסור ברהטים, כלוא לא אצא, כל היום חורש בבקרים ולא רועה צאן, כי צאני צאן מרעיתי אדם אינם.—ובאגרתו אל המקובל ר׳ מנחם עזריה מפאנו (סי׳ צ״ח) יתאונן: —אמנם רגל המלאכה אשר לפני והילדים אשר חנן אלהים את עבדך לא יניחני אף שעה קלה לעיין ולהבין ולהורות, לכן עד ישקיף וירא ה׳ משמים להוציא ממסגר זה נפשי אשר עם היותה מלאכת שמים מצאתיה ראיתיה מונע גמור (כלו׳ להתעסק בעבודת הספרות וכדומה) ..— ר׳ יעקב הײלפרון, שהיה בנעוריו מלמד תינוקות, מתאונן בשנות השבעים לחייו (בהקדמתו לס׳ נחלת יעקב, פאדובא שפ״ב, מביאו בלוי): —כי הנה גשים אצים בעלי חצים מנאצים ומקציפים לאמר כלה מעשך דבר יום ביומו, כי חק מאת פרעה, הפורע פרעונות, לבלתי היות נרפים יומם ולילה לא ישבותו ממלאכתם פן יקרא עושה מלאכת ה׳ רמיה באופן גם באלה לא חפצתי.—וכן יתלונן גם ריא״מ לעת זקנתו, בשנת שצ״ט (ע׳ כתביו כי׳ קפ״א) —המכתב כבד עלי מפני הזקנה ומשא הלימוד אשר על שכמי לא יהגוני השב רוחי ו א נ ש י ה ע י ר מ א ש ר נ ס ב ו ע ל ה ב י ת כקוצים בעיני.— אבותיהם של התלמידים היו מבקרים תכופים בבית המלמד להשגיח שלא יהא ח״ו עושה מלאכת ה׳ רמית!

43 Gioja = שמחה.

וקבלנו קנין בשמחה רבה. והראיתיה לאמי בלבושים גון וקשוטים אשר ספרתי לה יותר משנה אחת קודם אשר ראיתיה בחלומי. היא היתה באמת יפה בנשים וחכמה ואומר מ צ א ו ל א מ ו צ א א ה י ה [44]. ובהגיע תור הנשואין אשר היה י״ג סיון הש״ן ואכתוב לא״א שהיה אז בבולונייא ויבא. ואקרא לאוהבי וקרובי ונלך תיכף אחר השבועות כלנו שמחים וטובי לב לויניציאה ובהגיענו שם מצאנו הכלה במטה והכל אומרים אין רע כי אם מעט שלשול ורפואה תהיה לה, ומיום אל יום גבר עליה החולי עד כי נטתה למות ולבה כלב האריה ולא נבהלה. ויום מותה קראה לי ותחבק ותנשק לי ותאמר ידעתי כי זה עזות מצח, אמנם האלהים יודע כי שנה אחת של שדוכין לא נגענו זה את זה אפי׳ באצבע קטנה ועתה בפרק המיתה רשות מות נתון לי, לא זכיתי להיות אשתך מה אעשה וכך נגזר במרום יעשה ה׳ רצונו. ובקשה שיקראו לחכם להתודות ויבוא ואמרה הודוי ושאלה ברכת הוריה ואמי, ובליל ש״ק כ״א סיון הש״ן כמעט ליל שמת בו אחי ז״ל יצאה הכלה בהכנסת כלה מחיי ריק לחיי עד ונפטרה לעולמה, ויגדל הבכי מבית ומחוץ לכל יודעה ומכירה, ותהי מנוחתה כבוד [45]. אז תכף לקבורתה קמו עלי ועל אמי כל הקרובים ויאמרו הנה אחותה הבאה אחריה טובה כמוה למה נגרע לבלתי התמיד בקורבה ולתת תנחומין לאבי הנערה ולאמה, ויפצרו עד בוש לקחת אחותה מר׳ רחל לי לאשה, ואכתוב לא״א וישיבני כאשר אמר לי תמיד בדבר הזה, כה היו דבריו בזה: יעשה רצונך כי לך משפט הבחירה, אני היום או מחר לוקח מאתך ואתה ובניך תהיה עמה, לכן בין תבין את אשר לפניך ועשה כיד ה׳ המובה עליך. ואני לעשות נחת רוח לאמי ואל המתה אשר אשר רמזה אותו בדבריה נתרציתי ולקחתי לי לאשה מרת רחל הנז׳, ומיד באנו בכתובים ועשינו הנשואין יום ו׳ ה׳ תמוז הש״ן במז״ט. וביום השבת בבה״כ איטאליאנו פ׳ קרח דרש מהר״ר שלמה כפורנו [46] אמרי שפר, ומטעם ג׳ הגאונים מהרר״י

---

44 ע׳ ברכות ח׳: „במערבא כי נסיב אינש אתתא אמרי ליה הכי מצא או מוצא, מצא דכתיב מצא אשה מצא טוב (משלי י״ח כ״ב), מוצא דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז׳ כ״ו).

45 נוסח מצבתה, שחבר ריא״מ, נדפס אצל ברלינר לוחות אבנים סי׳ 83.

46 שלמה שמעיה בן ר׳ נסים יצחק ספורנו (Sforno). אחר היכרות זו היה ריא״מ מחליף עמו אגרות, ע׳ כתבי ריא״מ סי׳ ל״ג וס״ה. בשנת שנ״ב (ע׳ מורטארא מזכרת חכמי איטליא [61]) וגם בשנת שנ״ו (כתבי ריא״מ סי׳ ס״ה) היה ספורנו באסטי (Asti),

קצנאילבוגן ז״ל [47] ומהר״ר יעקב כהן ומהר״ר אביגדור ציווידאל ז״ל [48], שהיו שם במעמד עם כל גאוני העיר וליואנטיני [49] ג״כ אשר רבו אז אנשי שם, גזר לקראני בשם חבר ואני השיבותי לו בעשרה מאמרות בפי׳ משנת עשה לך רב אשר ערב מאוד לשומעים. ונחזור לביתנו למונטאניינה. ותהי בצורת גדולה ורעב חזק בקיץ ההוא וגם השנה הבאה ואין ריוח בעדנו כי אם הוצאה רבה והלוך וחסור. ומסיון השנ״א עד כל ימי הקיץ היינו טרודים לסבת הגלות מחדש בלבול החשמן מאיסטי [50] ויבהל א״א מאד ולא שלו ולא שקט ונחלה חולי חזק, גם אמי ואשתי וגם אני נחלינו ונהיינו כל ימי הקיץ ההוא גם עד טבת הבא לא סרו החולאים מביתנו. ותהר אשתי ותלד יום שני ד׳ אלול ט׳ זיטימ׳ (9 Settembre) שלהי שנת שנ״א כ״א שעות בן זכר, וכלנו חולים על ערש דוי ואשתי מכלנו, ומקץ שמונה ימים התחזקנו מעט וימל את בשר ערלת הנער כמ׳ בנימין כהן צדק מאיסטי (Este) ז״ל מוהל בקי, וא״א ז״ל ואמי ז״ל היו בעלי בריתו. ולא היה חפץ א״א ז״ל שאשים שמו מרדכי, כי אמר היה לי בן חכם ונעים נקרא כך ומת בן כ״ד שנה, ואני מאהבתי לשם הגאון זקני ז״ל שהיה גברא רבה כאמור אמרתי לא אחוש ואקרא שמו מרדכי. אוי לי ואבוי על שברי כי בן כ״ו שנה טרוף טורף ומרדכי יצא ויקח את לבבי ויעזבני בעמקי היגון ומצולות האנחה. ועוד מעט ואין צדיק כי אחרי אשר חזר א״א ז״ל לאיתנו בריא וחזק

ונפטר ט׳ חשון שע״ז בוויניציא (לוחות אבנים 26), וע׳ תולדות גדולי ישראל 341 סי׳ מ״ז וכתבי ריא״מ 36, 62 149.

47 ר׳ שמואל יהודה קאצינילנבוגין (Katzenellenbogen, ומורטארא מביאהו בערך da Padova, ע׳ מזכרת חכמי איטאליא 47) היה אחד מגדולי הרבנים ומבעלי ההשפעה באיטליא בדורו (על פרטי חייו והמקורות לכך ע׳ בלוי בחלק הגרמני מכתבי ריא״מ 98-108). ר׳ שמואל יהודה ודודו של ריא״מ, ר׳ אבטליון ממודינא, היו חברים בלמוד תורה, וכנראה בא גם ר׳ אבטליון מעיר מושבו פירארה להשתתף בשמחת חתונתו של ריא״מ בן אחיו (ע׳ מכתב הזמנתו של ריא״מ לחתונתו אל ר׳ אבטליון בכתבי ריא״מ סי׳ ל״ח) ולבלות זמנו בחברת רעו ר׳ שמואל יהודה. גם את ר״ש ארקיוואלטי רבו הזמין ריא״מ לחתונתו (ע׳ כתבי ריא״מ סי׳ ל״ט).

48 אביגדור ציווידאל (נפטר י״ח חשון השס״ב) היה תלמידו של רש״י קאצינילנבוגין וממלא מקומו בתור אב״ד אחר פטירתו (ע׳ בפרטות בלוי כתבי ריא״מ בחלק הגרמני 110-112).

49 ליוואנטיני (Levantini, כלו׳ בני ארצות המזרח) היא אחת משלש הקהלות בוויניציא עד היום, 50 עיין לעיל צד 14.

חדש כסלו השנ"ב נפל כמתלהלה חולה למטה ולא עמד כי אם חמשה ימים בקדחת תמידי שורף כאש ואחרי אשר התודה לפני ה' בפני עשרה ברכני בידיו ואמר לי אין לי דבר אליך לצוות מעסקי עה"ז כי אם שתזכור תמיד יראת ה' אלהיך וכבוד הבריות ויברכך ה' וישמרך, ולילי ביאת יום ו' י' שעות ך' כסלו ו' דיצימ' (6 Dicembre) השנ"ב עלה אל ה' ויצא מייסורי העולם הזועף הזה אשר סבל שבעים ושתים שנה ימי חייו, ובפרט ט"ו מהמה בענוה ולב טוב אשר קבל יסורין מאהבה ובסבלנות ככל צדיק ירא אלהים וסר מרע. היה דמותו, גדול כאדם בינוני, רזה הגוף וחזק, בריא על הרוב, פניו ממראה שחרחור, זקן קצר, חכם במילי דעלמא ובתורה מגרסא דינקותא, זהיר בדקדוקי מצות ומנהגי הנהגת הבית, אוהב את שכניו, מקרב את קרוביו, אוהב את אשתו ומכבדה יותר מגופו, לא מפזר ולא כ י ל א י כי אם חס על ממונו ולעת הצורך לא עצם ידו, נדיב בצדקה, בלתי אוהב צחוק, ואיש נאמן במשאו ומתנו. ולהיות יום מותו היום קצר והגשמים רבים ודרכים מקולקלי' לא יכולתי להביאו להקבר בפאדווה כאשר היה עם לבבו בחייו ובחרתי לתת מנוחה לגופו ולנשמתו ולפטרו מחיבוט הקבר, א ם כ ן ה ו א, ויום ערב השבת ההוא קברתיהו שם במונטאניינה ולסוף שנה שמתי אבן מצבה על קבורתו כתוב עליה, קצין ושר, צדיק ישר, נודע לכל, מלא בינה: שמש דורו, נשקע אורו, זקן יצחק, איש מודינא [51] וכמו חדש ימים אחר פטירתו נראה לי בחלום, וכמדומה היה לי שהייתי יודע שהיה מת, ויען בחייו כמה פעמים היה מדבר עמי על הנשמה מהו שכרה ועונשה אחר המות וכלל דבריו היג שספרדי א' בשעת מיתתו אמר עתה אדע מהו נפש, כלומר שא"א לדעת זה אלא אחר המות, שאלתי אותו ואמרתי

---

[51] נוסח המצבה נדפס בלוחות אבנים לברלינר 184.— מתחלה לא רצה ריא"מ לכתב בעצמו שבחי אביו ובקש במכתב מאת רבו וידיד אביו, ר"ש ארקיוואלטי לחבר נוסח המצבה:— ידעתי ונסיתי דבר אמת ענות צדקו אהבת כ"ת לא לי בלבד כי גם מקדם קדמתה אל חנכבד א"א זצ"ל, אחר אשר התהלך את האלהים ויתמו ימי אבלו הפצתי ביקרו לבנות אצלו ציון על קברו במונטאניי' וראיתי כי אם באתי אני להעיד בדברי שיר לתקן עליו על גזעו והסידותו חכמתו ומעשיו פסיל אנכי, כי כל בן יכבד אב, והנה נא הואלתי לחלות פני מע"כ לעת הפנאי לחבר לו קוצר מלין כאשר יראה בעיניו לא אערוך לפניו שיהה כי רות אלהין קדישין ביה, וכבר ידע את האיש ואת שיחו רק יקצר הדבור (ע' כתבי ריא"מ סי' מ"ב).— כנראה סרב ר"ש ארקיוואלטי לעשות רצונו והוכרח לחבר הכתבת בעצמו.

א"כ יאמר נא לי כ"ת מהו מנפשך ואיך אתה באותו עולם, והוא השיב לי אני אוכל ושותה שם בטוב, אמרתי לו ואיך אפשר זה והלא אז"ל העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו', אמר לי אי שטיא חכם בעיניך, שפיל לסיפיה דמאמר זה אלא צדיקים יושבים וכו' ונהנין וכו' שנ' ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו. אחר זה עמדתי כמו שנה אחת פוסח על שתי הסעיפים לגור עוד במונטאניינה או לנסוע ממנה וסוף הסכמתי ליסע, ויבא גם השטן כמ' שלמה נאווארו (Navarra) ספרדי מפיראר‌ה והתל בי באמרו לבא לגור שם ולהשתתף עמי בסחורה ולקחתי לו בית בשבירות והעמידני יותר מן ד' חדשים בהוצאה [52]. ואח"כ לא אבה, עד כי גמרתי אומר ואסע ממונטאניינה ואבא ויניציאה, הגעתי יום ו' ט"ו כסלו השנ"ג ולקחתי בית סמוך לחמי ז"ל מלמטה, ותהי ראשית מלאכתי ללמד לנערים ר"ח טבת השנ"ג, והתלמיד הראשון היה כמ' אברהם בכמ' מאיר לוצאטו [53] עליהם השלום. ובשבת נחמו [54] השנ"ג היתה הפעם הראשונה שדרשתי בבית הכנסת גדולה ברוב עם הדרת ממ"ה הב"ה, ושם היו חכמים זקנים גדולים ואנשים לרוב לא יכילם בית הכנסת ההוא, והוא הדרוש המודפס בספר הדרשות שלי הנקרא מדבר יהודה, ויתן ה' את חני בעיני כל שומעי עד כי אייר השנ"ד קבע ישיבה ומדרש הקצין כמ' קלונימוס בילגראדו ז"ל [55] בגן ואני הייתי ראש בדרשות והתמדתי כ"ה שנה עד היום ת"ל בשם טוב בכל תפוצות הארץ על דבר הדרשות כנודע, והגם שזה לי יותר מעשרים שנה בקביעות תמידי קורא ושונה ערב ובקר בחול ודורש ביום השבת בשלשה וארבעה מקומות לא קצה נפש הק"ק הזה ולא תמלא אזנם משמוע את דרשותי ובכל יום הם בעיניהם כחדשים, וגם אחים [56] וגלחים ושרים רבים ונכבדים באים לשמוע ובחסד ה' יהי לכבודו ולכבוד היהדות ולאלי, משבחים ומפארים ומהללים,

---

52 ריא"מ הפסיד בעסק זה עם הספרדים יותר מק"ן דוקאטים (ע' כתביו סי' מ"ב).

53 ע' אודותיו כתבים צד 65 הערה 2 וצד 127 סימן קל"ה (ב).

54 וכנראה מאגרתו אל ר' גרשון כהן (כתבי ריא"מ סי' מ"ד), שהזמינהו לבוא מקולוניא לוויניציא לשמוע דרשתו הראשונה, עשה הכנות הרבה לדרש בפעם הראשונה בחג השבועות „זמן מ"ת אשר הנושא רחב ידים והרשות נתונה לדבר בו איש כמסת ידו";

55 את ר"ק בילגראדו (Belgrado. ע' מורטארא מח"א 7) מזכיר ריא"מ לשבח בהקדמת ספרו מדבר יהודה ובדף נ"ה ע"ב נמצא הדרוש הראשון שדרש בבית מדרשו של בילגראדו, ע' כתבים 138 הערה 2.

56 Fratres, ר"ל נזירים.

ולוא [57] זכה א"א ז"ל לשמעני היה מאשר בארץ חבלו כי היה נכסף שאעשה פרי בחכמת הדרש מכל דבר, אך בחייו לא זכיתי להתגדל בו, אזן אמי שמעה ותאשרני, תודות לה' כי ממנו מערכי לב ומענה לשון ונתן לי חן זה לזכות בו הרבים ולא לגדולתי, ישתבח שמו לעד. ויתהר עוד אשתי ותלד ליל ביאת יום חמישי ב' חשון שהיה כ"ח אוטובר (Ottobre) השנ"ד ו' שעות בלילה בקירוב בא חבל לה והמליטה זכר, וימל אותו כמ' יעקב בר מאיר ז"ל, והותני וחמותי ז"ל היו בעלי בריתי בגילה ושמחה רבה, ואקרא את שמו יצחק יצ"ו על שם הצדיק א"א ז"ל אלהים יחנהו ויברכהו אמן. וכמו ט"ו ימים ללידת אשתי נחלתה ונהייתה בקדחת תמידית כמו עשרים יום, אח"כ כ"ה לחודש אדר נפלה למשכב ונתגלו לה פיטיקיי [58] והכביד חוליה ויצאה מדעתה עד הגיעה אל שערי מות, והרופאים אמרו אין עוד תקוה, ובפרט יום ד' ו' ניסן השנ"ד [59] כמעט פרח רוחה עד שכבר הכינו לה צרכי קבורה ובכיתי עליה הרבה, ואשאל לנער א' פסוק לי פסוקך והשיב לי למען ירבו ימיכם וגו' והרביתי בתפלה ויעתך לי ה' והתחילה להקל חוליה מעליה עד שנתרפאתה והחלב הלך מדדיה, ונתתי הנער יצחק הנז' לאשה מינקת מן העבריות. אשת כמ' אפרים, איש בקי בהזלת העשבים, כמו שמונה חדשים וההוצאה היתה מרובה. ראש שנת שנ"ה הלכתי במונטאניינה עם אמי מורתי ובני מרדכי לשוט, ובשובי לשלום התחלתי ללמד בבית כמ' אליקים כהן פנארוטי [60] יצ"ו היינו סומך על שלחני ולומד בביתו ולי כעשרים ושלשה תלמידים. וימי חנוכה השנ"ה שחוק עשה לי השטן אשר הזיק לי לא מעט כי אבדתי נגד מאה דוקאטי. יום ה' ו' ניסן שהיה י"ו מארצו (Marzo) השנ"ה בין י"ד וט"ו שעות ביום ילדה לי אשתי בן זכר שלישי לבטן ולאב, וימל אותו כמ' יעקב בר מאיר הנז' ובעלי בריתו היה דודי אשתי כמ' שמואל שמחה ומ' סטאמה [61] אשתו, ואשים שמו אברהם

---

57 בכ"י בטעות: ולולא.

58 נ"ל Petecchie והוא מין חולי של נקודות דם בעור.

59 אמר המעתיק (ר"מ סואבי): זה שיבוש, כי לעולם לא יבא ר"ח ניסן ביום ששי, ובשנת השנ"ד נפל ביום ג', אם כן יום ששי לחדש היה יום ראשון לשבוע, ולא יום רביעי, ודע שהכתב יד, אשר אני מעתיק ממנו, הוא של המחבר עצמו בלי שום חשש, ונ"ל שהיתה כונתו לכתוב יום ו' ד' ניסן.

60 ע' כתבים 63, הערה 1 (ב).

61 Stamma או Stametta הוא Annetta.

להפקת רצון אמי על שם בנה כמ׳ אברהם פארינצו ז״ל [62]. ומקץ שנה ז׳ ואדר השנ״ו נהלה הנער הנ״ל מחולי הוארולי [63], אשר מתו בק״ק זה בששה חדשים יותר משבעים ילדים וילדות, וישב אל האלהים אשר נתנו, וגם שני בני האחרים היו חולים מחולי הנ״ל בסכנה גדולה ואז חנן אותם לי ה׳ המבורך לעולם. ואחר ילדה בת אשתי מב״ת [64] בבית הציוידאלי (Cividal) בגיטו נוו [65], אשר באתי לדור שם תמוז שנ״ו, ויום א׳ בין הערבים מימי חנוכה שהיה ר״ח טבת השנ״ז, ולא זכיתי לקראה בשם כי מקץ י״ז יום שבה אל בית אביה בנעוריה ותגוע ותמת. ואשמע אחרי קול רעש גדול יום י׳ שבט מבשר ואומר כי מתה מר׳ ארמוניאה (Armonia) אחותי במודינא לא ראיתי פניה ולא הכרתיה מעולם. ונוסף יגון וצר אוי לי אמי כי היתה שמחה אשר הללו בשערים מעשי ודרשותי בפרט יום שבועות שבו דרשתי ואזנה שמעה ותאשרני, ממחרת יום אסרו חג, יום אשר בו הלה אחי בנה כמ׳ אברהם פארינצו ז״ל, חלתה מחולי מעים והאריך חוליה כ״ט יום בשלשול וקדחת רפה ובעונותי מלאו ימיה כי בא קצה בת ס״א שנה בקירוב יום ו׳ שהיה ד׳ תמוז השנ״ז הכביד החולי בסימני מיתה ובשכלה ודעתה כמו לי״ט שעות אחר כמה וידויים ותפלות, ותמת עלי רחל ע״ה היא מרת דיאנה ונקברה בהכנסת כלה [66] פה ויניציאה אצל קבורת אביה ואמה ואחיה ותהי מנוחתה כבוד, והצבתי מצבת אבן לראשה חקוק עליה: ארבעה תמוז שונ״א [67] רמוז מתה רחל, היא דיאנה: אשת החן תתמוך כביד, אל הר׳ יצחק, ממודינה: ברוך ממית ומחיה. ובחה״מ של סוכות הלכתי לארץ צינטו (Cento), כי עלה בדעתי ללכת לדור שם עם כמ׳ פאסוטו מריוירי [68] והייתי שם ובפירארה ומאנטווה כעשרים יום, ובשובי פה ויניציאה חשון שנ״ח נחמתי מלכת כי מת אז דוכס פירארה והיו הגלילות ההם בסכנת מלחמה והשיבותי עם לבבי לבלתי לכת, כי עוד מעט נהרג כמ׳ פאסוטו הנז׳ הי״ד, עם כי עודני החוצה נפרדו מאתי כמה תלמידים וכל השנה ההיא עמדתי בפרנסתי בצמצום, אכן נותן לחם לכל בשר לא עזבני ולא נטשני ובמכתבים וחבורים כלכלתי ופרנסתי בני ביתי בכבוד וסייעתא דשמייא. בת היא וחיה לאורך ימים במז״ט א׳ יום ו׳ ד׳ ניסן השנ״ח כמו י״ח שעות.

---

62 מובא לעיל צד 19. 63 varole-vajuolo ענינו אבעבועות.

64 ר״ת מנשים באוהל תבורך. 65 Ghetto nuovo.

66 ר״ל ערב שבת. 67 בגימטריא שנ״ז. 68 נ״ל Pacciotto di Revere.

ביום בקירוב פ׳ ואם נקבה תלד ילדה לי אשתי בת וליל י״ג ואדר (אדר שני) קודם שהיה ליל ש״ק בתנומות על משכבי חלמתי והנה אמי ע״ה לקראתי אומרת לי, מהרה מהרה תהיה עמי ואני משיב לה בסבלנות, ושאלתי לה מתי יהיה זה והשיבה בימים אחרונים של פסח הע״ל, ואיקץ ותפעם רוחי, וספרתי החלום לכמהר״ר שלמה ספורנו ז״ל [69] ופתר לי כי עתידה אשתי ללדת בת ואקראנה על שם אמי ע״ה, ויהי כאשר פתר לי כן היה כנ״ל, ולמלאת החלום לגמרי יום טוב אחרון של פסח קראתי עשרה אנשים והחזן וברך אותה ואשים שמה דיאנה כשם המוסב לאמי ז״ל כי לא יכלתי לקראה רחל כי כן שם אשתי מב״ת. ר״ח אלול סוף שנת שנ״ח חזרתי לדור בבית כמ׳ גיצלן פאנרוטי קרובי יצ״ו ללמוד בניו (צ״ל ללמד לבניו) וסומך על שלחנו, והלכתי לדור בבית הספאניוליטו (נ״ל Spagnoletto), ובימי חנוכה השט״ן השיאני לצחוק ועד השבועות הבא הפסדתי יותר משלש מאות דוקאטי ומאז עד ערב חנוכה שס״א עמדתי על משמרתי שוקד על למודי י״ח חדשים ושלמתי כל נשיי, ואז השגיאני אותו האח בסוד ויאבדני הרבה. ר״ח אייר שס״א התחלתי לדרוש במדרש חברת ת״ת אשכנזים יצ״ו והשבוע התחלתי לפרש משלי שלמה ועלה בידי פירושו משלם ב״ה. ותהר אשתי ותלד בן זכר יום שלישי כ״ט ניסן שהיה ק׳ (? אולי ה׳) מאייו (Maggio) [70] שס״א י״ט שעות וחצי בקירוב, ובשמחה וטוב לב הקרבתיו לברית אות קדש, וימל אותו כמ׳ משולם הלוי בר אשר ממשפחת המשולמים [71] קרובים מקדם למשפחת אמי, ובעלי בריתו היו כמ׳ משה שמחה ז״ל ואשתו, וקראתי שמו זבולון יצ״ו, כי נפלאתי כל ימי למה לא נהגו רבים בישראל שם זה והוא היה גם הוא א׳ משנים עשר שבטי יה הקדושים ורציתי להקים שם הצדיק ההוא בישראל, ומה גם כי נולד בויניציאה מתא דיתבא על ימא וכתיב זבולון לחוף ימים ישכון, ותחת ממשלת הדוכוס מארין גרימאני (Marino Grimani) ובין הנוצרים יקראוהו מארין [72], המקום יגדלהו ליראתו ועבודתו ייטיב אחריתו מראשיתו וכי יזקין לא יסור מדרך הטובה אמן.

---

69 לעיל בוא הערה 3 (ב).

70 אולי צ״ל כ״ט סיון שהיה ג׳ לוליה (Luli Zugliw) (ב).

71 משפחת משולם (Mesciullam, ע׳ מורטארא מה״א 39) היתה משפחה חשובה. ועל משולם הלוי ועל אשר מושלם ע׳ תולדות גדולי ישראל ל״ד ול״ו וכתבי ריא״ם 24. הערה 3 (ב).

72 שם רומז ג״כ לים (Mare).—

יום ג׳ י׳ תמוז שס״א נתעורר החכם מהר״ר יוסף פארדו יצ״ו לעשות על ידי פירוש על התורה מלוקט מכל המחברים שהיו בדפוס עד אז, והתחלתי והיו לפני כ״ז מחברים ומכלם הייתי בוחר דרך א׳ פשט פשוט יאות לכל בעל הבית, ובאמת אילו השלמתי אותו היה דבר רשום ויפה, ועשיתי לבד פ׳ בראשית ופנחס, ומטות ומסעי, כי אחור לא נסוגותי מהצחוק, והוא ראה כי לא שקדתי על המלאכה ולקחה מידי ולא רצה להשלימה,[78] וכן הלכתי עד חדש אייר שס״ב, כי נסעתי מבית הפאנרוטי חדש תמוז שס״א ואבוא לסמוך על שלחני בביתי עם קצת תלמידים, וחדש אייר הנ״ל הרוחתי כחמש מאות דוקאטי, בחברת שלמה בכמ׳ אליקים פנארוטי, ואחר חג השבועות חזרו בדרך אשר באו גם אחרים עמם, עד אשר חסרתי כל, והתלמידים נסעו מאתי ונשארתי ריק ובטל, בכן חדש תמוז שס״ב אזרתי חלצי להדפיס קצת מדרשותי ולקחתי הראשי פרקים שהיו לי וקרב אותם א׳ אל א׳, וכאשר הייתי כותב כך היו מדפיסים יום יום עד אשר מכ״א מהם חברתי בעה״י ספר מדבר יהודה.

---

78 ר׳ יוסף פארדו בא מסאלוניקי (ע׳ המקורות אצל בלוי 79) לוויניציא והיה שם כעין רב אצל הליוואנטינים, כי עסק בגטין (כתבי ריא״מ סי׳ פ״א, קנ״ב וקנ״ג) ובפדיון שבויים (שם סי׳ קמ״ט, ר״ח ור״ט), אולם לפי עדותו של ריא״מ היה מתעסק יותר בסחורה מאשר ברבנות. פירושו של ריא״מ לארבע פרשיות הנ״ל נקרא בשם פרשת הכסף ונמצא בכ״י באוכספורד, וז״ל ריא״מ בשער חבורו זה: „הוא פירוש קצר ומסביר לכל ארבע פרשיות מן התורה והן בראשית, פינחס, מטות, מסעי— לקוח מן מפרשי התורה הפשטנים עשיתיו אף יצרתיו לבקשת החכם החסיד כמוהר״ר יוסף פארדו זצ״ל שנת השס״א ליצירה פה ויניציאה" וכו׳. ובהקדמה יספר: „בהנ״א ברצות ה׳ דרכי איש ירא ה׳ חסיד ובעל מעשה החכם השלם כמוהר״ר יוסף פארדו זצ״ל מארץ ליואנטי מרבה בסחורה פה ויניציאה ומצליח בדרכיו איזה שנים. שנת שס״א עלה בדעתו למצוא אחד מתופשי התורה יחבר לו חבור ופירוש על התורה לקוח ומלוקט מכל המפרשים, אמנם מובא ליחיד ומיוחד דרך אחד לבדו יבואר בו הפסוק בפשוטו לא בדרך סוד ולא ברמז ולא בדרש כי אם בפשט פשוט וכו׳ ועלי הנית הצדיק את ראשו ושכלו לעשות זאת, כי היו לו לחן דרשותי ובאנו בפשרה לעמול במלאכת הקדש זאת ותקעתי לו כפי בשבועה לעיין על כל פסוק ופסוק כל המפרשים על התורה הנמצאים עד היום בדפוס שעלו למספר שבעה ועשרים, והוא המציא לי כל הספרים וכו׳. ויהי אחרי אשר עשיתי ארבעת הפרשיות הנ״ל נתעצלתי איזה ימים מהעסק בכך והיה האיש ההוא תם וישר, רצוני החכם פארדו זצ״ל בן מוחיו ומתחדש בדעותיו לא רצה להתמיד עוד בחבור ולקח ממני הספרים ושם קץ והתך לבל המוסכם. אח״כ הזר עליו גלגל הזמן והפסיד בסחורותיו והוצרך ללכת מפה ונתיישב באמשטרדם ושם נפטר לעולמו". על אהבתו של ר׳ יוסף פארדו להוצאת ספרים ועסקו בכך ע׳ בלוי 80 בהערה.

חלק ראשון , כבר נתפשט בישראל ישתבח ה׳ , ואצלי עד היום יותר מארבע מאות דרשות מלבד פירושים על התורה וליקוטים רבים . חדש ניסן שס״ב עבר באזני השמועה מפטירת אחי הגדול כמ׳ שמואל חזקיה ז׳ל ברומא, אשר היה בן א״א מאשתו הראשונה מרת פנינה ז״ל, והיה בימיו מפזר וזרה לרוח אלפי דינרי זהב , גם אחרי אשר חלק א״א עמו שנת שמ״ג וקבל יותר משלשת אלפי דואקאטי הון ורכוש לא עלו שנתים ימים שנשאר אין כל מאומה בידו והלך לדור בפיסארו (Pesaro) והיה מלמד תינוקות , שם אבד בנו בכורו, סוף דבר הלך לדור ברומא ללמד כנז׳ ושם נאסף אל עמיו והניח שני בנים זכרים , שם הא׳ שלמה ושם הב׳ מרדכי , הנם יושבים ברומא נשואי אשה מתהלכים לתומם . ובחדש אלול קרוב לתשלום הדפסת הספר הנ״ל תחבתי ברזל ברגלי ועמדתי כמו ט״ו ימים במטה ובקומי הלכתי אנקונה וחזרתי הבית עיה״כ שס״ג. אז ימות החורף של שנת השס״ג הייתי בלי תלמידים , והלכתי אחרי ההבל מלאכת האלקימיאה (Alchimia) כי הסיתני הרופא הח״ר אברהם די קמיאו מעיר רומא 74 שהיה אז בחור ועם אביו פה וגם בזה הוצאתי הוצאה רבה . ואחר חג הפסח נתישבתי עם תלמידים מעט , בראשם בני כמ׳ מנשה קאלימאני 75 , הגדול מהם היה שמו שמחה , נער זך השכל הפלא ופלא ויפה מראה מת בן שש שנה אחר נסעי מויניציאה לפיראררה. יום א׳ כ״ד אלול שהיה ל״א אגושטו (31 Agosto) שס״ג ילדה אשתי בת כ״א שעות בקירוב ואשים את שמה אסתר מב״ת על שם אם אמי ואחות אשתי ארוסתי הראשונה ז״ל, תזכה לחופה ולבנים ועיני רואות אמן. וכל שנת השס״ד התנהגתי בדוחק וצער ולא סרתי מרעת הצחוק, עד כי בסוף השנה סוף אלול נסעתי והלכתי פיראררה ושמה נתפשרתי לעמוד ללמד בבית הקצין כמ״ה יוסף זלמן ז״ל 76 לבניו ונכדיו , ומקץ חדש ימים הבאתי אשתי ובני לדור שם, לבד זבולון נשאר בויניציאה כי לא נתנוהו חמי וחמותי וגיסי כמ׳ מנשה ז״ל לבא , ושם נתקבלתי באהבה רבה והייתי בבית ההוא כאדון ופטרון מכובד ומרוצה , ומכל הק״ק ההוא

---

74 הרופא אברהם קמיאו (Cammeo) נבחר לרב ברומא בשנת שע״ח (Berliner Gesch. d. Juden in Rom II 2, p. 54). בכתבי ריא״מ יש שתי אגרותיו אל ר״א קאמיאו (סי׳ פ״ה וצ״א).

75 אודות משפחת Calimani ראה כתבים ח״ב 109, הערה (ב).

76 ע׳ כתבים 115 הערה 7 וח״ב 65, 67, 77 (ב).

למגדול ועד קטן לא יאמן כי יסופר חבה יתרה נודעת לי מכלם עד היום, ויתנוני להם דורש בכל ש״ק בבית הכנסת הגדולה מחבבים ומשבחים את דברי, גם איזה בחורים עשו ישיבה וחברה ולהטיל מלאי לכיפי הייתי קורא להם בכל יום ובשבת ד״ת ודרשה, עד כי היו לי יותר ממאתים וששים סקודי ועל שלחן הזלמן הנ״ל אני אוכל ובכל זאת היתה גוברת עלי השחורה ולא הייתי יושב שם ברצון מרוב חשקי ואהבתי לעיר ויניציאה עיר מולדתי. כ״ד אב השס״ה נפטר גיסי כמ׳ משה שמחה ז״ל [77] בן ל״ג שנים בקירוב, אשר בהגיע השמועה לאזני נהפך לבי בקרבי כי כשר היה ונושא חן בעיני כל, דעתו מעורבת לכל הבריות יודע נגן זמר [78] וריקוד ומשא ומתן וחכמה וספר, ולאשתי מב״ת נגע עד נפש כי מכל אחיותיו אהב אותה, וחברתי עליו קינה חקוקה על מצבת קבורתו פה ויניציאה אלה הדברים: הרימותי בחור מעם, לאל ואיש טוב ונעם, חצי ימיו איכה יועם, יהי נעקד פה כמו שה: שמו משה בכמ׳ יצחק, לבית שמחה הוא ונדחק, כ״ד אב ונתרחק, שנת יקום עוד כמשה. ולהיות אויר עיר פיראררה מזיק לבני מרדכי ז״ל שלחתיו גם הוא בויניציאה בבית חמי ז״ל. ולא נראה דומה באיקונין שלו ומדותיו כמו בני הנז׳ לגיסי הנז׳ לאשר תמיד היה דוה לבי שיהיה קצר ימים כמוהו כאשר בעונותי היה. סוף חדש אב השס״ו נפטר לעולמו בשני ימים של חולי כמ״ה יוסף זלמן הנ״ל, ואם קודם לכן הייתי משתוקק ליסע מפיראררה יותר ויותר היתה תשוקתי אחר פטירתו, כי הוא היה אוהב אותי כבן והגם כי גם בניו אהובים היו לי, עכ״ז כמ׳ יוחנן ז״ל גדול שבהם לא היתה דעתו כ״כ מעורבת עם הבריות ולכן היו דברי לשוב לדור ויניציאה ולא אסתייעא מילתא עד אדר השס״ז, אשר נסעתי עם כל בני ביתי ואבוא ויניציאה ואקבע לי דירה ומדרש למעלה [79] בבית בני דאל אוסטו [80] הלויים יצ״ו ואקח תלמידים וחזרתי לדרוש בגן ובמדרש ת״ת יצ״ו וה׳ רועי לא חסר. חדש חשון השס״ח הלכתי לדור בבית דליתיה בר נש שאר אשתי משה קופייו

---

77 אחי אשתו. אגרת אל משה שמחה נמצאת בכתבי ריא״מ 113 סימן קט״ז; 114 סימן קי״ח. ראה עוד שם 114 סי׳ קי״ב והערה י ובח״ב 6: (ב).

78 מרדכי בן ריא״מ כתב לו באגרתו הנ״ל (סי׳ קי״ח) אשר הריץ אליו מפיראררה „פ׳ א ז י ש י ר מ ש ה ב א י נ ט ר מ י י צ י א ו (Intermezzo) השס״ה", הדברים האלה: „ואשר ידעתי טרדות כבודך ב ק ו מ י ד י א ה אספיק הפעם" (ב).

79 כלומר בעליה החמישית או ששית (Corriere .II, 219) (ב).

80 dal Aosto ?

(Coppio) י״ש היינו ללמד לבנו ברא ירכא דאבוהי אברהם קופיו וד״ תלמידים אחרים, ואוכל על שלחנו, ואמנם כי לא יכול לו שום אדם עם עיר פרא כמוהו לדור עם נחש בכפיפה. חדש תמוז הבא נפרדתי מביתו ועם תלמידים קבעתי מדרש בבית דירתי אשר היה בגיטו ויקייו (Ghetto Vecchio) בבתי בני טריויז (Treves) למעלה, ובין כך להיות יצחק בני יצ״ו אז בלתי נוהג כשורה במעשי נערות שלחתי אותו למוריאה (Morea) אל פטראס (Patrasso), וזה לו י״ג שנה בקירוב סבב והלך כל גלילות ליואנטי (Levante), ורוב הימים האלה עמד אל זאנטי (Zante) וטרח ויגע להחיות את נפשו והרויח ואסף לולא כי גם הוא נפתה אחרי הבל הצחוק עד אשר שב אל ביתו מקץ השנים הנ״ל ומאומה אין בידו. חדש חשון השס״ט באתי לדור בגיטו נוו (Ghetto nuovo) למטה בבית כמ׳ זאטיל מאודיני (Zatal da Udine) יצ״ו, ושם כל ימות החורף ההוא היו לי תלמידים רבים. ואמנם הייתי עושה כמאמר המלאכים לשרה המכחשת, עד כי נטרפה הנהגתי ואסכים ללכת לדור חוץ מויניציאה, וע״פ אגרות נתפשרתי ללכת פיורינצה (Firenze) לדרוש וללמד תלמידים בשכר מאתים ועשרים דואקאטוני לשנה מהקהל ההוא, וכן נסעתי ואלך מונטאניינה (Montagnana) ושם ישבתי ימי הפסח, ואח״כ הלכתי פיוארה ומשם לפיורינצה ובדרך בהיותי בחברת כמה נוצרים ושני בחורים יהודים אצל לווייאנו שהוא בין בולונייא (Bologna) לפיורינצה עודני מדבר עם אח (Frate) א׳ קרה מקרה כי הפרד אשר הייתי רוכב עליו בעט והכה ברגל האח ואמרו כי ממני היתה ונאספו והכוני חבר א׳ מהאח באגרופים בצלעות ובחור א׳ מודיניזי (Modenese) ברצועה על פני ועל עיני הימין באופן שהגעתי בפיורינצה ר״ח אייר מוכה גלחים ומעונה, ונתקבלתי בבית כמ׳ אברהם טודיסקו[81] ז״ל, ושם נתרפאתי ועמדתי בביתו חדש ימים בכבוד והדר עד בא אשתי ובני, אשר הגיעו שם ערב חג השבועות, ואחר החג נתישבתי בביתי לומד ודורש, וימי הקיץ ההוא נחליתי מבועה שבאה תחת גרוני כמו חדש ימים, גם הוכיתי בידי השמאלית וימים הנוראים נתקוטטתי עם כמ׳ אברהם הנ״ל ואחרים מהקהל, גם האויר ההוא היה מזיק לעינים לי ולאשתי ותמיד היה כוסף ותשוקה לשוב ויניציאה, עד כי אחר הפסח כמעט יום שהגעתי מקץ שנה בפיורינצי נסעתי ובאתי ויניציאה. ר״ח אייר הש״ע א״כ הגעתי ויניציאה ונשאתי ונתתי עם בני חברת ת״ת אשכנזים

---

81 אולי טידיסקי (Tedeschi).

יצ״ו ונתפשרתי ללמד התלמידים שלהם ולדרוש , ובכן בעוד חדש ימים הגיעו אשתי ובני מפיורינצה וקבעתי דירה בבית קטן של כמ׳ יוסף כהן רומאן (Roman) ז״ל מתרצה במשא גדול מהלימוד ודרוש למען הסתופף בעיר חפצי בה. ר״ח תמוז ההוא שלחתי בני יקירי ז״ל לעיר וידו (Vito) בבית כמ״ר ליב רומאנין (Romanin) יצ״ו ללמד לנכדיו ושם עמד שמונה חדשים ועשה פרי בלימודים, כי היה דורש שם בכל יום ש״ק, ועודם אצלי חדושיו אשר לעגמת נפש אינני קורא בהם, ידעתי יש בהם כדי ידיעה. ור״ח ניסן השע״א הבאתיו הבית לסייעני בלימוד נערי מדרש ת״ת. ועוד מעט נתרצו בני חברה לתת עליו כל משא התלמידים, ואני הייתי דורש בשבתות ולומד בחול לרבים, והוא בכל אשר יפנה יצליח. ובחדש תמוז השע״א שרכתי את בתי דיאנה מב״ת להח״ר יעקב לוי [82] יצ״ו בן הנקרא קאלמן די פאדוואני (di Padovani) ז״ל ונדרתי לו ת״ן דוקאטי מחושבים] ור׳ דוקאטי בגדים נשען על רחמי שמים. חדש אב ההוא נפטר בפירארה אדוני דודי כמהר״ר אבטליון ממודינא בן פ״ב שנים והספדתי עליו כהלכה והניח בת כנזכר למעלה [83]. וכל הימים ההם זמן שתי שנים ויותר שנמשכו שדוכי בתי הנז׳ הלכתי אחר ההבל מהצחוק וכל מעשי היו הבל ותהו. חדש אייר השע״ב חשלמתי הדפסת חבורי גלות יהודה ולב האריה, והאדון פאטריארקה אקויליאה אירמולאו בארבארו (Patriarca d'Aquileja, Ermolao Barbaro) קבל באהבה הדידיקאציון [84] שעשיתי לו מהספר הנזכר ונתן לי מתנה עשרים וחמש סקוד״י עם היותו צדיק חס על ממונו מאד [85]. ונתתי מהם בויניציאה, פאדווה, וירונה (Verona), מאנטווה מודינה ובגלילות איטאליאה והוצאתי מהם כמו ר״ן דוקאטי, רבים מהם הפסדתי ופזרתי. ויקרבו ימי גבול נשואי דיאנה הנז׳ ור״ח אלול השע״ג היינו במבוכה רבה למצוא המצטרך לנדונייתה עד אשר עם בני מרדכי ז״ל בצרה וצער אספנו אשר נדרתי לתת לה, ויום ו׳ חשון השע״ד נעשו נשואיה בשמחה ת״ל, ונתנו כתר החברות אז על חתני ר׳ יעקב הנז׳ ועשה לו בית והנה הוא הולך בתומו במלאכתו ללמד לרקד ולנגן, אכן תורתו לא הניח והולך טוב בלימודים נאה דורש ונאה מעיין,

---

82 ראה אודותיו כתבים 167, הערה 1 וח״ב 58, הערה 3 (ב). 83 לעיל צד 10-11.

84 Dedicazione הקדשה.

85 אודות ענין זה וספר זה (ר״ל „גלות יהודה") ראה כתבים ח״ב 7-96 (ב). ללשונו זה של ריא״ם השוה סוטה י״ב: צדיקים ממונם חביב עליהם יותר מגופם.

והוליד זכר ומת בן ח׳ חדשים ואח״כ נקבה ומתה גם היא בת י׳ חדשים, יהי אלהיו עמו ויברכהו ה׳. כסלו השע״ד הוספתי לעשות הרע בצחוק ורק רע סבבני כל היום מאז. ויהי י׳ תשרי השע״ה [86] נסע בני מרדכי ז״ל ללכת חוץ כי הצר לנו אדם בליעל איש און והניח אז הלימור מתלמידי החברה, וחזר חדש כסלו והתחיל להתעסק במלאכת האלקימיאה (Alchimia) עם הגלח יוסף גריללו (Grillo) חכם גדול, וטרח ויגע בה מאד, והתחכם בה עד היו משתאים כל בעלי החכמה ההיא זקנים וישישים בה, כאשר היה יודע ממנה בחור כמוהו, עד כי חדש אייר ההוא הכין לו בית בגיטו ויקייו (Ghetto vecchio) ומידו עשה כל ההכנות הצריכות למלאכה, וחזר ועשה שם נסיון א׳ שלמד ונסה בבית הגלח שהיה לעשות מתשע אונקיות עופרת וא׳ של כסף עשר אונקיות של כסף צרוף, וזה ראיתי ובחנתי שתי פעמים נעשה על ידו ומכרתי הכסף בעצמי ששה ליט׳ וחצי האונקיי׳ עומד בקופיללה [87] וידעתי כי אמת היה, הגם כי היה דבר עמל וטורח גדול ועשוי במשך שני חדשים וחצי לכל פעם. סוף דבר היה בו להרויח כמו אלף דוקאטי לשנה, ואין זה הכל כי גם אני כליתי חיי בהבנת דברים כאלו, ולא הייתי מטעה את עצמי, לולא כי גרם החטא ובחג הסוכות השע״ו פתאום ירד מראשו לפיו דם הרבה ומאז חדל להתעסק במלאכה ההיא כי אמרו אולי האידים והעשנים מהארסיניקו (Arsenico) וסאלי (Sali) הנכנסים בה הזיקו לראשו ושתי שנים עמד כך עד מותו, מתעכב באיזה דברים קלים. ט׳ חשון השע״ז נפטר לעולמו החכם הכולל ידידי ואהובי כמהר״ר שלמה שמעיה ספורנו ז״ל [88] ואני הספדתי עליו בבית הכנסת הגדולה ודברתי על לב הקהל לעשות נדבה להשיא בת אחת שהניח ונתהממתי עליו בהספדו כ״כ שה׳ נתן את חני בעיני השומעים ועשו נדבה מן חמש מאות דוקאטי בקירוב, דבר נפלא בעיני היהודים וגם הנוצרים אשר בימי עיניים כל דורשיהם היו אומרים להלהיב שומעיהם לתת צדקה, הלא יהודי א׳ בגיטו בדרשתו הוציא ת״ק דוקאטי להשיא בתולה ובבמת ס׳ ירמיה (Chiesa S. Geremia) בפני אמר אותו הדורש והראני באצבע. וה׳ תכף ומיד שלם את שכרי, כי השתדלתי בחברת כמ׳

---

86 ריא״מ שכח לכתב התיבה בערב או סבנת נפש הכריחתו לעקר ביום הכפורים.

87 Coppella הוא כלי קטן להבחין בו זהב וכסף משאר מיני מתכות ומחברנו רוצה לומר שהעופרת נהפכה באמת לכסף טהור, וזה „הוא עומד בקופיללה״.

88 עי׳ לעיל צד 22 בהערה.

אברהם חבר טוב [89] יצ"ו למצוא מי שידפיס המקרא גדולה והלך בבני מרדכי ז"ל בכמה קהילות מאיטאליאה להחתים יחידים שיתחייבו לקחת מהם ובזריזותו החתים כמו ארבע מאות וחזר ועשה והצליח, וסוף באתי לכלל ישוב מי שידפיסנה ובין סרסרות וההגהה הרוחתי קרוב לחמש מאות דוקאטי אשר כלן אחר מות בני הנ"ל כפו תמו מן בלהותי, אך לא היה בשביל זה שלא הורוני מן השמים כי מדה כנגד מדה שלחו לי תכף הסך שהייתי מעשה לצדקה, להשיא בו בתי, אם חכמתי חכמתי לי. ליל י"ג טבת השע"ז וארא בחלומי והנה איש לפני ורבים אומרים לי האתה רואה, האיש ההוא נביא הוא ורוח אלקים בו, ואלך אליו ואומר לו, אדוני יען אמרו לי היות מעלתך נביא ייטב נא בעיניך להודיעני קצי ומדת ימי מה היא, ויען האיש ההוא תכף ומיד: ארבעה שנים ושבע חדשים, ואיקץ, ויהי בבקר חברתי שיר זה למזכרת, לדמיון שיר חבר ר"ע מן האדומים ז"ל, שהראוהו בחלום כן ונתקיים לו, אשר הוא כתוב מידו בספרו אשר אצלי: על משכבי שובת, השע"ז ליל י"ג טבת, חלמתי עם נביא, מודיע לי קצי: עוד שנים ארבעה וירחים עוד שבעה, תמוז או אב שפ"א, אגיע אל רבצי. ובמקום הזה לא אחדל מלהזכירך כי מנעורי התאויתי לדעת ע"פ שעת מולדתי מהאיצטגנינים את אשר יקרני בימי חיי וכמה יהיו. כי ראיתי לא"א ז"ל משפט נעשה לו בהיותו בן י"ג שנה בבולונייא מאיש א' נקרא אליסאנדרו בוויאו [90] הגיד לו כל אשר קרה לו מדי שנה בשנה לא נפל דבר א' ואמר כי יהיו שני חייו ע"ב וחצי והיו ע"ב וב' חדשים. מאז נכספתי לשיהיה לי כמוהו, ונעשה לי משפט מולדתי מארבעה תובעים ב' יהודים וב' נוצרים ועד הנה בעוונותי צדקו יחדו ועת קצי סביב לנ"ב שנה, ובן חמשים אנכי היום, גם על פי רושמי היד נראה היותו כמו חמשים שנה, ועתה נחמתי [91] כי עשיתי השתדלות זה כי אין טוב באדם כי אם להיות תמים עם ה' אלקיו וכאלה אל יבקש, כי הנני היום נכאב על העבר ודואג על העתיד, אמנם ה', הטוב בעיניו יעשה, אין תפלתי לו רק שאל יסלקני בלי שאשוב בתשובה מעוונותי, כי לא השגתי עונג מאז היותי שאדאג על חסרונו, ולא היתה לי טובה בעולם שיקשה לי לצאת ממנו, וימי האחרונים אשר אני בם הכבידו, על

---

89 Buoncompagno (ב).

90 Alessandro Bovio.

91 נראה שדברים אלו תוספת המחבר מזמן מאוחר.

הכל ישתבח היוצר לעד, ואם יעבור הזמן או זמנים, זמניהם [92] אשר הוגבלו לי מאת הנז׳, אכתוב אותו עוד לפנים בזה, ואם יאמנו דבריהם יכתבנו פה למטה א׳ מן הקוראים. מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי כי אבוא לספר (בב״י לשפר) עתה משנה שברון לב, מפטירת בני מרדכי ז״ל, יען מאז חג הסוכות השע״ו אשר התחיל להזיל דם מראשו לפיו התמיד פעם בחדש ואח״כ בשבוע ואח״כ מחג הפסח שע״ז ואילך תמיד בכל יום, ואז נזדרזרתי ברפואתו ולא מצאתי תרופה וכל הרפואות שהרביתי לו לא ראיתי באחת מהן סימן ברכה, עד כי חדש אלול הכביד חליו והיו לו י״א רופאים יועצים על חליו בין יהודים ונוצרים המבקרים והכותבים, והוא היה חפץ מאד ברפואות הגלח גריללו הנז׳ כי ראה נסיון מרפואתו באחרים, אכן יען היו משונות מדרכי כל יתר הרופאים פחדתי להנהיגו על פיהם, ורק סמוך למיתתו להפקת רצונו הנחתיו לקחת מהן, ובימים ההם חלמתי שהוא היה אומר לי לקחתי לי בית חוץ מהגיטו, ואני הייתי אומר לו הורני באיזה מקום למען אוכל לבא למצוא אותך, והוא משיבני איני רוצה לומר אותו לך כי אינני חפץ שתבוא למצוא אותי, וכן הלך הלוך וחסור והוא עומד במטה, ושבת שובה שע״ח קם ממטתו לבוא לשמוע שתי דרשותי ולערב חזר למטה והתחיל לו הקדחת אשר עד אז לא נודע לו, סוף דבר ליל ביאת יום ג׳ ט׳ חשון השע״ח קרבה פקודתו והתודה והרבה לומר מזמורים ווידויים, והוא גוסס כמו ג׳ שעות, וכמו ט׳ שעות בקירוב שבה נפשו אל האלהים אשר נתנה, והן אמת אלמלא מ״ש ז״ל כשם שהב״ה נותן כח בצדיקים לקבל שכרם, כך נותן כח ברשעים לקבל פורענותן [93], היה מן הנמנע היות בחיים חייתי מהכאב והצער אשר אחזני מאז ועד עתה, ואין לך יום שאיננו בעיני כחדש וכאילו מתי מוטל לפני ולא נתקיים בי גזרה היא על המת שישתכח מן הלב, כי זה לי היום ג׳ שנים לפטירתו ובכל פונות שאני פונה הננו לפני. היה דמותו כאדם בינוני, רזה ולא ישמן, ושערות בגופו, לא לבן בפניו, ומעט זקן עגול, נושא חן בעיני כל רואיו, חכם בכל הדברים שבעולם, ועצתו כאשר ישאל איש בדבר האלקים, נאה דורש

---

[92] על פי הגמרא מגילה ב׳ ע״א, ולשון זה היה מורגל אצל בני איטאליא. ונקרא כן גם הספר המיוחס לר׳ יונה רפא (פלפול על זמן זמנים זמניהם) אשר יצא לאור ע״י. Belasco בלונדון 1908 (ב).

[93] סנהדרין ק׳ ע״ב: כשם שנותן הקב״ה כח ברשעים לקבל פורענותם כך נותן הקב״ה כח לצדיקים לקבל טובתם (ב).

ברבים ודרש בפיורינצה מנטווה פיורארה ויניציאה, לא שמח ולא עצב ודעתו מעורבת עם הבריות, לא קדמהו אדם בכבוד אב ואם, והיינו יחד בשני אחים, כי הוא היה בן כ״ו שנה ושני חדשים, ואני בן מ״ו וחצי, וסוף אוי לי אשר אבדתיהו כי לא ידעתי ספורות שבחיו. ואח״כ הוגד לי בפיורארה מפיו שספר שנה קודם מותו לאשה אחת איך שאל בחלום שיראוהו האשה שנגזרה להיות זוגתו והראוהו ארון מת מכוסה שחור. חשבתי להתנחם בבני זבולון יצ״ו ועד היום ארחותיו לא ישרות ומוסיף על כאבי שבר וצער, ה׳ ידריכהו בנתיב מצותיו וינחמני קודם מותי. ויהי אחרי מות מחמד עיני ושורש לבי הנז׳ חזרתי מרוב הדאגה לצרתי אשר טרדותני מן העולם תמיד לצחוק, שהיו שתי שנים שנמנעתי ממנו לעשות נחת רוח לבני הנז׳, והגדלתי הרעה יום יום עד ימי הפסח הש״ף. ולא אניח מלכתוב דבר גדול ורשום, כי האלוף הכולל כמהר״ר ש״ש ספורנו הנז׳ לעיל דבקה נפשו לאהבה בנחמד בני ז״ל כי ראהו בעל שכל נבון וחכם בכל וגם הוא ז״ל אהבת נפשו אהב האלוף כי היה כרכא דכולא ביה כולל בכל מה שיוכל הפה לדבר בדבר חכמה, ויחדו היו ממתיקים סוד תמיד, והנה קרה כי האלוף הנ״ל נפטר ליל ביאת יום ג׳ ט׳ חשון שע״ז בחדר בבית שהוא מבני כמ׳ זמלן לוריאה יצ״ו מפאדווה[94] אצל בתי הקאלימני (Calimani) יצ״ו, ובני הנז׳ לעיל נפטר לסוף השנה ליל ביאת יום ג׳ ט׳ חשון השע״ח באותו חדר עצמו ובאותו מקום מטה, כי הלכתי לדור באותו בית תיכף לפטירת האלוף הנ״ל, נפש שניהם תנוח בג״ע. ימי הסכות לבקשת הרופא כמ״ה חיים אלאטיני (Alatini) ז״ל הלכתי פיורארה עם זבולון בני יצ״ו לנשואי אחות הרופא הנ״ל אלמנה עם כמ׳ ליאון קוסטאנטין מקאנדיאה[95], ובשובי יום שמחת תורה השע״ט נחליתי בימים הראשונים חולי שהיה בו סכנה ואח״כ נהיה לקדחת שלישית ונמשך החולי מ״ד יום ושב ה׳ ורפא לי. ומאז לפטירת בני הנז׳ ז״ל נכספה נפשי למצוא בן זוג לבתי אסתר מב״ת הנקראת

---

94 ר׳ שמעון המכונה זימלן לוריא (Loria) היה אחד מפרנסי הקהל בפאדובא, ובשגזרה המלכות בשנת שס״ב ליסד גיטו (Ghetto) בפאדובא באו בשם הקהל בראשונה שבעה ואח״כ שלשה אנשים לשאת ולתת עם המלכות ואחד מהם היה לוריא (ע׳ Ciscato, gli Ebrei in Padova p. 83-86; הנקרא ג״כ בשם שמעון ממנטובא (Simon Mantovan), כי היה בן עיר זו (ע׳ שם 253 וכתבי ריא״מ 123 הערה 4).

95 Leon Costantiui di Candia.

סטיריללה (Sterilla), כי אמרתי אם יזכני ה׳ לשלחה למנוחה בית אישה אשנה אופן חיי והנהגתי, אסוג לחיי ההתבודדות באיזה מקום כי בעדי ערבה כל שמחה לא אנחם עד בא מנחם, ובקשתי לה בכל העיר הזאת ולא מצאתי ולא אסתייעא מלתא עד טבת השע״ט ומן השמים הזמינו והוסכם זיווגה עם בחור בן י״ח שנה אז שמו כמ׳ יעקב יצ״ו בן כמ׳ יקותיאל המכונה פיץ (Fiz) יצ״ו דר בכרך קטן נקרא לה מוטה (Là Motta), כי בת פלו׳ לפלו׳ ואפילו מעבר לים, ואתנה לבי מה לעשות לקבץ הנדונייא שקצבתי לה ת״ק דוקאטי מחושבים וג׳ מאות רכוש והוצאות קנין ונשואין שעלו אח״כ באמת קרוב לאלף דוקאטי. בכן הסיתוני גם יכלו לי אנשי שלומי ונתפשרתי עם בני חברת ת״ת אשכנזים יצ״ו ונכנסתי בהסגר אשר עשו ר״ח שבט הש״ף למלמד לתלמידים ואצלי הח״ר יעקב יוזביל לוי (Jacob Jozvil Levi) יצ״ו מלמד שני, ולדרוש ברבים כאשר הייתי עושה, ונתחייבתי בעד משך זמן ששה עשר חדש השלימו ר״ח אייר השפ״א, בשכר מאתים וחמשים דוקאטי לשנה, והעבודה כבדה עלי מאד. גם שם לא הונח לי מבני זבולון יצ״ו, ואדר הש״ף הלך בים בארמר״ה לשוט לרצונו ונתעכב כמשלש חדשים וחזר הבית, גם אני הלכתי סיון הש״ף וירונה ומנטווה פירארה כחדש ימים ואשוב לבית המדרש. ובחסד ה׳ י׳ אלול הש״ף נעשו נשואי אסתר בתי מב״ת עם בן זוגה הנ״ל בתתי לה כל מה שנדרתי לא יותר ולא פחות [96], ובמקום גילה היתה רעדה מבני זבולון יצ״ו כי מלחמה היתה לו עם איזה פריצים עריצים אלמי ארץ ערלים נמשכה שלשה חדשים בטרם אשר יכלתי לפיים אותם ולהשלים עמם. וימי הסכות שפ״א הלכתי עם אשתי ובני הנ״ל להביא בתי אסתר הנ״ל למנוחה בית אישה ושם ישבנו ימי החג בשמחה וחזרנו תכף הבית לשלום. סוף אלול הש״ף הנ״ל הגיע בני יצחק יצ״ו בא ממצרים עירום ועריה מקץ שנים עשר שנה ויותר אשר היה בכל גלילות הליואנטי והוצאתי נגד חמשים דוקאטי לפדותו מהאנייה ולהלבישו ואספתיו אל תוך ביתי, אמרתי אולי יהיה לי למשיב נפש יעזרני ויסייעני, אך כאשר היה בטרם נסעו מאצלי כך חזר להתהלך עם ריקים ופוחזים לצחוק ולהיות עם סובאי יין עד כי ר״ח אייר השפ״א הדרכתיו לשוב לליואנטי (Levante=ארץ המזרח) והוצאתי ג״כ בעשרים

---

96 החברה להשיא בתולות נתנה חמשים ועוד עשרים דוקאטי וההברה גמילות חסדים גם כן חמשים (Corriere isr. II, 288). (ב).

דוקאטי לשלחו לנפשו, יואל אלוה לתת בלבו דרך ישרה ולא יחלל את שמי אל כל המקום אשר יבוא שמה. גם אני בימי הסתו של שנת השפ״א הרעותי לעשות וחסרתי כל בצחוק עד אשר הוצרכתי להאריך זמן עבודתי זו הקשה כלוא ולא אצא בהסגר זה עד ר״ח שבט שפ״ב הע״ל, והנני עתה חדש אייר שפ״א בצרה וצוקה בחובות רבות בפרשת וכי תאמרו מה נאכל, ירחם ה׳. ליל ביאת יום ו׳ י״ו אייר השפ״א, ה׳ שעות בלילה ז׳ מאגייו [7 Maggio 1621] ילדה בתי דיאנה בן זכר במז״ט ויקרא לו אביו יצחק [97] יצ״ו ע״ש הצדיק א״א ז״ל וגם אבי אשתי מב״ת, ה׳ יגדלהו ליראתו ומצותיו אמן. תמוז שפ״א הלכתי עם אשתי לפאדווה לנשואי בת קרובנו כמ׳ משה שמחה יצ״ו ועוד חדש אלול הלכתי עמה למוטה (Motta) והיא נתעכבה שם עם בתנו אסתר מב״ת עד יה״כ ותשב הבית. כסלו שפ״ב היה זבולון בתפיסה נענש משרי החמשה י״ב ימים ופרעתי בעדו שלשים ושנים דוקאטי ויצא נקי מנכסינו. סוף טבת השפ״ב נעשה סיום מס׳ כתובות בבה״כ הגדולה ונעשו י״ח דרשות והלילה אחרונה שהיה ב׳ שבט דרשתי אני ברוב עם עומדים צפופים לא היה כמוהו, ובין השומעים ערלים הרבה, ושרים ושירים ונגונים נעשו, וזבולון שר שיר א׳ חברתי אני, לא שבעה נפש השומעים מלהלל נועם קולו, ואני הייתי שמח ועלז כי נשלם זמן עמידתי בהסגר [98] ויצאתי לחפשי אשר נכספה וגם כלתה נפשי כל הימים, והגם כי מאומה לא היה בידי וחובות רבות עלי הייתי מהלל ומשבח לאלקים לאל חי, והסכמתי אחרי חג הפסח להדריך עצמי בדרך ישרה בעזרו ית׳. חג הפסח השפ״ד אשר נהפך לי משמחה ליגון ומיום טוב לאבל מעוף צוקה ואפילה, או צדיקו של עולם או דיינו של עולם איכה רבו פשעי ומה גדלו עונותי, זה לי נ״א שנה שלמים מעת לידתי הלוך וחסור ותמיד אין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז על רוגז הווה על הווה, בממון בלב ובגופות, מאין לי כח לאחוז בקולמוס אשר בין ידי לכתוב אשר עולל לי אשר הוגה ה׳ נגדי, והנייר איך לא ימוגו ממי דמעות עיני הזולגות עליו, לבי ההומה כחליל הבקע נא ושלמו ימי והנה טוב מאד בעדי זה

---

97 הוא נכדו של ריא״מ יצחק מן הלויים, שהתעסק והתענין כל כך בעבודתו הספרותית של זקנו וכתב הקדמה לס׳ מגן וחרב (ע׳ גייגר, מאמר מגן וצנה להר״ר יהודה אריה ממודינה, ברסלוי תרט״ז דף י״א ע״ב וכתבי ריא״מ ח״ב 122).

98 כך קורא ריא״מ לקשר או תנאי ההתפשרות שעשה עם מנהלי הת״ת (ע׳ לעיל צד 38).

מות [99], כי אין זולתו מנוח אשר ייטיב לי, אחרי כי ממאות שנה לא נהייתה כזאת רעה חולה כאשר הראני אלקים על זדונותי הרבים, זה כארבע שנים הוכרח להעיד למשפט העשוק המר והנמהר בני זבולון הי"ד נגד הזדים ארורים רוצחים בוגדים, מימות פריצי החרבן לא היה כמותם האחים המקוללים ימחה שמם בעה"ז וישתחקו עצמותיהם בגיהנם בעה"ב שבתי ומשה בינינקאסה (Benincasa) מכונים דהינדילינה י"ש מחיים, תקולל חלקתם בארץ יהיו בניהם יתומים בעגלא ונוע יניעו על פת לחם כזרע כנען, ועל זה נטרו איבה תמיד נגדו, ולא הראו בפניהם ובפיהם, כי שלום דברו עמו ועמי ובקרבם שמו ארבם, עד כי חדש אב שפ"א, עוד בני הי"ד מדבר עם הפריץ שבתי י"ש נכנס עמו בדברים והכהו על הלחי ורץ אחריו בסכין מטבחיים עד קאנארייו (Gannaregio) ושם ראה בני הי"ד חרב על שכם איש כפר ויקחה ונהפך אל הרודף ויכהו מעט בידו אחת, והשליך עצמו במים, וגמלט מיד בני. כשמעי בטרם תפשה המחלוקת בקשתי פני שר גבידו חי' אלויזי יוסטיניאן (Alvize Guistinian) והשלים ביניהם, וכן חזרו האחים י"ש להראות עצמם אוהבים ובערה בם אש השנאה ביותר תמיד בלבם, והנה ליל ביעור חמץ שהיה ליל ביאת יום ו' כ"ה מרצו (25 Marzo) שפ"ב, נועדו יחדו שני האחים י"ש הנ"ל, והממזר יצחק בן הספאניוליטה (Spagnoletta) והממזר אברם צונפו דילה ביל [100] הנקראים פרדים, כי ממזרים המה, וארבעה ספרדים דויד מוקאטו [101] י"ש, משה עמנואל י"ש, יצחק ויעקב מונטאלטי [102] אחים בני הקומארי [103] שמונה המה שנא ה', כי יראו ממנו, כי ידעו את גבורתו לבו כלב האריה לא ישוב מפני חיל, וירגל אחריו יצחק הממזר בעוד הלך בבית הליואנטיני, ובעת ממש אשר הגעתי שם כי הוגד לי והלכתי לבקשו להביאו הבית, יצאו מן המחבא ועשו עצמם כאילו רוצים להכות אחר, והממזר קרא לו ואמר רד כי רעיך נלחמים בוא לעזרתם, והנמהר ירד במרוצה ועבר לפני שלא הכרתיו ותכף לצאתו סבבוהו הכוהו על ראשו חבורות בלי דם, ובגרונו דקירת חרב או רומח עד שהלך מאתם צועק אבי אבי כי אנכי מת, והדם שותת

---

99 טוב מאוד זֶה מות (בראשית רבה פ"ט ד' ופ' צ"ד י"ז) (ב).

100 אברהם הנקרא Ciompo della Bella, כלומר אם אברם נקראת La Bella, ובניה נקראים פרדים על שהיו בני פנויה ובודאי לא מאיש יהודי, וכן אומר ריא"ם לקמן: צונפו פרד דילה ביל. 101 Mocato. 102 Montalti. 103 comare=מְיַלֶּדֶת.

זיוצא כמעין, ולא יכול לבא הבית והלך לבית גיסי כמ׳ יוחנן יצ״ו והטיל עצמו על המטה מגולל בדם ועד בא הרופא יצא ממנו כל דם חיותו, כי כאשר חבש מכתו לא נשאר בו כדי מחיה, וכל הצד הימיני, תכף אבד ההרגש ואמר הוידוי והתחנונים, ותכף יצא מדעתו מפני מכת הראש ולא דבר עוד מעולם דבור א׳ בהבנה, ועמד גוסס ד׳ לילות וג׳ ימים עד כי יום ב׳ ראשון לחה״מ יצאתה נשמתו ונפטר לחיי עד, ונקבר ביום ההוא אצל אחיו, בני ר׳ מרדכי ז״ל, ועל ארונו כאשר הובל הושמו כל בגדיו מלוכלכים בדם, אשר למראה כמוהו, ולקול זעקתי וזעקת אשתי המרודה, לא היה עין או לב שלא זלג דמעות, ונכאב אפי׳ גוי, אפי׳ תוגר, ובבית החיים נמצא עירון בחור בן י״ח שנה מבית דולפין שהיה מכירו ונתעצב כ״כ שהלך לביתו ותיכף נפל ותוך ד׳ ימים מת, לא היתה בריה אשר דברה עמו ורבים מעמי הארץ גוים מכיריו אשר לא בכו מיתתו ומות אכזרי כזה. הוא היה בן כ״א שנה פחות י״ג ימים יפה תאר ויפה מראה לא היה כמוהו בקהל הזה, שר בשירים, בקול נעים כמלאך האלקים משכיל ונבון ומתענג ומחבר בדברי המליצה והפואיסיאה, גבור חיל שלא היה לב אמיץ כמוהו, ואוי לי כי תמיד הייתי אומר לו לבך הגדול ימיתך, וכל גבורתו וכלי זיינו לא נשתמש בם רק לקנא לאלקיו, ולקדש את שמו כי לא היה יכול לסבול חלול שם יהודי, ולבני עמו לא נגע לעולם, והעירון סי׳ לורינצו סאנודו [104] עשה משפט מולדתו ד׳ חדשים קודם מותו ואמר שבין כ״א וכ״ב שנה יהיה נהרג, אוי לעיני שכך ראו, מות אכזרי שולח בו כזה לא ימיש מנגד עיני דמו ומצבו עוד כל ימי חיי היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה, מאנה הנחם נפשי, כי אין תנחומין, רק אני תפלה לאלקים יואל נא ויתר ידו ויבצעני, יקח את נפשי ממני, כי שם אחדל רוגז, מלחטא עוד לפניו, ושם אנוח ואשקוט. אחור לא נסוגותי אחרי מותו מלבקש נקמת דמו מיד שופכו, ונמשך ארבעה חדשים אשר הוצאתי וטרחתי עד כי נקראו כלם אל הסלם [105] מצד שרי הביאסטימא [106] כמצווים מאת ראשי העשרה [107] וגם אליה מוקיאקייו [108] נלוה עמם כי חששתי היותו מְשֻׁלָּח וּמְצֻוֶּה בהריגתו בסבת

---

104 Senatore Lorenzo Sanuto. לקמן אנו מוצאים לריא״מ שהוא מחלק את אנשי עירו לשרים, עירונים והמון העם. 105 אולי הַסֻּלָּם=Scala del magistrato.

106 Biastema הוא Tribunale della bestemmia בית דין של דיני נפשות.

107 Consiglio dei dieci (שרי העשרה). 108 Elia Muciacion (ב);

זונה נשכחה שמה שמחה בת ר׳ נסים ששון, אשר גם הוא חשק בה, וכלם היו באנדידי [109] ומשולחים מכל ארצות ומקומות השררה יר״ה לעולם ועוד, ובעשרה שנים לא יוכל איש לדבר בם, בקנס אלף לימרין ללוכדם בתוך הגבול, והם יחתכו ראשם לבד הצונפו פרד דילה ביל נשאר והשמונה הלכו לדראון, גם נקמת אחרים ראיתי אשר נטפלו או סבבו או שמחו על הריגתו, ועדין ערב ובקר וצהרים תפלתי לאל חי באמירת מזמור ק״ט יואל אלוה לנקום נקמת שופכי דם נקי חנם, ולא יתן מנוחה וההא מיתתו כפרתו. אמנם על כרחי אני חי ולבי יתר ממקומו כי דומה עלי שני בני מתו ביום א׳ מאנה הנחם נפשי [110]. פה אעלה למזכרת כמה חבורים אשר עשיתי בפרט שכבר נדפסו, עברים ונוצרים, וספרים אשר נזכר שמי בהם על דבר שירים שעשיתי בתוכם או הקדמות והגהות, כי זאת לי לנחמה רבה, כי לא ימחה שמי מישראל ומהעולם עוד כל ימי הארץ על כרחו של מות, ונגד הזמן הרע הזה. סור מרע [111] והוא דיאלוגו על שבח וגנות הצחוק, חברתיו בנעורי בן י״ג שנה ונדפס שנת שנ״ו ולא רציתי להזכיר שמי עליו שלא להתחיל בדבר מועט כמוהו, סוד ישרים [112] ובו כמה סגולות מלוקטות נדפס מעט אח״כ, ושם בשער נרמז שמי בר״ת לבד באו׳[תיות] ׳יצא ׳הכל ׳ובא ׳דרך ׳המלך וכו׳, צמח צדיק [113] והוא פיור די וירטו [114], העתקתיו מן הנצרי לעברי מדבר בתקון המדות, וכל דבר מתורתם או קדושיהם החלפתי במאמרי רז״ל נדפס שנת ש״ס, וגם בו בא שמי בר״ת לבד בראשיתו באו׳[תיות] ׳יושר ׳האהבה ׳והחבה ׳דעת ׳החכמים וכו׳, מדבר יהודה והם כ״א דרשותי נדפס שנת השס״ב ולו שם באיטאליאה לערבות מליו וצחות לשונו [115]. גלות יהודה, פתרון מלות כל המקרא

---

109 Bandita, מגורש, שנגזר עליו גלות.

110 אמר המעתיק, בשולי הדף מצאתי כדברים האלה: „תודות אתן לאל חי אשר זכני לשמוע פגירת הרוצחים שבתי ומשה דהינדילינה יע״ב בעוד בחיים חייתי, נפגרו בליוורנו, השני השצ״ה, וכל האחרים ספו תמו מן בלהות, קצת נשתמדו וקצת לא נודע מהם לא רמז ולא רמיזה, ברוך הנותן נקמות לי״ והערת ר״מ סואבי].

111 ע׳ אוצר הספרים סי׳ 314, 315 וכתבים ח״ב 80, הערה 4 (ב).

112 שם 245 (ב). 113 שם 1435 (ב).

114 Fior di virtu (=פרח של מדות טובות).

115 הדרשות האלו ודאי נשאן ריא״מ מעיקרא בל׳ איטלקית, שכן הוא מעיד בשולחן ערוך (Riti) שלו ח״ב סי׳ ה׳. שהיו „משתמשים הדורשים בלשון עם הארץ כדי שיבינו השומעים, היינו שמביאים דברי המקרא והתלמוד בלשונם ומבארים אותם אח״כ בלשון עם הארץ״,— אלא שהיו רשומים אצלו ראשי פרקים ועל פיהם היה עורך

בלשון לעז, עם איזה דרכים בדקדוק, נמכר עתה עשרה ליטרין לא׳ שבראשיתו היה שוה ג׳ ליטרין, כי אין גם אחד ממנו [116]. **לב האריה** בזכרון המקומיי לא היה מי שחבר ספר בחכמה ההיא עד היום נדפס באותה שנה הנזכרת [117]. **בית לחם יהודה** מפתחמאמרי ע״י [עין ישראל], שפ״ה. **קיצור אברבנאל** [118] על ההגדה, צלי אש, השפ״ט. **תפלות לכל ימי השבוע** [119] ועל כל צרה שלא תבא יפים מאד, נדפסו בכרך קטן מאד ועדין לא נמכרו. **צרי לנפש** ומרפא לעצם [120], **בית יהודה** תוספת מאמרים מהגמ׳ על ע״י [עין ישראל] [121]. ספר ריטי נדפס בפאריגיי [122] **פי אריה**,

---

אח״כ את דרשותיו בעברית, כי ס׳ עברי רבו קוניו מס׳ לועזי, ועי׳ דברי ר׳ הלל דילאטורי ע״ד ערכן ויפין של דרשות ריא״מ בס׳ מדבר יהודה בקבוצת כתביו (Scritti sparsi, Padova 1908 Vol. II, p. 241-242).

116 גלות יהודה כולל מלון עברי-איטלקי לתנ״ך, הגדה של פסח ופרקי אבות, נדפס בפעם הראשונה בוויניצא שע״ב ובפעם שניה בפאדובא בשנת ת׳ בהוצאת יוסף פואה „איש לא עשיר מדרי פאדווה״ (ריא״מ במכתבו אל ר׳ נתנאל טראבוטו), רק התוספת „פי אריה״ היה מוכרח להדפיס בוויניציא, כי צריכים היו לנקודות שלא היו מצויות בפאדובא. לפי דברי ריא״מ היה מחירו של הס׳ גלות יהודה במהדורא א׳ ג׳ ליטרין, אולם במהדורא ב׳ גמר המוציא שלא למכר לאחדים בפחות משש ליטרין וויניציאניות, ולקונים שלשים אכס׳ ויותר בבת אחת היה חושב האכס׳ חצי דוקאטין, שהוא יותר מארבע ליטרין (ע׳ כתבי ריא״מ סי׳ קצ״ט). בהקדמתו לספרו זה נותן ריא״מ טעם לשמו, שאילולא היו בני עמנו בגולה היו מדברים כלם בלשון אחת, „ולא באנו לידי מדה זו לתרגם להבין בתורה יוצאי גלות ספרד בלשון ספרדי ואשר בארץ יון יוני ויושבי אשכנז אשכנזי ודרי גליל איטאליאה איטלקי וכו׳, והיה תחלת חבורו בפיראַרה ורובו בכולו בפיורנצה ומהדורתו והדפסתו בויניציאה עודני גולה דר ומשרת בתורה לקהלות הקדושות האלה ישמרם צורם, עד כי שמו נאה לו גלות יהודה״... מעקרא רוצה היה ריא״מ להוציא תרגום איטלקי לספרי המקרא אלא שלא היתה האינקביזיציא מרשה (ע׳ Richard Simon מובא אצל גריץ X, 149 וע׳ כתבי ריא״מ ח״ב 67-68), והוכרח להסתפק בתרגומי מלים בודדות, ולזה רומזין דבריו בהקדמת גלות יהודה: „אחרי כי לסבות שונות היה מן הנמנע לפרש כל פסוק שלם״ וע׳ ע״ד כוונתו של ריא״מ בחבור ס׳ זה דברי ר׳ הלל דילאטורי בקבוצת כתביו הנ״ל, עמוד 241.

117 כלומר שנת שע״ב.

118 אוצר הספרים ה׳ 101 (ב).

119 ליבוביטש 121 (ע׳ גם 30) והוא בתבנית 32. בן יעקב (אוצר הספרים ה׳ 814 רשם בטעות: חסר שנת הדפוס, 12 (ב).

120 אוצר הספרים צ׳ 224, וויניציאה שע״ט, 4 (ב).

121 באגרתו אל ר׳ משה שמואל כ״ץ (כתבים סי׳ קצ״ד) יאמר ריא״מ: „חבור שלי הנקרא בית יהודה והוא אוסף כמה מאמרים לקטתי בשתי מהדורות הש״ס אשר השמיט בעל ע״י ושמתים כדרכי עם פירש״י ותוספות ואיזה חדוש משלי״.

122 בשנת שצ״ז ופעם ב׳ בוויניציא שצ״ה ועוד כמה פעמים אח״כ, את הס׳

תוספת גמרא . שירים והקדמות בספר תורת האדם . בספר החינוך , בקשות על המתים נדפס, בצדוק הדין ובספר ייחום הצדיקים, בשומרים לבקר לערב ר"ח, בקהלת יעקב לחכם ברוך, בדברי שלום , בכתר שם טוב ע"ש דייסוס , במחזור גדול אשכנזי, במשניות קטנות עם פי' נקרא כף נחת, צרי לנפש סדר וידוי לחברת ג"ח , אמרי שפר דרשות חכם ר' נפתלי [123] , מעמדות עם פי', בהגדת פסח עם צורות וכל ההעתקה, מקרא גדולה חדשה, ספר הלבושים , יפה עינים , עץ שתול פי' לספר העקרים , בשירים אשר לשלמה רוסי ממאנטובה , בליל חמיץ להח"ר יוסף חמיץ הרופא תלמידי, בס' יריעות עזים, ורבו כמו רבו אשר אינני זוכר אותם . בין הנוצרים , בספר תבת נח דון מארקו מאריני ואני אז בן ט"ו שנה הודפס שיר אחד שלי יפה מאד [124] בקבוץ רימי שבחי הדוכס גרימאני , באסתר לר"ם ריאיטי , בברכי נפשי [125] להנז' , ברימי נשואי הפאברי בבולונייא, בפסטוראל טריאומפי לר"י [לר' ישראל] אלטיני ז"ל, טראגיידיאה אסתר כלה וזולת אלה רבים , וכמה חבורים אצלי לא נדפסו , קצתם שלמים וקצתם לא נשלמו עדין, כמו האבות ליהודה פי' מסכת אבות, פי' חמש מגילות, פי' משלי, פי' ההגדה, פי' תהלים, פי' שמואל. בית יהודה תוספת מאמרי הגמ' אשר השמיט בעל עין ישראל. שלמים : ח ב ו ר ל ל מ ד ל ח ב ר א ג ר ו ת ב ל ש ו ן ה ק ד ש [126] . פי' ההפטרות וקישורם עם

חבר ריא"מ לפי דבריו בכוונה להודיע לעמים את מנהגינו ומצוותינו כדי שלא ילעגו לנו (ע' כתבים סי' קצ"ג), ופרטי תולדותיו של חבורו זה ספר ריא"מ לקמן (וע' כתבים ח"ב 93-94) .

[123] ר' נפתלי בר' יוסף אשכנזי בא מצפת לוויניצא והדפיס שם ספרו בשנת שס"א . בס' אמרי שפר נמצא שיר ריא"מ בשבח המחבר ובמותו (בניסן שס"ב) הספידהו ריא"מ (מדבר יהודה ע"ח) , ובכתבי ריא"מ (סי' קכ"ג) נמצא הפרוספיקטוס ע"ד הס' אמרי שפר שחבר ריא"מ כעין קול קורא אל „אחינו שבכל עיר ועיר", ששלח, כנראה, ע"י „הח' הבבלי" שהיה נוסע ועוסק במכירת הספר .

[124] שירו של ריא"מ נדפס מחדש ע"י בלוי בכתבי ריא"מ סי' קע"ט . — Marco Marini Bresciano Canonico Regolare della Congregazione dis. Salvadore הוא בעל דקדוק ל' עברית (בסיליאה 1580) ומלון עברי גדול (XXIV—1558 עמודים) שנדפס בוויניצא 1593 בשם תבת נח (השער הרומי המפורש ע' אצל בלוי צד 17). ריא"מ בא לידי היכרות עם מארקו מאריני ע"י מורו ר"ש ארקיוולטי , שהיה ג"כ רבו של מאריני . בראש ספרו „תיבת נח" הדפיס מאריני ג"כ שיר מאת רבו הנ"ל בשבחו .

[125] כנראה הוא הספר אשר נרשם באו"ה ב 632 ובקהלת משה לוינר ב 1746 כי שם נמצא בראש שיר מהר"י ממודינא (ב) .

[126] ע' כתבים סי' קנ"ט (ב) .

הפרשה, ספר החכמה [127] ואיקליאסטיקו [128] וחשמונאים ואחרים מועתקים ללשון הקדש, שירי יהודה, קיבוץ השירים אשר לי, אוסף הפסקים אשר עשיתי קראתי שמו זקני יהודה, ואין קץ לדרשות ולפי' על כל התורה מפוזר הנה והנה. שאגת אריה [129] תשובה לספר אחד שכתב נגד תורה שבע"פ. וזולת אלה רבים. משל הקדמוני בלשון לעז הכל מחודש. פסטוראל רחל ויעקב [130]. רימי הרבה משלי, אשר אם היה גוזר ה' בחיים אוסיפה עליהם, גם כי רפו ידי אחרי מות בני כי למי אני עמל. תמוז השפ"ב כי נשארנו אני ואשתי בקצה העצב והדאגה משפיכות דם הי"ד הבאתי לדור עמי בקצת ביתי שהיה בגיטו נוו חזקת כמהר"ר מררי (Merari) יצ"ו, באתי לדור בה כסלו שע"ט, בתי דיאנה מב"ת עם הח"ר יעקב לוי חתני ובנם הנער יצחק, וחברתם היתה לי למשיב נפש מעט בדאגותי. אייר השפ"ג הלכתי מאנטווה ללוות מ' דיאנה קופיו (Coppio) שנשאת אל א' מבני מאסרנו (Massarano) ומיראת לסטים היו עמנו ל"ו ארקיבוגיירי (Archibugieri) ופגענו בחמשים שכירים קורסי (Corsi) והם חשבו אותנו ללסטים, ואנו אותם, עד שהתחילו מפה ומפה בלי דבור, לטעון ולמשוך

---

127 הוא הספר האפוקריפי Σοφια Σαλωμνος, ר"ל חכמת שלמה.

128 ספר בן סירא. 129 ע' כתבים ח"ב 92—85 (ב).

130 Pastoral (מין שיר איטלקי) בשם רחל ויעקב. חבור זה יש לו הסטוריא: בצר לו משכן ריא"מ חבורו זה ועוד חמשה כ"י שלו אצל רעו בתורה והשכלה הרב בוויניציא ר' שמחה לוצאטו בעד שני ציקיני (Zecchini). ויחי בהיות ריא"מ בפירארה אירע לו לראות העתק מהפאסטוראל רחל ויעקב ביד יוסף מורטיירא, נכדו של ר' אביגדור ציוידאל (רב בוויניציא) וקרובו של ר' שמחה לוצאטו. ריא"מ כעס מאד בראותו עולה זו מצד ר' שמחה ויערך אליו אגרת מלאה תרעומות והוא מזכיר לו שבפירוש התנה עמו בשעת ההלואה שהרשות בידו של ר' שמחה לקרא בכ"י הממושכנים כרצונו אבל אסור עליו להעתיק מהם, ולכן התרה בר' שמחה ש„אל ישלח ידו בם, ואם העתיק מהם אפילו אות אחת ישרף", ובנוגע ליוסף מורטיירא יאמר: „עדיין לא יצא נקי מנה"ש זולתי, כי אם לקחני הזמן מעירכם לא לקחני אלהים מעירו", והוא משביע את ר' שמחה כי ישיבהו מי היה זה שהוציא ההעתק „כי אם לא אראה תשובתו בזה—יאמר ריא"מ בהמשך דבריו—אדע כי מקרה בלתי טהור הוא" (כתבים סי' קכ"ד). ריא"מ נתחרט אמנם אח"כ כשוך כעסו ולא שלח את המכתב לבעליו. ראוי לציין עובדא זו, כי בימים ההם היה אפשר למצא קונים לספרים כ"י של ריא"מ, ובשנת שס"ה הוא מבקש מאת ר' שמחה (כתבים סי' קי"ט) להראות הספרים ליהודה קנארוטי או לאחרים שיבאו לראותם על מנת לקנותם, אלא שיהא זהיר ויטריח את עצמו לעמוד על המבינים בשעה שהם מעיינים בכ"י, שמא יעתיקו מהם דבר, „וכאשר יסודר אח"כ ממני (ר"ל כשיגמור המכירה) יתא ליד מעכ"ת (את)

בארקיבוגיי 131 והיינו בין סאנגויני וקסטילארה 132, והגשים וקצת האנשים, ואני מהם לנום ולהחבא, עד אשר הכירו זה את זה, ויקראו איש לרעהו לשלום, והלכנו יחד לקאסטילארה ואכלנו בשמחה ובטוב לבב, ומשם למאנטווה ושם חברתי ספור מקרה זה במליצה שלישייה נוצרית יפה מאד ודרשתי שם בבהכ"נ ברוב עם הדרת ממ"ה והיו שם ג"כ אחים נוצרים והיו דברי ערבים לשומעיהם. השפ"ד, והשפ"ה לא קרה לי דבר רשום כי עולם כמנהגו נוהג לא עזבני ה' ברוך הוא יום יום עד אשר הייתי הלוך וחי, עם שני תלמידים לבד וקצת תלמידים נוצרים, בראש שנת השפ"ו בימי הסוכות הסכים החכם כמהרר"י גרשון 133 יצ"ו ללכת לארץ הקדושה ונתנו משא הדרש של בה"כ הגדולה יצ"ו אלי ואל חתני החרי"ל יצ"ו, שבת א' לא', באופן שמאז אני דורש תמיד כל ש"ק שתי פעמים או בבה"כ הנ"ל או לספרדים ובכל בקר, מלבד לימוד ההפטרה בבה"כ איטאליאנו ולימוד השבוע תמידין כסדרן בנל"ך ואע"י 134. כסלו שפ"ו מת מחולי הוארולי (Vajuolo) בן לבתי דיאנה מב"ת היה שמו דוד בן י"ד חדשים, והיה שעשועי יום יום, ויגדל עצבי ונסעתי מהדירה ההיא ובאתי לדור קרוב לה בחזקת כמ' מאיר ציגאלה (Cingoli ?) יצ"ו, והבית יוהר רחבת ידים לפני. אז י"ח כסלו השפ"ו יום שני בבקר ואני הייתי הולך מריאלטו לע' קאסן (Da Rialto a S. Cassan) במהרה, בהגיעי לנתיב א' הולך על קאמפו ע' קאסן (Campo S. Cassan) ורציתי ליכנס בו חשבתי כי אקצר הדרך ללכת בנתיב אחר, וחזרתי אחור כמו ג' פסיעות, והיה נושב רוח גדולה וחזק, והפיל מעלה עשן היינו קאמין באותו דרך שרציתי ללכת בראשונה, שיעור ג' פסיעות ממש כאותן שחזרתי אחור, אם הייתי נכנס בו היה נופל על ראשי והכני נפש, ברוך פודה ומציל. ימות החרף ההם הרביתי להפסיד בצחוק עד כי ימי הפסח הוכרחתי לקחת מאת בני חברת ת"ת אשכנזים בהלואה קנ"ב

שלו ולי יותר ספר או סיפור (כוונתו סכום של מעות, והלשון הוא נופל על הלשון שבס' יצירה ספר ספר וסיפור);

131 archibugio=קנה רובה. ודבור זה הוא ברוח הלשון האיטלקית: a caricare e far alcuni tiri d'archibugio.

132 Sanguinetto et Castellara, ע' Corriere isr. III, 47 (ב).

133 הגיה כמה ספרים שנדפסו בוויניציאה. ע' גם כתבים ח"ב 111 וגם ח"א 27 (ב).

134 ר"ת: ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

דוקאטי לפרוע חובותי לנכות אותם להם ששה דוקאטי לחדש משכרי, ונדרתי שלא לצחוק עד נכוי המעות ההם שיהיו כ״ה חדשים [135], והיום עלתה לי שנה בלי הכנסה ובלי שום תלמיד וריוח, לא ידעתי איכה ארעה, איכה ארביץ ומאין יבוא עזרי כי אם מאת ה׳ מן השמים. אחר חג הפסח שפ״ז נפטר לעולמו גיסי ואחי שני כמ׳ יוחנן שמחה ז״ל אח אשתי, נהפך עלי לבי באמת כי היה לי כאח, ואותר אנכי לבדי מכל קרובי ובני, גם בני יצחק יצ״ו לא רצה מעולם לשוב לביתו, הגם כי הרביתי לו תחנונים אחרי מות זבולון הי״ד יואל לבא ולנחמני ולא אבה, והולך וגולה מעיר אל עיר ולא טובה השמועה אשר אני שומע ממנו, ואתה ה׳ עד מתי תדכאני ותענני. בין ר״ה ליה״כ נתבשרתי כי הגיעיצחק בני יצ״ו הנז׳ ללאזריטו (Lazzaretto) מליסמירי (אולי Smirne), ואחר חג הסכות בא לביתי, שמח לבי ויגל וגם אשתי מב״ת, חשבתי להנחם עמו מיגונותי ועמד פה עד אחר השבועות השפ״ח, ואז התחיל רוח אחרת לפעמו לחזור לליואנטי וגם כי הרביתי והפצרתי לו בתחנונים לבל יסע מאתי לא אבה לשמוע, ופ׳ שלח לך נסע והלך ליסמירי ועודנו שם, עד שעל חטאי ופשעי נתקיים בי משלשה בנים, שהיו לי זה מת וזה נהרג וזה גולה. כסלו השפ״ט השאתי בת גיסי כמ׳ שמשון לוי מאנקונה, ואמה שמחה אחות אשתי, והיא אסתר שמה, אל כמ׳ אפרים אוסטיליאו יצ״ו, ועלי ועל אשתי היה המשא למצוא ולאסוף בעדה כמו ארבע מאות וחמשים דוקאטי, תשעים דוקאטי השתדלתי שיהיו לה מעזבון גיסי כמ׳ יוחנן ז״ל וכל השאר כנסתי לה מאהובים ונדיבים וכיסי פרטי, זכרי לי אלקים גם זו לטובה. פ׳ תזריע ומצורע השפ״ט דרשתי בבה״כ ת״ת ספרדים יצ״ו והיה שם אח מלך צרפת יר״ה ועמו שרים צרפתים וחמשה דורשים נוצרים מהראשיים שדרשו אותה עצרת (Quaresima) ושם ה׳ דבר בפי בלשון למודים שכלם נשארו מרוצים מאד גם נוצרים רבים אחרים שהיו שם, וכל הקהלות הרבו בתושבחות והודאות לא נהיו מאז, התמדתי במלאכת ה׳ זו זה ל״ו שנה, גם למרחוק כתבו זה לחדוש בכל מקומות איטאליאה, גם כי לפנים ואחר זו באו לשמוע דרשותי כמה שרים וגדולים בפרט דוכום קבראל ודוכוס רואן (Rohan) וזולתם, מהכל ישתבח ה׳ אשר האציל חן על עבדו לקדש את שמו ברבים לעיני גוים ולא תהיה לי לגאוה ורום לבבי. מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה ואמרר

---

135 ע׳ בתבים ח״ב 8-9. (ב).

ואקלל את יומי נולדתי לראות עמל וכעס, תמיד כל יום קללתו מרובה, איוב אמר לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז, ואני אוסיף ויבא רוגז ותאתה צרה ותוסף צוקה יכלו ימי ולא יכלו צרותי. חתן דמים למעלות היה לי הר״ר יעקב בר קלונימוס הלוי ז״ל מלא חכמתו כרמון, בתורה וקבלה וחצוניות, ודרשן ירא חטא וחסיד ענו מכל האדם אהוב למעלה ונחמד למטה אוהב בתי אשתו כגופו ומכבדה יותר מגופו שמח בחלקו, ורואה טובה בכל עמלו מלאכתו מלאכת הריקוד, ותורתו ומעש״ז בלי ניקוד, סופר מהיר ובעל לשון צחות בכתיבה לא אוכל לגמור הללו, בו הייתי מתנחם מעצבון ההעדרים, בני אשר יצאוני ואינם, והיה לי למשיב נפש, יום אחר חג השבועות נפל למטה וליל ביאת יום ה׳ ר״ח תמוז שפ״ט נפטר לעולמו ולא היה קטן וגדול פה הוא אשר לא בכה עליו כי לא הניח כמותו בקהלות אלו בודאי. יציאת צדיק מהמקים עשתה רושם כי בימות הקיץ ההוא מתו כששים נפשות מן הק״ק, עשרים ויותר מהם אנשים רשומים בתורה, ביושר, בעושר, ראשי בית אבותם, ורובם ככלם מבחר הנותרים וכל זה איננו שוה לי כמאמר הזולת כי לי צרת רבים אינה נחמה [136] כי אם תוספת צער ומכאוב, הניח אחריו הנער יצחק יצ״ו בנו בן ח׳ שנה ובתי אשתו הרה בשבעה חדשים, אשר באו לדור בביתי ובחומותי ועיני כלנו זולגות דמע כל היום. ליל ביאת יום ו׳ לחדש אלול הנ״ל ילדה בתי בת ונתננו אותה למינקת בהוצאה רבה וקראה שמה ריקינה [137] מב״ת, ירחם ה׳ עליה ועל אחיה ואמה אבי יתומים ודיין אלמנות. מתה אח״כ בת ז׳ חדשים. וכל ימות הקיץ ההוא נחליתי ונהייתי מכאב אסטומכא, גם הנער יצחק יצ״ו חלה ונטה למות ושועתי לה׳ וישמע שועתי וירפאהו דרך פלא, י״ר מלפניו לתת ספק בידי לגדל אותו לתורתו וליראתו כאב את בן ירצה. חדש אב השפ״ט נפטרה אסתר בת גיסי כמ׳ שמשון ז״ל אשר יגעתי וטרחתי להשיאה עם כ״מ אפרים אוסטילי יצ״ו, ובעוד שני ימים מתה אמה מ׳ שמחה אחות אשתי תמ״א [138] ברוך אתה ה׳ דיין האמת אשר אמרת לפקוד עונותי עלי ועל בני ועל קרובי, וכל אוהבי, למען לא אשמח בכל אשר אפנה, צדיק אתה ה׳ וישר משפטיך. אדר הש״ץ נתוכחתי עם אנשי הועד קטן ראשי ומנהיגי המדינה:

---

136 „תהי לך ידידי צ ר ת ר ב י ם ח צ י נ ח מ ה״ (כתבים 50 ועיין שם הע׳ 3 (ב).

137 .Ricchina-Enrichetta

138 ר״ת: תבורך מנשים אמן.

ע״ד הסכמה עשו כבר שתי שנים לאסור כמה מיני צחוקות בגזרת חרם ושמתא, ולא לשבח הצחוק, אלא להראות שלא היה כח בידם ולא היה להם להחרים על כך ולהביא רבים לתקלת מכשול עשיתי פסק יפה וחזק והדפסתי אותו בעט עופרת ואשלחהו בכל תפוצות ישראל [139]. ועוד מחדש כסלו הש״ץ הגיע בני יצחק יצ״ו בליוורני (Livorno) ועמד שם כשבעה חדשים ולא רצה לבא אפי׳ לראות את פני פה ויניציאה, ה׳ ימחול לו. חדש סיון הלכתי למודינא עם תלמידי הבחור כמ׳ ברוך לוצאטו [140] יצ״ו לשדוכיו עם בת כמ׳ שמחה סאנגויני יצ״ו, והלכנו וחזרנו בקושי רב בזמן שלשה שבועות מפני המעברות שהיו הולכים ונסגרים מחמת המגפה שהתחילה להתפשט מאז באיטאליאה [141]. חדש תמוז נפטרה לעולמה הנערה בת בתי דיאנה היה שמה ריקינה וחיים לכל ישראל שבקה. ומאז התחיל הדבר להתפשט בעולם ועל עם ישראל כבדה יד ה׳ בכל איטאליאה במלחמה ורעב ומגפה ועברו צרות על ק״ק מאנטווה, אשר לא נהיו מחרבן בית קדשנו עד הנה, וק״ק מודינא כמעט ספו תמו במכת הדבר, ויגע עד פה ויניציאה אחרי שהתחיל בימי תשובה בגיטו ויקייו [142] מר׳ משה צרפתי ז״ל ובימי הסוכות מכמ׳ יעקב כהן מכונה סקוקו, ונתפשט עד שמתו עד היום ר״ח ואדר השצ״א כמו ק״ע נפשות, ותהי מהומה רבה בקהלות ורבים בפרט מהספרדים הלכו להם מן העיר לליואנטי ולעיר וירונה, וממון רב תש״ן קולי [143] שולחו ללאזריטו וכמעט כלו נשחת ונפסד ונאבד, ויהי כמו שנה [144] נאסר ליהודים לקנות ולמכור ולישא וליתן ואין ריוח כלום, גם המלכות לקח יותר מק״כ אלף דוקאטי מן היהודים והיוקר הווה מכל דבר לא נהיה כמוהו באופן כי העני וידל ישראל מהקהלות האלה, באופן שהעשירים ירדו להיות כבינונים, והבינונים להיות עניים, והעניים אין עוד להם מרחם כי אפס כסף [145], ואני בעניי מלבד כי זה שנתים ימים בתי דיאנה ובנה יצ״ו באלמנותה בביתי גם בתי סטירילה

---

139 פסק זה נדפס בפחד יצחק ערך חרם שלא לשחוק, וע׳ כתבים ח״ב 78-80.

140 הוא Benedetto Luzzatto מפאדובא הנזכר במח״א 35 ושנדפס ממנו בש׳ 1669 שיר איטלקי בס׳ Porto Astronomico לר׳ עמנואל פורטו (Imm. Porto), ונראה שהיה דר גם בוויניציא. ע׳ כתבים 179, הערה 2.

141 אמר המעתיק: בצד הדף מצאתי, בכתיבה דקה עד מאד, כדברים האלה: ובשהגענו בקנאל גראנדי (Canal Grande) היתה רוח סערה כמעט נוענו אבדנו והערת ר״מ סואבי.

142 Ghetto vecchio.

143 750 Colli di merci.

144 אם כן בשנת 1632

145 ע׳ על הענינים האלה בתבים ח״ב 151-152 (ב).

מב"ת, יען לא יכול בעלה לבא זה שנה תמימה, גם היא על הוצאותי ועלי היו כלנה, בעתים משונים כאלו, ובכל זאת לא עזבני ה' בחסדו ואמתו להפליא עמי אשר בלי שום מתנת ב"ו הוצאתי שנה זו בין צרכי בית ופרעון חובות יותר מחמש מאות דוקאטי, הרוחתי אותם ביגיע קולמוסי ולשוני ושכלי וריחם כרוב חסדיו. והנה תמיד התמיד על הכל להיות בעזרי, כי יד ה' היתה בכל הבתים אשר סביבותי, ועל הסלם אשר אני שוכן עליו, ונחלו ומתו במגפה למעלה ומלמטה ומכל הצדדים, ימין ושמאל, ולא נתן המשחית לבא אל ביתי לנגוף עד היום הזה כן אל יטשני ואל יעזבני, עם כל בני ביתי אמן. ומר"ח ואדר עד י"א סיון הגם שהיתה מכת הדבר תמיד הולכת ומתגברת בכל שכונות העיר הפלא ה' בין מחניהם ומחנה ישראל ולא היה לא חולי ולא מות בשני הגיטו, וכל הגוים היו תמהים ומשתאים על הדבר הנפלא הזה, רק אנו היהודים לא היינו מכירים בנסנו, ויוסיפו בני הקהלות האלה לעשות הרע בעיני ה' בקטטות ומריבות והלשנות וגזלות אלה וכחש ונשבע לשקר ויחר אף ה' בעמו ויתחילו להנגף יום י"א סיון הנזכר, ושב ולא רפא להם וחזרו למות רבים בשני הגיטי אך מעולם מבני ישראל לא מתו כערך המתים ביתר העיר. לא כן היה בקהלות וירונה ופאדואה כי היתה בם יד ה' ולא נשאר השליש מהם ולא נמלט מהם כי אין בית אשר אין שם מת ירחמם המרחם על בריותיו. וכל הימים האלה היה בני יצחק יצ"ו בליוורני וכשרצה לבא אלי לא יכול כי סוגרו כל המעברות מהעירות מפני הדבר עד כי חזר ללכת דרך ים על מנת לחזור, וכן אם מתמהמה אני מחכה לו, ה' יחזירהו לשלום. כוכבי השמים וכסיליהם אשר נתנם אלהים בשמים לממשלת התחתונים ולהנהיגם כמוסבות שנייות, תמיד היה בדעתי כי אין גם אחד יכול להמלט מכחם ואין נסתר מחמתם והגם כי יטו ולא יבריחו לגמרי, יש מהם נטייה חזקה בין הקושי וההכרח, זאת היתה לי להכריחני. כל ימי חיי לשנות באולת הצחוק עם כל אשר נפשי ידעה מאד דפיו ורעתו ועודני נער בן י"ב שנה גליתי דעתי בקהל בחבור סור מרע נדפס שנת שנ"ו פה ויניציאה וחזרו והדפיסוהו בפראגה שנת שפ"ה [146] למתק לשונו, וכמה פעמים הממני והורידני לארץ, ולולא זה הייתי כל ימי שמח בחלקי ועלז באשר חנני ה' מן הדעת וההשכל למצוא חן בעיני גלות יהודה למרחוק ושרים ונדיבים אשר לא מעמנו, כי גם

---

146 צ"ל שע"ה, ע' כתבים ח"ב 80, הערה 4 (ב).

עתה לעת ערב בן ששים לזקנה ובתוקף המגפה והצרות האמורות לעיל, יום י"ז בתמוז שצ"א שחמשה דברים אירעו בו לישראל רעים וחטאים, נכנסה בי רוח שטות וחזרתי לצחוק ומאז עד כסלו השצ"ב הפסדתי יותר מחמש מאות דוקאטי, רובם חובית לאשר הלוו לי וההוצאה מפני היוקר כבדה על אנחתי. ותמשך המגפה בעיר ובין היהודים כאמור עד כל חשון השצ"ב כי אז הוגה וריחם ה' כרוב חסדיו וסר מר המות ונעשו בעיר שמחות רבות ותודות איש אל אלהיו, גם בכל הקהלות הקדושות גזרנו תענית ערב ר"ח כסלו ותפלה יום ר"ח בנשמת כל חי ונועם כל רנה ונדבה בכל ב"ה אשר ממנה יֵעָשה חפץ של כסף לזכרון ההצלה ברוך פודה ומציל, ברוך הוא וברוך שמו. חדש כסלו השצ"ב הנז' השאתי את בתי דיאנה תמ"א היתה אלמנת כמהר"ר יעקב במ' קלונימוס הלוי ז"ל להח"ר משה מפאנו המכונה מסלטארו יצ"ו בן האלוף כמהר"ר יהודה ז"ל [147] ובן מרת פולויאה (Fulvia) אחותי שנייה בת דודי כמהר"ר אבטליון ממודינא ז"ל דר בפאדווה, כי במגפה הנז' מתה אמו ושתי בנותיו ואשתו ואחיו, ולימי הפורים הנז' הייתי עם אשתי ובתי אסתר ובעלה יצ"ו שם פאדווה ונעשו הנשואין בשמחה, י"ר שיאריכו ימים יחד ויראו בנים וחפץ ה' בידם יצלח ועיני ועיני אשתי רואות, אמן. והנער יצחק בן בתי הנ"ל נשאר אצלי, יחנני ה' לגדלו לעבודתו וללמדו ספר וחכמה כאשר נתן סימן טוב עד הנה, עד יזכה לחופה ולהצלחה בחיינו כאמור. אחר נשואי בתי הנ"ל לא היה לי דבר רשום כי עד ר"ח אייר השצ"ג התמדתי בצחוק בין טוב ובין רע, ובחדש אדר השצ"ג ילדה בתי דיאנה בת ותקרא שמה אנייוליטה (Angelitta) לזכר אחיה בני מרדכי ז"ל כי אהבת נפשה אהבתהו. וכל הימים מראשית המגפה עד סופה היה בני יצחק יצ"ו מתגורר בליוורני עד שהסכים לחזור לבקשתי הבית והגיע פה חדש טבת השצ"ב שלם בגופו ולא בממונו והנה הוא אצלי כבן המתחטא אצל אביו, מר"ח אייר השצ"ג עד חג הפסח השצ"ד שלותי ונחתי כי לא צחקתי והיה אלהים עמדי להרויח פרנסתי ברוחב, וגם הרבה ממכתבי השלמתי וסדרתי, והייתי כמוצא מעט נחת רוח לולי כי זקנתי וקפצה עלי זקנה בפתאום וכן על אשתי מב"ת וגם היא ואני נוטים מקו הבריאות תמיד אין שלום בעצמינו ויום ליום יביע ולילה ללילה יחוה כי קרב קצנו, ולי הצער בכפלים כי היא באמת פלגא דגופי ואם ח"ו תקדם

147 ר' יהודה מסלטארו (da Saltara), וסלטרא היא בפלך (Pesaro) בעל מקוה ישראל (וויניציא שס"ז), ע' כתבים ח"ב 116-119.

מיתתה למיתתי אמות פעמים, כי אם תקדם מיתתי למיתתה אמותה הפעם, ביד בוראנו חיינו ואורך ימינו הוא הטוב בעיניו יעשה. אדר השצ״ד התחלתי להדפים ספרי בית יהודה [148] תוספת על עין ישראל אשר כל מאויי נפשי בו, יהי רצון מלפני ה׳ שיזכני לראות השלמתו כי זה כל ישעי וכל חפץ. תמוז השצ״ד בני יצחק יצ״ו לקח לו לאשה ועשה נישואין עם מרת שרה מב״ת בת כמ׳ יוסף פינצי ז״ל אשה גרושה מאישה לא על דבר זנות ח״ו רק כי לא היה זיווגן עולה יפה מצד בעלה ולא ממנה, וקבע לו דירה לבדו כי היה ביתי קטן מהכיל כלנו, יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה׳ בידו יצלח. מחדש אב השצ״ד עד ר״ח אדר שצ״ה שלח ה׳ ברכה במעשי ידי ואספתי קצת מעות מאשר היו לי מיום היותי עד עמדי, אמנם כסילי שמים הכסילוני ובין חדש אב ואלול השצ״ד הפסדתי בצחוק כמו מאתים דוקאטי, ואח״כ חדשי חשון כסלו טבת שבט שצ״ה כמו ארבע מאות אחרים ונשארתי קרח קרחה רבה, והנחה לרעה עשיתי מיום ר״ח אדר שצ״ה הנ״ל עד הנה, וחסדי ה׳ כי לא תמנו הולך ומספיק בידי די ספוקי לא חסרתי כל, לולא הזקנה גוברת עלי ועל אשתי ולא בריא אולם חלשים ועצבים. הלא זכרתי לעיל התחלת הדפסת ספר בית יהודה תוספת על מאמרי ע״י, לא היה דבר אשר קויתי אויתי כל ימי חיי כמו לראות אותו מודפס ומפוזר ומפורד בנפוצות ישראל כי מובטח אני היו יהיה לי ממנו זכות וכבוד ושם עולם אשר לא יכרת, התחלתי הדפסתו כנ״ל אדר השצ״ד והשתרגו עלו בו מונעים רבים עד שנמשך הדבר עד חשון השצ״ה, ומקודם אלול שצ״ד הלשינו מפריצי עמנו ועל דבר הדפוס אל הקאטויר (Cattaver) וחתם בית הדפוס ועמד כמו ששה חדשים סגור חותם צר, אח״כ נפתח ושבו למלאכתם ולהדפסת ספרי הנ״ל, אשר נעשה כמעט כלו ע״י נכדי יצחק מן הלויים יצ״ו כי הביאותיו אל המלאכה ההיא זה כמו שתי שנים למען ילמד ליהנות מיגיע כפיו במלאכה נקייה וקלה ומהלימוד לא יניח ידו. ויהי היום יום ד׳ כ״ח אייר השצ״ה באו פתאום השוטרים לבית הדפוס ותפשו נכדי יצחק הנ״ל עם שני בחורים מריעיו ונתנום בבית כלא יושבי חשך ואת בית הדפוס חתמו פעם אחרת ותצר לי מאד כי בכל ההשתדלות הרב לא יכלתי לבא לידי גמר הדבר להוציאו לחירות ובקושי התירו לו מקץ ט״ו ימים לצאת מאפלה לאורה, אך בבית האסורים, ועמד שם עד מלאת לו ששים וששת

148 הוא הפירוש שנדפס בתוך העין יעקב בשם חבונה (על שם התחלותיו „אמר הבונה״), אמשטרדם תמ״ד, ועוד הרבה פעמים.

ימים ואני יוצא ובא כל יום בעמל וטורח והוצאה רבה. עד ה׳ ריחם כרוב חסדיו וע״פ פסק הקואראנטיאה קרימינל (Quarantia criminale) יצא חפשי חנם יום ו׳ כ״ח תמוז השצ״ה. חדש אב השצ״ה נחליתי מקוצר הנשימה וכאב אצטומכא והייתי על ערש דוי כמו עשרים יום ובאו חתני ובתי יצ״ו מפאדווה לבקרני, ואח״כ שב ה׳ ורפא לי אך נשאר לי קוצר הנשימה. אדר השצ״ו ילדה בתי מב״ת דיאנה בן זכר במז״ט, והלכנו פאדווה אני ואשתי תמ״א להביאו ולהחזירו לברית ונמול ע״י האלוף הרופא כהר״ר דוד חיים לוריאה [149], יצ״ו ואביו קרא לו אבטליון חי יצ״ו על שם זקני ודודי הגאון כמהר״ר אבטליון ז״ל, י״ר שידמה לו בתורה וחכמה ואורך ימים אמן. ובראש השנה הנ״ל (ר״ל שצ״ו) סיימתי הדפסת ספר בית יהודה ופרעתי כל הוצאת הדפוס שהיו נגד מאתים וחמשים דוקאטי הכל משלי, בלי הלואת אדם, בין ריוח שהזמין לי ה׳ מהגהת ספרים אחרים שנדפסו, ובין מה שהוצאתי ממכירת הספרים ההם בין ויניציאה ופיראר̇ה ואיזה ארצות אחרות מאיטאליאה, גם שלחתי מהם בליואנטי אלימנייא ופיאנדרה (Levante, Allemagna, Fiandra) ויום יום נמכרים מהם. ומאז בני יצחק נשא אשה נמשך כמו שנה שהיה מראה עצמו סר מרע, אם לא עושה טוב, עד כי חדש אב שצ״ו ממש כמו בשנת שצ״ה נחליתי מאותו חולי ממש מהאצטומכא והנשימה, כי רק בימות הקור הוא מניח לי מעט אך בהתחמם האויר מצר לי מאד, ואז נגלה בני הנז׳ מצחק והולך בדרך לא טוב עד היום כמו י״ח חדשים ולפני איננו בא ואינו מדבר עמי ולא אני עמו כי כסיתי פני כלימה ממנו, ישתבח ה׳ אשר לא הראני בשמחת בנים, משלשה שהיו לי רק יגון ואנחה, לולי כי התלמידים אשר טפחתי ורביתי ת״ח ומורים בישראל להיותם קרויין בני המה ינחמוני [150]. גם שנת השצ״ו בחדשי חורף לימדתי לשון איטאליאנו וד״א אל שר ונכבד האדון מונסו לודוויקו איסילין (Monsieur Lodovico Eselin) [151], צרפתי גדול אצל המלך, ואהבני אהבה

---

[149] דוד חיים בן הפרנס ר׳ שמעון לוריא מפאדובא (ע׳ מח״א 35 ולעיל עמ׳ 37 בהערה).

[150] שאין דבור זה מליצה בעלמא נראה ממה שבתוך כתביו ואגרותיו היתה רשימה מיוחדת מתלמידיו ובראשה כתוב „אלה הבנים גדלתי ורוממתי מתלמידי" (ע׳ בתבי ריא״מ סי׳ קפ״ב).

[151] ע׳ כתבים ח״ב 70, הערה 2.

עזה והרוחתי עמו נגד מאה דוקאטי והניח לי דמותו וצלמו היינו ריטראטו (ritratto) שלו לזכר אהבה, ורצה את דמותי נעשה ע״י הקאוואלייר טיביריאו טינילי (Cavalier Tiberio Tinelli) צייר חכם ונקוב בשם, אך כאשר היה במעט נשלם מת הטינילי ונאבד הריטראטו, היה שוה משקלו זהב לדברי הכל. החורף ההוא התמדתי בלימודים ובעסק הישיבה, וחברתי מאמר נגד אמונת הגלגול קראתיו בן דוד כי חבדתיו לבקשת הר׳ דוד פינצו[152] שוכן במצרים שהיה מתנחם בזה ממיתת בן יקיר לו בן ט׳ שנים ושלחתיו לו עם כמה ספרים קטנים וגם צלם דמות תבניתי נעשה במרובע קטן לזכרון בין עיניו ממני, ואח״כ שלחתי לו עשרים מספרי בית יהודה שלי ולא קבלתי ממנו בתוך ג׳ שנים לא כתב ולא שום דבר. פורים השצ״ו נהפך לאבל מחול כל הקהל הזה והתחילו צרות הכלל והפרט, וצרותי אשר תמיד היה לי חלק מהן בין מהפרט בין מהכלל לא היה צרה בעולם שלא נטלתי בה חלקי מלבד פרטותי, וזה כי נגלה עון גראשין סקארמילה[152] (Grassin Scaarmello) ושבדין קטאלאנו (Sabbadin Catalano) אשר לקחו וגם שמו בחדר בית הגיטו רכוש והון מסך שבעים אלף דוקאטי משי ובגדי משי וזהב אשר גנבו איזה ערלים במירצאריאה[154] אל סוחר בריגונצי (Brigonzi), כי הלשין אותם וגלה הדבר איש בליעל יצחק בר יעקב ביניגו י״ש, ובאו השוטרים ותפשו שבדין והוא הודה להם איפה היה הממון וגרשון ברח, גם מנחם דאניילו (Danielo) ויצחק סקארמילה ערבו עמם בהלשנה עם היותם נקיים מזה, וסגרו החצר מהגיטו יום פורים לבקשם בכל הבתים בבהלה רבה וגדלה צעקת וכלמת כל אנשי העיר שרים ועירונים והמון העם נגד כללות היהודים כמנהג, כי איש א׳ יחטא ועל כל העדה יקצופו, לומר כי הם חברי גנבים וכל הרעות יתכסו בגיטו, ומאז היו לבוז ולשנאה תחת היותם מתחלה אהובים לכל עד היום הזה. ומה גם כי נוספה הווה על הווה כי יום ראשון של פסח השצ״ו הנ״ל נתפשו האחים סורזיטו[155] מרדכי שמת אח״כ מומר בתפישה ויעקב הנמצא כעת בדוגיא (באיטלקית Galera או Galea) על כי נתנו שוחד למשפט הקוארנטיאה בריב שני ערלים, כי הלשין עליהם גרשין סקארמילה הנ״ל להתנקם, לא יאבה ה׳ סלוח לו כי השחית וחבל ששה בתי אנשים

---

152 ע׳ אודות הספר הזה ועל שאר ענינים כתבים 199, הערה 1 (ב).

153 ע׳ כתבים 176, הערה 6.

154 Merceria-בית מסחר.

155 Zorzetti, שם משפחה.

כשרים , ואז התחילו שברי לבי ואנחותי כי אחרי היותי נעצב על גרשין ושבדין כי אוהבי היו [156] , באו מים עד נפש ונגעו בבשרי , כי חתני כמ׳ יעקב מוטה היה גם הוא חבר אל הסורזיטי , ונטפל עמהם בעסק הנז׳ , ויירא וייצר וילך לנפשו פירארה עם כמה יהודים אחרים אומללים וכשרים [157] שפחדו גם הם מזה , ונמשך הדבר כמו שנה תמימה בפחד ורעדה תמיד וכל יום קללתו מרובה מחברו , ובתי אסתר מב״ת מתאוננת על בעלה כי רחק ממנה . אף כי גם אני לעצמי פחד פחדתי ואחז בשרי פלצות כל העת ההיא מחמת יצחק ויגיואנו (Vigevano) מרוויגו שנתפש ואמר שאני דברתי עמו כאילו ידעתי בעסקי היהודים ההם בנתינתם שוחד אל השרים ולא שלותי לא יום ולא לילה, עד שהכביד צערי ופחדי מאד ר״ח אדר שצ״ז, כי בין השרים שהלשינו עליהם שקבלו שחד היה א׳ מהם אהובי מאד ויראתי פן יאמרו שהיה לי עסק עמו בדברים ההם כי עם היותי זך בלי פשע עכ״ז היתה שעת זעם וחרון לענוש ולתפוש על כל חשש קל בעלמא , והלכתי פאדווה ועמדתי שם י׳ ימים כמתחבא ורציתי ללכת פירארה לנום שמה , לולי רחמי ה׳ אשר האיר מחשבתי לבלתי לכת ולהיות באנדידו [158] על לא חמס עשיתי והסכמתי לשוב ביתי מעט קודם פורים אשר תכף להגעתי דרשתי הלילה בגן לסיום החורף ההוא . ויהי אחרי כן ז׳ אדר שצ״ז נגמר הדין מכל היהודים המפחדים והיו באנדידי [159] לעולם ועד, בחומרות גדולות בבאנדו [160] ועוד דבר אשר לא נשמע כמוהו מימי אבותינו, גרשו מכל המעמד אבות ובנים ואחים מכל א׳ מהיהודים ההם , עד כי לא לבד הוכרח לבקש לו מקום לשבת חתני כמ׳ יעקב הנז׳ כי גם שני אחיו שהיו גרים בלמוטה (La Motta) נדדו הלכו . ויקבע מקום דירתו חתני הנז׳ בפירארה והיות הראוי ללכת לישב אשה בית אישה ר״ה שצ״ז הנ״ל הלכה עם כל כלי תשמישי ביתה בתי אסתר שת׳ לפירארה ושמה היא יושבת ברוך ה׳ כמשפט נשי בני ישראל אנשי יקר וכבוד כי כן חתני הנז׳ מסתחר ונושא ונותן שמה באמונה ואהוב לבריות למענו ולמעני כי תמיד אהבוני אנשי הק״ק ההוא

156 אמר המעתיק : הקב״ה ימחול לריא״מ על שהיה לו אהבה ורעות עם אנשים כאלו , הברי גנבים, המבאישים את ריחנו בעיני העמים, ונמצא ש״ש מתהלל על ידם [הערת ר״מ סואבי] .

157 אמר המעתיק [ר״מ סואבי] : האהבה מקלקלת השורה .

158 bandito-גולה ממקומו . 159 banditi-מגורשים שנגזרה עליהם גלות ;

160 bando-גרוש .

משנים קדמוניות, זה לו שם כשתי שנים. יעמידם האל בריאים ושקטים. עלינו לבד להתעצב אני ואשתי אשר נשארנו יחידים זקנים ובלתי חזקים בבריאות ורחקה ממנו בתנו האהובה והחביבה הנ״ל אשר היתה לנו לעזר ולשרת בעת חולי או צורך והננו היום עלובים ובדד נשב, אין לנו לא סומך ולא עוזר רק השולח עזרו מקדש. עוד זה מדבר לבי צער ריחוק חתני ובתי הנז׳ וזה בא דאגה ופחד וכאב לב גדול ועצום לא עברתי כמוהו בין רוב הצרות והיגונות עם כי רבו כמו רבו עלי כל היום מאז יצאתי לאויר העולם, וזה כי כמו שתי שנים קודם לכן נתתי לצרפתי א׳ יודע לשון הקדש נקרא מונסו יאקומו גאפריל (Monsieur Giacomo Gaffarel) לקרות ספר א׳ חברתי לבקשת שר אינגליסי (Inglese) לתתו למלך אינגילטירה (Inghilterra) זה יותר מעשרים שנה, בו אני מגיד ומספר כל חוקי היהודים ותורותיהם ומנהגיהם היום הזה בגלותם, ואז לא נזהרתי מלכתוב בו דברים נגד החקירה [161] כי כתוב יד היה ולקרות בו אנשים אשר לא מכת האפיפיורות המה, ואחרי אשר קרא אותו הצרפתי הנ״ל בקש ממני להניחו לו וידפיסנו בארץ צרפת, אני נתרציתי ולא נתתי אל לבי להגיה ממנו הדברים אשר לא לרצון יהיו בדפוס לחקירה אשר באיטאליאה, ויהי מקץ שתי שנים אחרי אשר נתיאשתי שידפיסנו הצרפתי יום שני של פסח השצ״ז הנז׳, והנה איש מביא לי אגרת אחת ממנו כותב ומודיע לי איך הדפיס הספר הנ״ל בפאריגיי (Parigi 1637) וסותם וחותם דברו למי עשה הדידיקציון ואם שינה בו דבר וכיוצא. מיד הכה לבי אותי והלכתי לראות העתק ממנו, שנשאר לי מעת חברתיו, וראיתי בו ארבעה או חמשה דברים רשומים אסורים לדבר וכ״ש לכתוב ואין צ״ל להדפים נגד רצון החקירה, אז צעקתי משבר לב ומרטתי זקני ולא נותרה בי נשמה כי אמרתי כאשר יבא ויגלה ויראה הספר הזה ברומא יהיה לאבן נגף לכל היהודים, כי יאמרו כמה חצופים הם לשים בדפוס בלשון לע״ז להודיע לנוצרים לא לבד חוקותיהם כי גם מה שהוא נגד דתנו והסכמתנו, ולעצמי בפרט, ואני אנה אלך כי לא אוכל להמלט פיררה ולא במקום [אחר] מאיטאליאה, והייתי מצייר הסכנה יותר ממה שהיה, כי סוף סוף לא היו הדברים כ״כ אסורים, עד שרבו אנחותי ולבי דוי וכמעט יצאתי מדעתי ולא היה מנחם לי מכל אוהבי, וה׳ אלקינו חנון ורחום שם בדעתי לשמוע לעצת החוקר, יבורך וישובח, כי עשה עמי כחסיד מחסידי א״ה, ועשיתי

---

161 חקירה=אינקביזיציא, צינזורא.

הגדה רצונית בחקירה, בה היה לי מגן מכל דבר ובה בטחתי ונתישבתי בדעתי אחר כמו חדש ימים. אשר נמשך באבי וצערי מה שלא יסופר. לא היו ימים מועטים בא הצרפתי הנז׳ לרומא ומשם שלח לי א׳ מן החבורים ההם מודפסים בפאריגיי וראיתי כי נתחכם ונתחסד להסיר ממנו כ̇ל ארבעה או חמשה דברים ההם שהייתי ירא מהם ועשה לי אגרת בראשה מהלל ומשבח ביתר שאת עצמי והחבור ועשה הדידיקאציון ממנו לשר אמבשדור [162] מהמלך מצרפת שבא פה אז לישב אצל השררה יר״ה, אשר כתב לי אגרת מידו מחזיק לי חינות מצד המלך ומצדו. אז שקטתי הרבה ממוראי ופחדי, אך עם כל זה לאשר נפלו בדפוס ההוא טעיות לרוב בדקדוק הלשון, וגם נשארו בו ג״כ קצת דברים חששתי באולי עדין לא ישרו בעיני הנוצרים, הסכמתי להדפיסו שנית פה ויניציאה והסירותי ממנו והוספתי עליו כרצוני לתכלית הנ״ל, והנה הוא נמכר היום ממוכרי ספריהם, ועד הנה כמו ששה חדשים לא נשמע עליו כי אם משבחו, גם בדפוס השני הזה עשיתי הדידיקאציון לאמבשדור עצמו כבראשונה ונתן לי מתנה ל״ד דוקאטי, היו לפרעון הוצאות הדפוס [163]. סיון השצ״ז הלכתי פיראר̇ה עם אשתי וישבנו שם עם בתי אסתר מב״ת ימים וחזרנו הבית לשלום. האמנם כמו חדש ימים אח״כ חלתה אשתי, וליל ש״ק קמה מהמטה ונפלה לארץ והכתה שכמה בפנת קיר ועמדה כמו שנה אחת שלא יכלה לפשוט אותו הזרוע, ואחר זה בימות החורף בא לה כמו גוטה [164] בזרוע האחר עד שלא היתה שולטת בשום א׳ מזרועותיה, עד שריחם ה׳ עליה ועלי, ואחר הפסח שנת שצ״ח בלי שום רפואת רופא, רק מהאמיתי מעט מעט פשטה ונענעה אותם די ומספיק לעשות הצריך. חשון השצ״ח הלכתי פאדווה לראות בתי דיאנה והיו לי תרעומות על בעלה על הנהגת ביתו עד ימות הפסח, ואחר הפסח באה פה בתי הנז׳ עם בן ובת הקטנים יצ״ו, ועמדה פה חדש וחצי עמנו, הבת אצל הורים. בימים ההם בעוד היתה פה בתי דיאנה מב״ת כמו ו׳ בסיון הלכתי פיראר̇ה לראות בתי אסתר שת׳ בדרך פאדווה ורוויגו והגעתי שם לשלום יום ד׳ בשבוע ועמדתי עד יום השבת בריא ועלז עמה, ויום השבת אחר חצות אחזני

---

162 Ambasciadore-שליח, ציר.

163 הוא הספר Riti שנדפס כמה פעמים ונתרגם לכמה לשונות וגם לעברית ע״י ד״ר שלמה רוכין בשם „שלחן ערוך״ ווינא תרכ״ז, ע׳ ליבוביטש 120.

164 Gotta-מין שתוק, פודגרא (ע׳ לקמן צד 59)

כאב האצטומכא ועצירת נשימה וצמא מתמיד, והייתי מוטל על ערש דוי שנים עשר יום ברפואות והרקות, ובראותי החולי מתארך בחרתי לשוב לביתי עם היותי עדין חולה וחלש, ובאה עמי בתי אסתר שת׳ לסעדני ולכלכלני בדרך, ובאתי לרוויגו ומשם לפאדווה במרכבה ומשם לוויניציאה בספינה עם הוצאה כבדה מאד. ובהגיעי הבית התחלתי להתחזק ולהקל מעלי הכאב והעצירה, לבד הצמא נשאר לי כל ימי הקיץ מן הבקר ועד הערב שותה מי בורות ומי בשמים ומימות נעשות לכתחלה. לא חמלתי על הוצאה, ותשב פה בתי אסתר כמו ט״ו ימים ואח״ב שבו ותלכנה בנותי אשה בית אישה לשלום. ומחדש שבט השצ״ח הרבה בני יצחק יצ״ו לפשע לבלתי לכת ארח כאנשים להרויח לטרף ביתו כי אם מבקר לערב יוקארי [165] לצחוק המהולל, עד כי בחר ללכת, ואני סייעתי בידו להרחיק נדוד ועזב את ביתו נטש את אשתו עזובה ועצובת רוח והלך לליוורנו ומשם לאמשטרדם ואמר כי רצונו לעבור אל בראזיל באינדיאי [166], ימחול לו ה׳, כי היה יכול לשבת שלו ושקט בביתו ולשמח את נפשי ולתמוך ולכלכל את שיבתי, ויעבור והנה איננו מר״ח סיון והנה להיות נע ונד בארץ [167], אין זה כי אם עונותי ופשעי הגורמים כי על ג׳ בנים שהיו לי אוכל לומר, זה מת, וזה נהרג, וזה גולה, לא נשאר לי נחמה בעניי כי אם מנכדי יצחק מן הלויים יצ״ו בן בתי דיאנה שת׳, אשר זה כמו עשר שנים מעת פטירת אביו ז״ל גדלתיו בביתי ויהי לי לבן, ועד היום הזה עמי, הוא כבן י״ח שנה שומע לקולי ומבין במקרא ואגדה ודורש ברבים ערב לשומעיו, ויש עמו מלאכה נקייה וקלה בדפוס, אשר סוף גם הוא עסק תורה, ויותר אהבתיהו כי בפניו ומדותיו דומה בכל דבר לבני מרדכי ע״ה, יואל אלוה לתת לו חיים טובים וארוכים ממנו מאד, אולי יחננו ה׳ לראות ממנו בטרם אמות איזו גילה ושמחה, ואחר מותי יתן לי שכר טוב בעה״ב ולאשתי מב״ת אשר גדלנו יתום בתוך ביתנו בטרחא רבה וצער כגידול בנים. מאז כל שנת השצ״ח ועד הנה רבו האחים דורשים בבמותיהם מדברים טוב על היהודים למעני ומגדילים בשבחי בדרשותיהם לאזני גוים רבים מה שלא יאמן כי יסופר עד כי גדל שמי בגוים ממה שהיה. ערב ר״ה שצ״ט (1638) הודיעוני בני

165: giuocare=צחק.

166 Brasile nella Indie (כן כותב ריא״מ לקמן). אמיריקא נקראת לפנים Indie.

167 אפשר ששיעורו: ויעבר להיות נע ונד בארץ והנה איננו מר״ח סיון.

בית הנכבד כה"ר אברהם אבוהב (Aboab) יצ"ו כי לא יתנו לי עוד שכר הישיבה שהיו נותנים לי ששה דוקאטי לחדש, גם כמ' ליאו די צירווי [168] נלוה עמם לבלתי ידרשו בביתו בימות החורף, באופן שנשארתי בחצי הספקת ההוצאה הצריכה לי ובלי שום ריוח מחוץ ואני ואשתי זקנים באנו בימים. ברוך ה' אשר היה עמי מאז ארבעה שנים עד הנה לעזוב דרך הצחוק הרע מכל וכל, ועל הנותר ירחם ה'. ר"ח אדר ראשון השצ"ט שדכתי נכדי יצחק יצ"ו עם בת יחידה מר' אסתר שת' להר' יהודה מונטיסקודולו [169] יצ"ו נבון בתורה וממשפחה מיוחסת, אמרתי אני זקנתי וגם אשתי אבקש לו מנוח ייטב לו אחר מותנו כי זאת לו שלישיה להיות לו אב ואם ישגיחו עליו, יהי רצון שיהא במז"ט ואזכה לראות חופתו ובנים אשר יולדו לו. ולימי הפורים הנ"ל חלתה אשתי ברגליה כי אחזתה פאדגרה או גוטה (Podagra o Gotta) ומאז עד הנה הולכת וצולעת מעט בבית גם ידיה החלו להנפח מזה וזקנה קופצת והולכת עלינו בבריאות מעט. אייר שצ"ט על כי נתעוררו בני הישיבה הכללית שלנו לגדור פרץ כמה עבירות ובפרט זמה ועון פלילי בפרהסיא אשר בקהלות אלה, ונתנגדה יצחק די אליה (de Alva) עברין גמור, הגם שהכל עשינו ברשות שרי הקאטאויר (Cattaver) גמור וברור חתום משלשתם, היה מי שהלשין עלינו והקריבונו למשפט, שמונה רבנים, ואחר ההרבות לחקור הניחונו לבא לביתנו בתת ערבות ששה עשר אלף דוקאטי, שני אלפים לא', ויגענו ביראה ופחד והוצאה והשתדלות עד כי פטרו אותנו בחסד ה' לשלום ע"פ שנים מהם כמו ד' סיון בקירוב. אלול השצ"ט התחיל העולם תהו ובהו. חשון ה"א ת' נתאספו כשלשים איש מק"ק ת"ת ספרדים יצ"ו והחזירו עטרת הישיבה ליושנה. ט"ו כסלו ה"א ת' נחליתי מכאב האצטומכא כמו שנים עשר יום ומאז הגם שנתרפאתי אך נשארו לי תמיד כאבים ההם בפרט בימי הקיץ מהשנה הנ"ל. ט' אדר הנז' נעשו נשואי יצחק נכדי יצ"ו עם זוגתו הנ"ל, והיו פה בנותי דיאנה ואסתר שתחיינה, כמו חדש וחצי, ואחר חזרו אשה בית אישה, ויצחק נתכבד בתאר החברות [170] מאת כל מעלות בני

---

168 הוא „יהודה המכונה ליאו די צירווי" הנזכר בכתבים סימן קצ"א ועיין שם הערה 2 (ב).

169 אגרת ריא"מ על שדוך זה בכתבים סימן ק"פ ובהערה שם (ב).

170 כן היה המנהג בוויניציאה לעטר תלמיד חכם בשבת הראשונה אחרי הנשואין שלו בשם הכבוד חבר. ע' למשל שנים עשר דרשות לר"י קצינילבוגין

הישיבה יצ״ו, ונסע מביתי והלך לדור בבית חמיו הר׳ יהודה הנ״ל כפי התנאים שידור עמו ובעד ג׳ שנים וחצי יעשה לו ההוצאות והולך ומתעסק בלימוד ודרשות ומלאכת הדפוס כיד ה׳ הטובה עליו. והמר נפשי חתני רמ״ס בנשואים ההם עד שנהפכו לי ללענה. ר״ח סיון הנז׳ הייתי בפאדווה ונגמרה אז הדפסה שנית מס׳ שלי, גלות יהודה, עם תוספת חדש עשיתי לו ממלות רז״ל ומפרשים קראתיו, פי אריה, כי כל ימי טרחתי להועיל לרבים. וכמו ששה חדשים קודם סיימתי מאמר נגד הקבלה קראתי אותו ארי נוהם, מרוב שיחי וכעסי על איזה מהם אשר בספריו דבר תועה נגד מאורות ישראל ובפרט נגד הנשר הרמב״ם ז״ל, ולא נדפס [171]. וחדשי תמוז אב אלול עד סוף שנת ת׳ נחליתי ונהייתי מכאבים ומכאובים ולא התאמצתי לעיין ולחבר כשני הקיץ האחרים, וכאשר היה בדעתי לעשות, ומראש שנת ת״א עד חג השבועות נתאמץ ונתחזק שני אלפים תהו. הת״א ה׳ טבת בחצי הלילה נולדה בת לנכדי יצחק יצ״ו וקרא שמה שרה מב״ת על שם אם אביו, ה׳ יזכה לחופה ומ״ט אמן. שנת ת״א קרוב לימי חנוכה אשתי חלתה חולי כבד כמו חדש ימים ומאז כל ימות החורף ההוא עמדה עצבה ועגמת נפש בלי סבה, ולימות הפסח הבא חזרה וחלתה ג״כ ונמשך חוליה הרבה ועד חדש סיון שבאה בתי דיאנה מפאדווה ועמדה פה כחדש וחצי והלכה לה וכשני חדשים אח״כ (נ״ל להוסיף מלת „חזרה״) ועמדה פה עד ר״ה ת״ב כי כל הקיץ ההוא היינו אני ואשתי חולים ונרפאים. חדש סיון הנ״ל התחילה רוח זרה לאשתי לריב עמדי ולהכעיסני, אשר היה השמדה וכליון ושממון ממוני גופי וכבודי ונפשי עד היום, ויהיה לו אחיה עוד מאה שנה לא אשוב מעולם להרפא בשום צד מכל הר׳ דברים הנ״ל וה׳ יודע אם לחמה איתי חנם על לא חמס עשיתי ואין מצדי עמל ואון, לא אוכל לכתוב בסילותה כאשר היה, גם לא מיום אל יום איך נדחתי בחלקלקות מרחי אל דחי ומרעה אל רעה, רק בראשי פרקים אומר, מחדש סיון הנ״ל עד אחר סוכות היינו כל היום בקטטה ואני כועס וצועק ומשתטה ודמי נכמר ונשרף ולבי סחרחר ומעי הומים עלי, ופעם בפעם היתה נודרת לחשות

(Venezia 1599) דרשה ב׳: „לחברות הח״ר נחמיה כרייאו (כתבים ח״ב 115) וכן נעשה גם עם מחברנו (לעיל 23) (ב).

171 נדפס בליפסיא 1840 ע״י פירסט, ע׳ אודות ספר זה ואודות הספרים שנתחברו נגדו ליבוביטש 162-3 ומקומות הנרשמים בצד 125 (ב).

ולהשקיט המיתה ועוד מעט מן הימים חוזרת לשטותה, עד שכך הלכנו כל הקיץ ההוא הת״א וכל חדש תשרי הת״ב. ד׳ חשון הת״ב הלכתי עמה לפאדווה בתנאי שיהיה שלום בינינו וישבנו שם חמשה ימים עם בתי דיאנה מב״ת ותכף לחזרתנו שבה להתגרות כמקדם, עד שלא יכלתי עוד שאת ונעשית בועה ומוגלא וסרכה בקרבי ונפלתי למטה כמו בחצי חדש כסלו בקדחת וכאבים ותחלואים קשים ובפרט מקוצר הנשימה שקורין אסימה (Asma) עד שבתחלת חדש טבת אמדוני הרופאים למות והתודיתי ודוי שכיב מרע והתפללו בעדי בבתי כנסיות ונטיתי למות, אך לא חפץ ה׳ להמיתני והלך חוליי באורך תמיד והולך וגדול קוצר הנשימה וכאבים, עד שקצתי בחיי לישב במטה והתחלתי לקום בחדש שבט, אמנם בכל זאת נדדה שנתי מעיני מדי נפילתי למטה ונמשך כן כמו שבעה חדשים, ובקושי גדול הייתי מדבר ומתפלל ודורש עד כי נתיאשתי מעצמי כי אמרתי לא אוכל עוד לזכות את הרבים כמו שעשיתי מ״ט שנה, ולא להיות בין החיים. ויען הוצאתי עד ר״ח שבט הנ״ל כמו ק״ל דוקאטי בחליי מעות מחושבים ולא סרה אשתי להדאיבני יום ולילה, התקצפתי ויצאתי מדעתי והתחלתי לשוב לחטאת יהודה כתובה כמה פעמים, הצחוק אשר כלני ודמה אותי, הרעותי לעשות מכל אשר עשיתי פעמים אחרות עד כי בשנה תמימה מאז הפסדתי ואבדתי שש מאות דוקאטי, יותר משלש מאות הנם היום על צוארי חובות ובחוסר כל להוציא ולהביא טרף לבית. ר״ח ניסן הת״ב הוצרכתי ליסע מהבית חזקת כמ׳ מאיר צוגאלה ז״ל שהייתי דר בה י״ז שנים יפה וטובה, ומפני חוליי כי כשלו ברכי ומקוצר רוח לא יכלתי עוד לעלות בסולם, ובאתי לדור בבית חזקת כמ׳ משה לוצאטו, אצל הבוטיגה [172] שלו מקום חשך ואפלה, קורא אני לה מערת המכפלה, כי שכירות והוצאה רבה ואם אין נחש יש סימן כי הייתי ג״כ בה חולה וקשה יום ואובד ומפסיד, והכל בא לי ממקום אחד, כי הכעס והקצף הסיר בריאותי ועשאני חולה, והחולי מנעני לעלות בסולם, והביאני בבית הזה להיותו נמוך, חשך ולא אור. אייר הת״ב קבלתי אגרת מבני יצחק יצ״ו מן בראזיל נילי אינדיאי [173] איך הוא שם עשיר וסוחר ראשי ויש לו יותר מארבעת אלפים ריאלי (Reali) ועבדים כושים, ואומר לחזור עוד לביתו ולאשתו ולשלוח לה ולי מתנות, אך עברו עד הנה מאז כשמונה חדשים ועדין לא ראיתי אפי׳ אגרת אחרת, יהי מה

172 Botega, חנות. 173 Brasile nelle Indie.

יחיה ויצליח כי בני הוא. וסוף שנת ת״ג שמועות יבהלונני שצחק והפסיד בכל מכל כל והנו עד היום ניסן ת״ד עירום ועריה ולא כתב עוד. סיון הת״ב הלכתי פירארה עם דיאנה בתי מב״ת ובעלה ובנה יצ״ו לנישואי משה אחי ר׳ יעקב מוטה (Mottä) חתני וישבנו שם ח׳ ימים עם בתי אסתר מב״ת וחזרנו לשלום, ועלי היתה ההוצאה מרובה, וגם שם עכר אותי חתני רמ״ס. ומאז חזרתי התחלתי לאכול ולשתות ולהתנהג בכל דבר נגד סדרי הרופאים מפני חליי, וכן העברתי מעלי קצת החולי בפרט קוצר הנשימה ונדידת השינה שכבדו עלי שמונה חדשים קודם לכן, ובחסד ה׳ כמדומה לי שנתרפאתי כי נשברה לי בועא היתה בריאה והרקתי דם מפי ונתרפאתי, הגם כי הזוקן חולי טבעי[174] הולך וגובר עלי בדבר השבורה[175] וכאבים וחולשה, על הכל ישתבח ה׳. הת״ג מראש השנה עד י״ו חשון התמדתי בצחוק הרע מדחי אל דחי עד שמכובד החובות וחוסר כל נדרתי למנוע עצמי ממנו עד פסח הע״ל, ועתה ג׳ פסוקים מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים מצירים לי, מן התורה וכי תאמרו מה נאכל, מן הנביאים והנושה בא לקחת, מן הכתובים כי כסלי מלאו נקלה ואין מתום בבשרי, ירחם ה׳. ומאלול הת״ב עבר חזרתי להדפים תפלות הדפסתי זה ד׳ שנה קראתים תפלת ישרים[176] עם תוספת טובה נתתים מתנה לק״ק רומה יצ״ו, וקבלתי מהם מתנה בעד זה כ״ה דוקאטי, אמנם לפי שהזכרתי שמות הממונים בפרטות היה בקדימתם זה לזה מבוכה וחזרתי והדפסתי פעם שלישית הדידיקציון, ונשארתי עמם מרוחק. מאז אלול ת״ב הנ״ל הרבה חתני ר׳ משה מסאלטר לפשוע נגד בתי אשתו ועל שההרעמתי על זה הניח מלכתוב לי זה כמו ארבעה חדשים. ומסיון ת״ב עבר מכרתי ומשכנתי[177] כמה מספרי מכתבי בעד סך יותר ממאה דוקאטי, וגם נתתי קצת מהם מתנה לתלמידי ואוהבי, ועוד עד כל שנת ת״ג עלו ליותר מק״ן דוקאטי. מחשון הת״ג עד כל אדר הת״ג עבדתי ברצון ה׳ ובעזר וסיוע ה׳ ואוהבי עד כי סוף אדר נסעתי מבית כמ׳ משה לוצאטו, ובאתי לדור בבית קטן ורחוק של כמ׳ יצחק ב״ש עובדיה אצל

---

174 גם בכתבים צד 119, שורה 14 ולקוח מן מחברות עמנואל רומי (דפוס לבוב 29) כאשר העיר לנכון ליבוביטש, ריא״מ העתיק גם כסימן מ״ב הרוזים אחדים ממחברות הנ״ל כאשר העירני ידידי החכם, צ״פ חיות (ב).

175 או כוונתו (פודאגרה) Gottura או Ernia (שבר).

176 ליבוביטש 121 (ב). 177 אצל ר׳ שמחה לוצאטו, ע׳ מ״ש לעיל עמוד 45 בהערה 130.

הטבח יצחק הנקרא אדום, ושם לא הונח לי כי בית תינוק ואשה אם אין נחש יש סימן ואשתי חלתה ב׳ או ג׳ פעמים, ונכנסתי להגן בעד שמחה בר משולם הקצב, אשר נתמעט בו חלבי ודמי כמשלוש חדשים לכמה סבות, ובקטטה תמידית מאשתי על זכירתי אשר הרעה לעשות לי וכו׳, וששה חדשים שעמדתי שם לא הרוחתי ששה דוקאטי וכל מעשי מתעקשים ובלי הצלחה, ומהמית השכנות ומטרידים אחרים הוכרחתי ליסע גם משם ובאתי ר״ה ת״ד לדור דירת עראי בבית של כמ׳ נפתלי כהן סקוקו והיה דר בו החר״א סטיללה יצ״ו (Abramo Stella) והוא נתנו לי בעד ח׳ חדשים לבד ולסוף זמן אצטרך לבקש בית אחר, כך נגזר עלי גלות אפי׳ בעיר עצמה. מר״ה ת״ד עד ימי חנוכה המר והנמהר בעדי כל ימי חיי, נתעסקתי בעד חתני כמ׳ יעקב מוטה יצ״ו, להביאו מן הבאנדו שלו לויניציאה כי מפני המלחמה עם האפיפיור הכריזו שהבאנדיטי בפרוע פרעות שכירים יוכלו לשוב אם ישאר בעצת עשרה, וערב חנוכה מיאנו בו ונשארתי עצב על זה, אף הוספתי עצב עמה כי ליל חנוכה חזרתי לצחוק המקולל והתמדתי עד ר״ח אדר בהפסד רב והעדר כבוד גדול לא עבר עלי כמוהו מעולם וקטטת בית. ומחדש יונייו (Giugno) ת״ג באה פה בתי אסתר מב״ת מפני המלחמה הנז׳ ועמדה פה י״א חדש ונמצאת פה לכל המאורעות רעות הנ״ל, אח״כ ר״ח ניסן שבה לביתה ובאה פה בתי דיאנה ועמדה עד חג השבועות, גם היא בזמן יגונות ומכאובות וקטט עם האשה אשר הוכיח ה׳ לי. חדש אדר ת״ד הנחתי מלצחוק ובקשתי לעמול ולטרוח בעד הג׳ פסוקים תנ״ך הכתובים מנגד ולא מצאתי אפי׳ תלמידים קטנים וסגר ה׳ בעד כל ריוח גדול או קטן בעדי מכל צד ופנה. סיון הנ״ל אחר שבועות נסעתי מבית כמ׳ נפתלי הנ״ל ובאתי לדור בבית כמ׳ משה לוצאטו שהייתי דר בה פעם אחרת עד אדר ת״ג כמנגד בחוסר כל וכל ובלי ריוח ובלי הצלחה לא ארעה מה יוסף ה׳ דבר עמי קשות. ומחדש ניסן הנ״ל דיו לי שני תלמידים או שלשה באים מקצת היום ללמוד ולכתוב וכל הקיץ ההוא עד ר״ה ת״ה עברתי בין טוב למוטב היותר שאפשר. ולקול תרעומת אשתי אשר לא שקטה מן ה׳ שנים עד הנה להצר לי ולא רצתה לדור בבית ההוא נסעתי משם ובאתי בהשתדלות רב לדור בבית הוא מכמ׳ מרדכי באלדוז [178] תשרי הת״ה והייתי בו כל החורף עם איזה

---

178 ע׳ על משפחה זאת בכלל כתבים 176, הערה 1. מרדכי בר יוסף באלדוז בזכר בדיואן של ריא״מ סימן 357 (ב).

דיוח כמו מאתים וחמשים דוקאטי , פרעתי מהם איזה חובות שהיו לי וכלכלתי פרנסת הבית כיד ה׳ הטובה . ר״ח ניסן הת״ה חלתה אשתי מן הנוטה ב׳ חדשים וחצי בערש דוי והבאתי דיאנה בתי מפאדווה לשמשה מלבד משרתות אחרות הכל בהוצאה רבה ומאז קמה ממטתה נשארו רגליה וידיה לא תוכל להניעם אבל לא הלשון כי בוטה כמדקרות חרב תמיד כל היום לא תחשה.

חפצתי להעלות פה למזכרת כמה השתדליות בקשתי להרויח בהם מחיתי עשיתי ולא הועלתי : א, תלמידים יהודים. ב, תלמידים גוים. ג, לימוד כתיבה. ד, דרש. ה, דרשות לאחרים. ו, חזנות [179] . ז, סופר לחברות [180]. ח, עסק רבנות. ט, פסקים. י, דיינות. יא, ישיבה [181]. יב, תאר רבנים וחברים [182] . יג, אגרות לחוץ [183] . יד, מוסיקה. טו, שירים לנשואין ולמצבות. טז, סוניטי נוצרים [184] . יז, לחבר קומידיאי. יח, ללמד אותם [185]. יט, עשות שטרות [186]. כ, טראדור [187] . כא, להדפים חבורים שלי. כב, הגהת דפוס [188] . כג, לימוד סגולות וקמיעים . כד, למכור ספרי סגולות [189] . כה, סרסרות מקח

179 ר״ל פרנסה של צבור .

180 ר״ל סופר לחברת תלמוד תורה או לחברת גמילות חסדים , וכדומה .

181 היינו ללמד תורה יום יום באסיפת עם ;

182 היינו לקרוא לפלוני בשם חכם או חבר.

183 היינו לכתב אגרות בשם אחרים .

134 Sonetti Italiani , פי׳ שירים בני י״ד חרוזים בל׳ איטלקית.

185 לפלא הוא שריא״מ מזכיר כאן רק בדרך רמיזה עסקנותו זו בעניני תיאטרון (חבור קומידיאות ולימודן), בעוד שבאמת היה מקדיש לכך הרבה מזמנו . בגיטו שבוויניציא היתה אקדימיא מוסיקאית ובה היו עושים שני קונצירטים בשבוע וריא״מ בעצמו היה המנהל (ע״ד המקצע הארטיסטי בגיטו הוויניציאני מדבר גם המשומד יוליוס מורוסיני תלמיד ריא״מ בספרו Via della Fede, 1683, p. 793 , ע׳ סימונסין Giulio Morosinis Mitteilungen über Leon da Modena בספר היובל של ברלינר 337-344 גם בשו״ת דבר שמואל סי׳ ד׳ יש שאלה ששאל ר׳ עזריה פיגו את ר״ש אבוהב איך להתנהג בחבורת משחקים יהודים שרוצים להציג חזיונותיהם בגיטו, וע׳ גם כתבים ח״ב 153-5 .

186 כגון תנאי חתונה ושטרי חלוצה . 187 Tradurre , פי׳ תרגם מלשון אל לשון ;

188 בכלל היה אוהב מאד להתעסק בכל הנוגע להדפסת ספרים והוצאתם וחולשה יתרה היתה לו לכך. הלא כה דבריו באגרתו (כתבי ריא״מ סי׳ צ״ח) אל רמ״ע מפאנו : „הלא ידוע למעכ״ת כי כל ימי הייתי מצטער ומשתוקק להדפים ספרים הרבה אין קץ, ואין איש שם על לב תשוקה זו כמוני, כי קותה נפשי והוחלתי להדפים קמח שטחנתי פני בעצמי ממש״.

189 מעיד עליו נכדו ר׳ יצחק מן הלויים בהקדמתו לס׳ מגן והרב (ע׳ ר״א

וממכר, כו, חיתונים [190],

מי יתן לי לשון למודים קינות הגא והי לדבר ולכתוב מה נשתנה מזלי הרע מכל אדם, כי מה שהתחיל מיום אולד בו ליתנני שומם והתמיד בלי נתינה להשיב רוחי ע"ו שנה שלמים אסבול ואשא, אמנם להתמיד מאז עד הנה, שאין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו, אין שווה לי בכל מלכות שמים שלימה, ובכל הבריות. תמוז הת"ה יום ו' בו נפטר לעולמו בפיראדה חתני החביב כמ' יעקב מלמוטה ז"ל בן מ"ה שנה, ברום מזלו, שהיה קונה לו בכל יום יותר עושר וכבוד, אשר נותר לי לתקוה אחרונה ללכת לדור ולמצוא מניחה בעיר וקהל חביבים עלי, ואני להם, והוכה כעשב ויבש לבי ולא נותרה בי נשמה, והלכתי באותו שבוע לפיראדה לפקח על עסקי נדוניית בתי, ונתקוטטתי עם אֲחִי חתני ז"ל על כך, ועשיתי להם זמן מהנדונייה שנה תמימה אשר בסופה בכיליות גדול פרעו אותה כרצון ה', וחדש חשון ת"ו פטרו אותה בחליצה כשרה שמה פיראדה, ותכף חזרה אל ביתי אלמנה ועצובת רוח והנה היא פה עמנו לשרת אביה ואמה, ישלם ה' פעלה. ניסן הת"ז חלתה אשתי מהגוטה ובאה פה בתי דיאנה ונתעכבה פה עד שבועות, וכן ממש היה ניסן ת"ז וחה"מ של פסח באה בתי דיאנה ונתעכבה כנ"ל. ומאז מיתת חתני הנ"ל עד היום סיון הת"ז התמדתי יגע וטורח ולא חסר לי מצרכי ותמיד כל היום מתקוטט ונעצר וכואב בעד העסק הרמוז ומוצא [191] בחלאי אשתי ומדוכא ממנה, אמנם עתה היום שהוא יום שלאחר שבועות הת"ז הנני נקי מנכסים ומתוחלת למחיתי וחובות מתרבים ומעונה בעד אחרים ב'כ'מ'ג'ן, לא ידעתי מה יהיה, אם לא יגדל נא כח רחמי שמים כמעט דרך נס להיות לי למגן, או כי רוחי ונשמתי אליו יאסוף, כי לכל דבר יש סוף. עם כל זה התמדתי כל הקיץ ההוא וחדש תשרי ת"ח מימים טובים בהוצאה מרובה אין מחסור כל דבר כי שלח ה' צבאות עזרו מקדש ומכתבים, פסקים ודברים אחרים, אשר לא ידעתי אני בעצמי, הוצאתי והותרתי. אכן אשתי היתה תמיד על ערש דוי וההוצאה מרובה הן מהגוטה, הן מקאטרו (Catarro) ועד היום

גייגר Leon da Modena בחלקו העברי דף י"א): „(ריא"מ) היה בקי בדברי קמיעים וסודות, אך לא היה פועל בם". [190] ר"ל פרנסה של שדכנות.

[191] אולי ומוצא אני מר ממות את האשה (הערת ר"מ סואבי). כנראה צ"ל וחולה, וכדומה.

בכהלה ומצוקה. (אמר המעתיק (מ. סואבי) : אחר דף זה מצאתי הדברים האלה בלשון איטלקי).

Perchè si sappia (benchè senza meriti) qual sia stato di fama, Luglio 1634 mi capito un libro stampato in Londra, in Inghilterra l'anno 1631 il titolo del quale è come qui sotto sara scritto, o qui d'incontra: Joannis Seldeni J. C. de successionibus in Bona defuncti seu jure Ereditario ad leges Hebreorum quae florente olim eornm Republica in uso, liber singularis ex sacris literis utioque Talmude et silectiorib[us] Rabinis id est ex juris ebraici fontibus Pandectis atque consultimes (?) magistris desumtus —et sordes, aveta inter vincla recusat, Londini Typis Guillielmi Stanesbeij, et prostant apud Cilmundum Veaver et Joannem Smit Giek 1631. A. C. (carte=pagina) 60 cosi dice: Discimus haec ex Leonis Mutinensis judaei, qui Venetiis hodieque, ut audi, Archisinagogus est, conpendio Italice conscripto de ritibus vita et moribus Ebreorum, exemplar meum pro summa sua umanitate communicavit V. Ch. erudissimusque Guilielmus Boswellus, qui ab eo autographum accepit. E nell' ultima editione in 16º che io ho e a carte 105.

גם ההגמון די לודאה 200 בספר גדול שעשה. מכל הספרים עברים המודפסים לא זכיתי לראותו מזכיר כל חבורי ומשבח ומגדיל אותי עד מרום. החכם מהר"ר מנשה בן ישראל כולל ונבון מאד בספרו שעשה בלשון ספרדי . . . מזכיר אותי בכת המפרשים והדרשנים באומרו לקרות ספרי איל דוקטיסימו (doctisimo) רבי יודא דמודינה. (אמר המעתיק

---

200 הוא Jean de Plantavit de la Pause הידוע בשם Plantavitius שהיה הגמון בעיר Lodéve, בצרפת, ושם ספרו: — Planta vitis seu Thesaurus Synonymicus Hebraoé Chaldaico—Rabbinicus נטע הגפן 1645 Lodovae. בכתבים סימן קע"ט נמצא שיר מריא"מ על הספר שחבר תלמידו ההגמון הנ"ל, עיין שם בהערתי ובח"ב מספרי 73-76 הארכתי על כל הענין (ב).

(מ. סואבי) : אחר זה מצאתי הדברים האלה בלשון לאטין, והכתיבה איננה כתיבת יד ריא"מ)

Ego Abraham Jsrael vidi librum cui titulus dallaeus de Confessione auriculari ubi in Addenda dicebat : Leo Mutinensis int. Rabinos venetos doctissimus.

(אמר המעתיק (מ. סואבי) : אחר זה מצאתי צוואה אחרונה שעשה ריא"מ, ובדף אחרון של הספר יש צוואה אחרת שכתב בשנת שצ"ד, אבל אני לא אקדים המאוחר ואכתוב אותם כסדר זמנם). ב"ה. צוואה. זה לי ימים ושנים רבות עצרתי בדעתי לצוות ולסדר איזה דבר על עת הפקודה כדת מה יֵעָשה בגופי ומכתבי ספרי וחבורי, כי הון ועושר אין אתי לצוות עליו, והנה היום יום ג' ג' סיון השצ"ד ראשי ואברי כבדים עלי ומרגיש אני בי מן החולשה פן יקרני כרגע, עת ופגע, אחזתי הקולמוס, וזה דברי ורצוני, ותחלה על הקבורה וההספד והמצבה, נאלמתי זה רבות בשנים עברו שהיו שואלים אותי אופן הקבורה איך תהיה והייתי משיבם באופן זה, וכן אני גוזר ומצוה שתהיה ושיעשו באמת. ארון יהיה רבוע ולא משופע ועולה. לא ישימו עליו כי אם ספרים שחברתי אני הן בדפוס הן בכתב יד, אמנם יזהרו בכתובי יד שלא תשלוט בהם יד ע"כ (נ"ל עובדי כוכבים), לא ישימו רק הגדולים וקשורים היטב. לא יזמרו החזנים אחר הארון תוכחות לזולת, כי אם מזמור אשא עיני אל ההרים או אליך ה' נפשי אשא עד נפשו בטוב תלין וזרעו יירש ארץ, או יושב בסתר עליון שחבר נבדי ימ"ה (יצחק מן הלויים) יצ"ו. ע"ד ההספד הן בבית החיים, הן אח"כ בתוך החדש, כבר גמרתי אומר לצוות שלא יספדוני כלל יעקר, והתחלתי לחבר הספד אני בעצמי על מנת שיאמר אותו חתני מהר"ר יעקב מן הלויים ז"ל, אמנם לקחו אלהים קודם לי, וזולתו לא ישמעו לקולי, יעשו כרצונם. לבד זה אשביע איתם באלקים, ואם אוכל אני גוזר עליהם שלא ירבו ולא יאריכו בשום שבח, רק לומר כי לא הייתי מן הצבועים ותוכי כברי וירא אלהים וסר מרע יותר בסתר מבגלוי ובלתי נושא פנים לאוהב וקרוב וגם לא לעצמי ולמועיל לי על מה שנראה לי דבר אמת, ונוח לבריית כגדול כקטן וישתדלו לומר משמי חדושי פסוקים או מאמרים. יקברוני נגד פתח בית החיים היוצא לחוץ השדה אצל אמי ובני וזקני ודודי. יעשו לי ההקפות כמנהג הליואנטיני.

בני יצחק יצ"ו יבא בבה"כ איטאליאנו כל השנה לומר קדיש. לא יניחו לעבור שלשה חדשים ויקימו לי מצבה חזקה שתתקיים היותר זמן שאפשר, חקוק עליה כדברים האלה ממש: דברי המת: הקנו ממעל ליהודה אריה, ממ"ו דנ"ה הסכן עמו ושלם: ארבע אמות קרקע בחצר זה, אגב קנין סודר מימות עולם: נפטר יום... — או אם יראה בעיני איזה א' מתלמידי המשוררים יקדימו הבית השני לראשון, וישנו תמורת הסכן עמו ושלם, בזה נסתר נעלם, כטוב בעיניהם וכן נראה לי באחרית.

צוואה. מה שעלה בדעתי זה כמה שנים לצוות לביתי ליום פטירתי, וכבר כתבתי ממנו קצת, להיות שנשתנו העתים מכל צד רציתי לכתבו כאשר הוא רצוני היום סוף תמוז הת"ז. על הון ועושר בביתי אין לי על מה לצוות כי ריקן ובחוסר כל הוא, ישתבח ה', אך צדקתי העומדת לעד במכתבי חבורים. דרשות פירושים חדושים ממינים שונים רבו כמו רבו, כתובים באצבע קטנה ובראשי פרקים אשר אם היו פשוטים ומבוארים היו משא גמל קצתם מוזכרים פה דף ל"ג[201] בפרט המודפסים, אילו היה בדור אחר יגדל שמם והיו חמודים מרבים. עד כאן כתבתי סוף הת"ז הקדמה לצוואתי אשר הייתי חפץ לעשות על פועל ידי ולא אסתייעא מלתא, עד כי אצל סוף חשון הת"ח נחליתי ונהייתי מקוצר הנשימה כאשר אני ביותר רע עתה סוף שבט, ויום כ"ח חשון התודיתי בפני עשרה ותלתא מנייהו רבנן דהיינו מהר"ר שמחה לוצאטו, מהר"ר נחמיה סרוואל ומהר"ר שמעיה דמדינה (di Medina), ואחר הודוי הוצאתי כל איש מעלי ובפניהם צויתי על מכתבי חבורי וספרי באופן אחר. אח"כ כמו ט"ו ימים נחמתי על אותו האופן וקראתי לר' אברהם ח"ט (חבר טוב) יצ"ו ור' ישעיה ניצה[202] ור' (כאן מצאתי ריוח בכתיבת יד ריא"מ, אולי לא היה זוכר באותה שעה שם האיש השלישי (הערת מ. סואבי)) וסדרתי באופן אחר, ועתה כהיום הזה חזרתי בי גם מהשני והנני מסדר פה מה שהוא רצוני אחרון אשר חפצי בו שיקויים עת בא חליפתי אם לא אכתוב דבר אחר תחת זה. ראשונה אחר כלות החדש לפטירתי, אני מצוה לנכדי ר' יצחק מן הלויים יצ"ו לקבץ יחד כל מכתבי וחבורי זולתי, ולברר העברים מן הנוצרים, ובגזרת

---

201 ע' בספר זה עמוד 42-45.

202 ר' ישעיה בן הגאון ר' אליעזר חיים ניצה חבר ס' ישעיה וס' דרך ישר (עי' תולדות גדולי ישראל 185, מח"א 44, וכן כתבים 66, 127, 128 וח"ב 58, 149, 173) (ב).

ברכתי שלא יקח ויעלים שום דבר אפי׳ עלה א׳ ויקרא לאיזה בעל תורה מבין ונאמן אשר במעמד כהח״ר משה בר יהודה לוצאטין ז״ל [203] וכמ״ר שלמה בר מרדכי אשכנזי יצ״ו, יקח תחלה כל הכתוב בלשון נוצרי כנ״ל ויעשה מהם ארבעה חלקים שוים היותר שאפשר ואח״כ ע״פ הגורל יגיע מהם שני חלקים לכמ׳ אבטליון בהח״ר משה מִפאנו יצ״ו הדר בפאדואה בן בתי, וחלק א׳ לכמ׳ שלמה אשכנזי הנ״ל, וחלק רביעי לנכדי הח״ר יצחק מן הלוים הנ״ל, אח״כ יוקח כל מה שכתבתי עד אז בחבורי מגן וחרב נגד הנוצרים וגם יומיי ברביע [204] שכתבתי שם מזכרת כמה וכמה דברים לכתוב בחבור הנ״ל וינתן להח״ר משה בן יהודה הנ״ל ועוד ינתן לו למראה עיני הבעל תורה המחלק הנ״ל שנים עשר מדרשותי דהיינו לחנוכה, לשבת שירה, לשבת זכור, לשבת הגדול של פסח, לחג הפסח, לשבועות, לשבת ט׳ באב [205], לנחמו, לר״ה, לתשובה,— — — — — כל שאר מכתבי וחבורי קבוצי יומיים ומזכרת וכל חבור ומכתב זולתי יהיה מי שיהיה, כתוב יד יהיה לנכדי כמ״ר יצחק מן הלויים הנ״ל לחלוטין, ומן הספרים בדפוס מלבד הכוזר ובהן איוב ואיזה ספר אחר שיש כבר בידו שאיני זוכר יקח ג״כ הכלי יקר שלי, ויחזיקנו ליקח ממני הרשמים שרשמתי בו, ועוד ס׳ דברי שלמה ועקידה ואברבניל על התורה חסרים, וספר מדבר יהודה וגלות יהודה ולב אריה, כל שאר ספרי דפוס עברים ונוצרים יהיו למי שיהיה אחרי כמשפט היורש עצר, דהיינו מעט ולא כלום, זהו רצוני האחרון אם לא אכתוב תחת זה שום דבר. היום יום שני ר״ח אדר הת״ח חולה ודוה בגוף ונפש ומכל צד כי לבד תעלה תחנתי לה׳ לרחם על נשמתי.—

---

203 הלשונות ז״ל ויצ״ו מתיחסים כנראה אל האבות ולא אל הבנים.

204 פי׳ פנקסי היומי שבתבנית רביע (Il mio giornale in 4).

205 ר״ל שבת חזון.

אדריסא:

A. M. Кагану, КІЕВЪ ברוסיא:

трехсвятительская 3, кв. 16

Abraham Kahana, KIEW בחו"ל:

Trechswiatitelskaja 3, 16

Russie.

המחיר א׳ רובל.